قەشقەر شەھىرى تارىخ ماتېرىياللىرى

(بەشىنچى توپلام)

ڭگو خەلق سىياسىي مەسلىھەت كېڭىشى قەشقەر شەھەرلىك
كومىتېتى تارىخىي ماتېرىياللار تەتقىقات
كومىتېتى تۈزدى

庆贺党的七十
诞辰、继承和发扬
党的优良传统！

苗安旺
一九九一年
七月一日

شەھەرلىك پارتكوم شۇجىسى مياۋشۇ ئاكىنىڭ بېغىشلىمىسى:

پارتىيە دۇنياغا كەلگەنلىكىنىڭ 70 يىللىقىنى تەبرىكلەپ،
پارتىيىنىڭ ئېسىل ئەنئەنىلىرىگە ۋارىسلىق قىلايلى!

1991 - يىل 1 - ئىيۇل

قەشقەر شەھىرى تارىخىي ماتېرىياللىرى

جۇڭگو كومپارتىيىسى قۇرۇلغانلىقىنىڭ 70 يىللىقىنى
خاتىرىلەش مۇناسىۋىتى بىلەن

بەشىنچى توپلام

مەسئۇل مۇھەررىر : ئابدۇرىشىت ھاجى

جۇڭگو خەلق سىياسىي مەسلىھەت كېڭىشى قەشقەر شە -
ھەرلىك كومىتېتى تارىخىي ماتېرىياللار تەتقىقات
كومىتېتى تۈزدى

1991 - يىل 7 - ئاي

ئۇيغۇر كىتاب تورىبېكىتى
www.uyghurkitap.com

قەشقەر شەھەرلىك سىياسىي كېڭەش كومىتېتى

تارىخىي ماتېرىياللار كومىتېتى ئەزالىرى

جاڭ بىن ، سۇ رۇكچۈن ، شىيا ۋېيرۇڭ ، ۋاڭ شىياڭ ، ئابدۇرشىت ھاجى ، قەمەرجان ، مىرزاھېت كېرىم ، تۇرغۇن ھېلىم، ئاتىكە زەمىر ، ئابلىمىت ئىسمائىل ، مەمتىلى زىكرىيا ، مەخەت تۇردى ، ھامۇت سابىر ، ئىبراھىم ئىمىن .

تارىخىي ماتېرىياللار ئۇيغۇرچە توپلامنىڭ تەھرىرلەش گۇرۇپپا ئەزالىرى ئىسىملىكى

گۇرۇپپا باشلىقى : نۇرمۇھەممەت ھوشۇر (شەھەرلىك سىياسىي كېڭەش مۇئاۋىن رەئىسى ، قوشۇمچە)

ئەزالىرى : ئابدۇرىشىت ھاجى ، قەمەرجان ، مەمتىلى زىكرىيا ، ئىبراھىم ئىمىن ، مىرزاھېت كېرىم ، تۇرغۇن ھېلىم .

مۇندەرىجە

جۇڭگو كوممۇنىستىك پارتىيىسى تەشكىلاتلىرىنىڭ قەشقەر رايونىدا قۇرۇلۇشى ۋە ئىپتىدائىي تەرەققىياتى ...... جاڭ يۈەنشىڭ 1

جۇڭگو كومپارتىيە تەشكىلىنىڭ قەشقەر شەھىرىدىكى ئىپتىدائىي قۇرۇلۇش ئەھۋالى ...... ۋېييۇڭشىڭ 22

قەشقەر شەھىرى مەمۇرىي رايونلىرىنىڭ ئۆزگىرىش ئەھۋالى ...... ئەكبەر مۇھەممەتئىمىن 37

قەشقەرنىڭ قەدىمكى ۋە ھازىرقى زامان مەدەنىيەت - سەنئەت تەرەققىياتىدىن قىسقىچە بايان ...... ئابدۇرشىت ھاجى، ئەكبەر مۇھەممەتئىمىن 49

30 - يىللاردا قەشقەر جەمئىيىتىدە كۆرگەن-ئاڭلىغانلىرىم ھەققىدىكى ئەسلىمىلەردىن پارچە ...... ئابدىرېھىم رازى 63

ئازادلىقتىن بۇرۇنقى قەشقەر تامۇژنىسى ...... شۋەنجۇنرۇڭ 72

قەشقەرنىڭ يېقىنقى ۋە ھازىرقى زامان تارىخىدىكى چوڭ ئىشلار ...... ۋاڭ شىياڭ رەتلىگەن 80

ئۇيغۇر كىتاب تور بېكىتى
www.uyghurkitap.com

جۇڭگو كوممۇنىستىك پارتىيىسى تەشكىلاتلىرىنىڭ قەشقەر رايونىدا قۇرۇلۇشى ۋە ئىپتىدائىي تەرەققىياتى☆

جاڭ يۋەنشىڭ

1950- يىلى 1- ئاينىڭ 3- كۈنى قەشقەر ھەربىي ئىدارە قىلىش كومىتېتىنىڭ 1- نومۇرلۇق ئېلانى چىقىرىلىپ، جۇڭگو خەلق ئازادلىق ئارمىيىسى غەربىي شىمال ھەربىي رايونىنىڭ قوماندانى پېڭ دېخۇەي، سىياسىي كومىسسارى شى جۇڭشۈن، مۇئاۋىن قوماندانى جاڭ زۇڭشۈن، مۇئاۋىن كومىسسار قوشۇمچە مۇدىر گەن سىچىلارنىڭ تېلېگرامما بۇيرۇقىغا بىنائەن، «قەشقەرنىڭ تىنچ ئازاد قىلىنغانلىق غەلىبىسىنى مۇستەھكەملەش، ئىشپىيون - ئەكسىيەتچى ئۇنسۇرلارنىڭ بۇزغۇنچىلىقىنى باستۇرۇپ، خەلقنىڭ مەنپەئەتىنى قوغداش، ئۆتكۈزۈۋېلىش خىزمىتىنى تەشكىللىك، سىستېمىلىق ئىشلەپ تېزلىكتە ئىنقىلابىي تەرتىپ ئورنىتىش ئۈچۈن، قەشقەردە ھەربىي ئىدارە قىلىش تۈزۈمى يۈرگۈزۈلۈپ، قەشقەر ھەربىي ئىدارە قىلىش كومىتېتى قۇرۇش قارار قىلىنغانلىقى، ئۇنىڭ قەشقەردىكى ھەربىي ئىدارە قىلىش مەزگىلىدە ئالىي ھوقۇقلۇق ئورگان بولۇپ، پۈت-

☆ بۇ كىتابقا قىسقارتىپ ئېلىندى.

كۈل قەشقەرنىڭ ھەربىي - مەمۇرىي ئىشلىرىنى بىر تۇتاش باشقۇرىدىغانلىقى» نى جاكارلىدى. قەشقەر ھەربىي ئىدارە قىلىش كومىتېتىنىڭ جورىيلىقىغا ئاك ئىشما ۋە ئۇ جورىيلىقىغا [illegible] مەخسۇم، ۋە مەتىيىن [illegible] تەيىنلەندى. قەشقەرنىڭ مۇھاپىزەت ۋەزىپىسىنى 2- جۇننىڭ 4- دىۋىزىيىسى ئۈستىگە ئالدى؛ 2- جۇننىڭ مۇئاۋىن باشلىقى ياڭ شىۋسەن مۇھاپىزەت [illegible] قوماندانى قوشۇمچە سىياسىي كومىسسارلىقىغا تەيىنلەندى.

1950- يىلى 1- ئاينىڭ 29- كۈنى، غەربىي شىمال ھەربىي رايونى يەتكۈزگەن مەركىزىي ھەربىي ئىشلار كومىتېتىنىڭ تەستىقلىغان بۇيرۇقىدا قەشقەردە ھەربىي رايون قۇرۇلىدىغانلىقى، بۇنى 2- جۇننىڭ جۇن شتابى قوشۇمچە ئۈز ئۈستىگە ئالىدىغانلىقى قارار قىلىندى. 5- ئاينىڭ 1- كۈنى قەشقەر ھەربىي رايونى يېڭىشەھەر ناھىيىسىدە رەسمىي قۇرۇلدى (قەشقەر ھەربىي ئىدارە قىلىش كومىتېتى شۇنىڭ بىلەن ئەمەلدىن قالدى). 1951- يىلى 10- ئايدا، قەشقەر ھەربىي رايونى جەنۇبىي شىنجاڭ ھەربىي رايونىغا ئۆزگەرتىلدى. قەشقەر ھەربىي ئىدارە قىلىش كومىتېتى، قەشقەر ھەربىي رايونى زور تۈركۈمدە كادىر ئاجرىتىپ، ھەربىي ۋەكىل ئەۋەتىپ، ھەر قايسى ۋىلايەت، ھەر قايسى ناھىيىلەرنىڭ كونا ھاكىمىيىتىنى ئۆتكۈزۈۋېلىپ، ۋالىي مەھكىمىسى ۋە ناھىيىلىك خەلق ھۆكۈمەتلىرىنى قۇردى. شۇنىڭ بىلەن تەڭ، 2- جۇن پارتكومىنى ئاساس قىلىپ قەشقەر رايونلۇق (جەنۇبىي شىنجاڭ رايونلۇق) پارتكوم قۇرۇلدى؛ 2- جۇن 4- دىۋىزىيە پارتكومىنى ئاساس قىلىپ قەشقەر يەرلىك پارتكوم قۇرۇلدى.

ئاتلىق ئەسكەرلەر 8 - دىۋىزىيە پارتكومىنى ئاساس قىلىپ يەكەن يەرلىك پارتكوم قۇرۇلدى. خەلق ئازادلىق ئارمىيىسى قەشقەر رايونىنىڭ پارتىيە قۇرۇلۇشى، ھاكىمىيەت قۇرۇلۇشى خىزمەتلىرىدە مۇھىم تۆھپىلەرنى قوشتى.

ج ك پ مەركىزىي كومىتېتى شىنجاڭ بيۇروسىنىڭ قارار قىلىشى، ج ك پ مەركىزىي كومىتېتى غەربىي شىمال بيۇروسىنىڭ قوشۇلۇشى ھەمدە ج ك پ مەركىزىي كومىتېتىنىڭ 1950 - يىلى 1 - ئاينىڭ 24 - كۈنى تەستىقلىشى بىلەن، ج ك پ قەشقەر رايونلۇق كومىتېتى 1950 - يىلى 2 - ئايدا رەسمىي قۇرۇلدى، رايونلۇق پارتكوم ئورگىنى يېڭىشەھەر ناھىيە بازىرىغا تەسىس قىلىندى (جەنۇبىي شىنجاڭ ھەربىي رايون ئورگىنى بىلەن بىر يەردە). 1954 - يىلى قەشقەر شەھىرىگە كۆچۈرۈلدى. ج ك پ قەشقەر رايونلۇق كومىتېتى 1952 - يىلى 1 - ئايدا ج ك پ مەركىزىي كومىتېتىنىڭ تەستىقلىشى بىلەن، ج ك پ جەنۇبىي شىنجاڭ رايونلۇق كومىتېتى دەپ ئۆزگەرتىلىپ، داۋاملىق ج ك پ مەركىزىي كومىتېتى شىنجاڭ بيۇروسىنىڭ رەھبەرلىكىگە تەۋە بولدى. جەنۇبىي شىنجاڭ رايونلۇق پارتكومنىڭ بىرىنچى شۇجىسى ۋاڭ ئېنماۋ، 2 - شۇجىسى زۇچى، 3 - شۇجىسى چېنگو، 4 - شۇجىسى مەتتىمىن ئىمىنوۋ بولدى.

ج ك پ جەنۇبىي شىنجاڭ رايونلۇق كومىتېتىنىڭ ئاستىدا قەشقەر، يەكەن، ئاقسۇ، خوتەن تۆت يەرلىك كومىتېت ۋە قىزىلسۇ قىرغىز ئاپتونوم ئوبلاستلىق كومىتېتى (1954 - يىلى 7 - ئاينىڭ 14 - كۈنى قۇرۇلۇپ) تەسىس قىلىندى.

ج ك پ قەشقەر يەرلىك كومىتېتى 1950 - يىلى 2 -

ئايدا قۇرۇلغان. زىلك گۇاڭمىڭ (4 - دىۋىزىيىنىڭ سىيا-
سىي كومىسسارى) قەشقەر يەرلىك پارتكومىنىڭ شۇجىلىقىغا،
فېڭدا (2 - جۇن خەلق ترانسپورت بۆلۈمىنىڭ بۇجاڭى)
فۇ شۇجىلىققا تەيىنلەندى. قەشقەر يەرلىك
پارتكوم قۇرۇلغاندىن كېيىن، 1950 - يىلى 3-، 4 - ئايغىچە
تەۋەلىكىدە كونىشەھەر، يېڭىشەھەر، يېڭىسار، پەيزاۋات،
مارالبېشى، يوپۇرغا، تاشقورغان، ئاتۇش، ئۇلۇغچاتتىن
ئىبارەت توققۇز ناھىيىنىڭ ناھىيىلىك پارتكوم تەشكىلاتى
1950 - يىلى 3-، 4 - ئايلاردا ئىلگىرى - ئاخىر قۇرۇلۇپ
بولدى. ج ك پ قەشقەر شەھەرلىك كومىتېتىنى قۇرۇش تەي-
يارلىقى 1952 - يىلى 5 - ئايدا باشلاپ، 10 - ئايدا رەس-
مىي قۇرۇلدى (ئەمەلىيەتتە 7 - ئاينىڭ 1 - كۈنى قۇرۇل-
غانلىقى ئېلان قىلىنغان - تەھرىردىن)، ئۇمۇ قەشقەر يەر-
لىك پارتكومىنىڭ رەھبەرلىكىگە تەۋە بولدى. قەشقەر يەر-
لىك پارتكوم ئورگىنى قەشقەر شەھىرىدە تۇردى (قەشقەر
شەھىرى كونىشەھەر ناھىيىسىدىن ئايرىلىپ قۇرۇلغان، ئەس-
لى كونىشەھەر ناھىيىلىك پارتكوم، خەلق ھۆكۈمىتى قەش-
قەر شەھەر رايونىدا تەسىس قىلىنغانىدى. 1953 - يىلى تو-
قۇزاق بازىرىغا يۆتكەلگەن). 1954 - يىلى 6 - ئايدا جە-
نۇبىي شىنجاڭ مەمۇرىي مەھكىمىسى قۇرۇلغاندا، خىزمەت
ئورگانلىرىنىڭ قاتلىمىنى ئازايتىش ئۈچۈن، جەنۇبىي
شىنجاڭ رايونلۇق پارتكوم قەشقەر يەرلىك پارتكوم ۋە
قەشقەر ۋالىي مەھكىمىسىنى ئەمەلدىن قالدۇرۇشنى قارار
قىلدى. قەشقەر يەرلىك پارتكوم ئەمەلدىن قالدۇرۇلغان-
دىن كېيىن، ئۇنىڭ تەۋەلىكىدىكى ئاتۇش، ئۇلۇغچات ئىك-
كى ناھىيە، يېڭىدىن قۇرۇلغان ج ك پ قىزىلسۇ قىرغىز

ئۇيغۇر كىتاب تورى
www.uyghurkitap.com

ئاپتونوم ئوبلاستلىق كومىتېتىنىڭ رەھبەرلىكىگە ئايرىپ بېرىلدى. قالغان يەتتە ناھىيە بىر شەھەر جەنۇبىي شىنجاڭ رايونلۇق پارتكومىنىڭ بىۋاستە رەھبەرلىكىگە قالدۇرۇلدى. رىن ياڭسەن، جۇ باۋجيې، جاڭ ۋېي، لي چۈنفاڭ، فەن سىرىن، ليۇ خەييەن، مارۇيسەن ۋە دۇڭ چۈەنلىن قاتارلىقلار ئايرىم ـ ئايرىم ھالدا يېڭىشەھەر، كونىشەھەر، يوپۇرغا، يېڭىسار، پەيزاۋات، مارالبېشى، تاشقورغان يەتتە ناھىيىلىك پارتكوم ۋە قەشقەر شەھەرلىك پارتكومىنىڭ تۇنجى شۇجىلىقىغا تەيىنلەندى. مىللىي تېررىتورىيىلىك ئاپتونومىيىنى يولغا قويۇش ئۈچۈن، 1954 ـ يىلى 9 ـ ئايدا تاشقورغان ناھىيىلىك پارتكوم ج ك پ تاشقورغان تاجىك ئاپتونوم ناھىيىلىك كومىتېتى دەپ ئۆزگەرتىلدى.

ئازادلىقنىڭ دەسلەپكى مەزگىلىدە جەنۇبىي شىنجاڭنىڭ ئىجتىمائىي ئەمىنلىكى قالايمىقان، ئەنسىز، خەلق تۇرمۇشى نامرات، مىللىي دۈشمەن مەسىلىلەر مۇرەككەپ، ھەممە ۋەيرانچىلىقلار ئەيۋەشكە كەلتۈرۈشنى كۈتۈپ تۇرۇۋاتاتتى. خەلق ئىگىلىكىنى ئەسلىگە كەلتۈرۈش ۋە سوتسىيالىستىك ئۆزگەرتىش ۋەزىپىلىرى ئىنتايىن ئېغىر ئىدى. جەنۇبىي شىنجاڭ رايونلۇق پارتكوم، قەشقەر يەرلىك پارتكوم، يەكەن يەرلىك پارتكوملار ھەر دەرىجىلىك پارتىيە تەشكىلاتلىرىغا رەھبەرلىك قىلىپ، ھەقىقەتنى ئەمەلىيەتتىن ئىزدىگەن ئاساستا جەنۇبىي شىنجاڭنىڭ ئەمەلىيىتىگە بىرلەشتۈرۈپ پارتىيە مەركىزىي كومىتېتى تۈزگەن تۈرلۈك فاڭجېن ـ سىياسەتلەرنى ئىزچىللاشتۇردى. دۆلىتىمىز قۇرۇلغاندىن تارتىپ 1952 ـ يىلغىچە بولغان خەلق ئىگىلىكىنى ئەسلىگە كەلتۈرۈش مەزگىلىدە، قەشقەر رايونىدا كومىن-

ئاچىنىڭ يول بېشى، ئون بەشلىق تۈزۈملىرىنى بىكار قىلىش،
يېزا باشلىقى، كەنت باشلىقلىرىنى دېموكراتىك ئۇسۇلدا
سايلاپ، شەھەر - يېزا ئاساسىي قاتلام خەلق ھاكىمىيەتلى-
رىنى قۇرۇپ چىقىش خىزمەتلىرىنى قانات يايدۇرۇپ ھەر
مىللەت خەلقىنىڭ ئەكسىيەتچى ھۆكۈمران سىنىپلارنىڭ ئې-
زىشى ۋە قۇل قىلىنىشىغا ئۇچراش تارىخىغا خاتىمە بەر-
دى؛ كەڭ يېزا - قىشلاقلاردا ئىجارىنى كېمەيتىپ، زومىگەر-
لەرگە قارشى تۇرۇش ھەرىكىتى قانات يايدۇرۇلۇپ، دېھ-
قانلار كۆرەشنىڭ غەلىبە مېۋىلىرىگە ئېرىشتى. تۇرمۇشى بەل-
گىلىك ياخشىلىنىپ، سىياسىي ئاڭ سەۋىيىسى ئۆستى؛ شۇنىڭ
بىلەن تەڭ ئەكسىلئىنقىلابچىلارنى باستۇرۇش ۋە ئامېرى-
كىغا قارشى تۇرۇپ، چاۋشيەنگە ياردەم بېرىش ھەرىكىتى قا-
نات يايدۇرۇلۇپ، ئەكسىلئىنقىلابىي قالدۇق كۈچلەر تازى-
لىنىپ، خەلق دېموكراتىيە دىكتاتۇرىسى مۇستەھكەملەندى.
1952- يىلى 9- ئايدىن 1953- يىلىغىچە جەنۇبىي شىنجاڭ
رايونىدا يەر ئىسلاھاتى ھەرىكىتى قانات يايدۇرۇلۇپ،
قويۇق يانچىلىق تۈسىنى ئالغان فېئوداللىق يەر ئىگىدار-
چىلىق تۈزۈمى بىكار قىلىنىپ، مىليونلىغان دېھقانلار قەد-
دىنى كۆتەردى، ئىشلەپچىقىرىش كۈچلىرى زور دەرىجى-
دە ئازاد قىلىندى. ئامېرىكىغا قارشى تۇرۇپ، چاۋشيەنگە
ياردەم بېرىش، ئەكسىلئىنقىلابچىلارنى بېسىقتۇرۇش ۋە
يەر ئىسلاھاتىنىڭ غەلىبىسىنى قولغا كەلتۈرۈش ئاساسىدا،
«ئۈچكە قارشى» (كادىرلار قوشۇنىدىكى خىيانەتچىلىك،
ئىسراپچىلىق، بيۇروكراتلىقنىڭ
زىيىنىنى) ، «بەشكە قارشى» (بۇرژۇئازىيىنىڭ
پارا بېرىش، باج ئوغرىلاش، دۆلەت مۈلكىنى ئوغرىلاش،

www.uyghurkitap.com

ئىش ھالقىلىرىنى قىسقارتىپ ماتېرىيال ئوغۇرلاش، دۆلەتنىڭ ئىقتىسادىي ئاخباراتىنى ئوغۇرلاش) ھەرىكىتى قانات يايدۇرۇلدى. «3 كە قارشى تۇرۇش»، «5 كە قارشى تۇرۇش» ھەرىكەتلىرى ئارقىلىق پاكلىق قۇرۇلۇشى كۈچەيتىلىپ، بۇرژۇئازىيىنىڭ غالجىرانە ھۇجۇمىنى چېكىندۇرۇپ، مالىيە - ئىقتىساد ئەھۋالىنى ياخشىلاش، مال باھاسىنى مۇقىملاشتۇرۇش، خەلق ئىگىلىكىنى ئەسلىگە كەلتۈرۈش ۋە راۋاجلاندۇرۇش ئىلگىرى سۈرۈلدى. تۈرلۈك سىياسىي ھەرىكەت ۋە ئىقتىسادىي خىزمەتلەرنى قانات يايدۇرۇش جەريانىدا، ھەر دەرىجىلىك پارتىيە تەشكىلاتلىرى ۋە خەلق ھۆكۈمەتلىرى پارتىيىنىڭ مىللىي سىياسىتى ۋە دىنىي سىياسىتىنى ئىزچىللاشتۇرۇشقا ئىنتايىن ئەھمىيەت بەردى، ھەر دەرىجىلىك پارتىيە، ھۆكۈمەت كادىرلىرىمۇ ئازسانلىق مىللەتلەرنىڭ ئۆرپ - ئادەتلىرىگە ھۆرمەت قىلىپ، مىللەتلەر ئىتتىپاقلىقىنى قوغداشقا ئىنتايىن دىققەت قىلدى: خەنزۇ كادىرلار بىلەن ئازسانلىق مىللەت كادىرلىرى ئۆز ئارا تىل ئۆگىنىپ، ئۆز ئارا ياردەملىشىپ، ئاكا - ئۇكىدەك يېقىن ئۆتتى. پارتىيىنىڭ تۈرلۈك سىياسەت ۋە خىزمەتلىرى خەلقنىڭ رايىغا بەك يېقىپ، ھەر مىللەت خەلقى ئارىسىدا پارتىيىنىڭ يۈكسەك ئوبرازى تىكلەندى. بۇ پارتىيە تەشكىلاتلىرىنىڭ قۇرۇلۇشى ۋە راۋاجلىنىشى ئۈچۈن ئىنتايىن پايدىلىق شارائىت يارىتىپ بەردى. كونىشەھەر ناھىيە پاختەكلە يېزىسى يەر ئىسلاھاتى سىناق خىزمىتىنى غەلىبىلىك تاماملىغاندىن كېيىن، بارلىق دېھقانلار پارتىيە مەركىزىي كومىتېتى ۋە ماۋزېدۇڭ جۇشىغا خەت يېزىپ خۇشخەۋەر يەتكۈزگەنىدى. 1952-يىلى 8-

ئاينىڭ 30 - كۈنى ماۋ زېدۇڭ جۇشى ئۇلارغا جاۋاب خەت يازدى. جاۋاب خەتتە مۇنداق دېيىلىدۇ: «سىلەرنىڭ بۇ يىل 3 - ئايدا يەر ئىسلاھاتىنىڭ غەلىبىسىنى تەبرىكلەپ ماڭا خەت يازغانلىقىڭلارغا رەھمەت ئېيتىمەن. سىلەر پومېشچىك-لار سىنىپىنىڭ فېئوداللىق يەر ئىگىدارچىلىق تۈزۈمىنىڭ ئاسارىتىدىن قۇتۇلدۇڭلار، ئەمدى سىلەرنىڭ ۋەتەنپەرۋەر-لىك ئىشلەپچىقىرىش شوئارى ئاستىدا، تېخىمۇ ئىتتىپاق-لىشىپ تىرىشىپ ئىشلەپچىقىرىشقا قاتنىشىپ، ئۆزۈڭلارنىڭ ماددىي تۇرمۇشۇڭلارنى ياخشىلىشىڭلارنى ھەمدە مۇشۇ ئا-ساستا، مەدەنىيەت سەۋىيەڭلارنى قەدەممۇ قەدەم يۇقىرى كۆتۈرۈشۈڭلارنى ئۈمىد قىلىمەن.» ماۋزېدۇڭ جۇشىنىڭ بۇ خېتى قەشقەردىكى ھەر مىللەت خەلقىنىڭ پارتىيىنىڭ تۇر-لۇك سىياسەتلىرىنى ئىزچىللاشتۇرۇشىغا غايەت زور ئىلھام بەردى.

پارتىيىنىڭ ئاساسىي قاتلام تەشكىلاتلىرىنى قۇرۇش ۋە بۇ رايوندا پارتىيە ئەزالىرىنى تەرەققىي قىلدۇرۇش خىزمىتى، پارتىيە مەركىزىي كومىتېتىنىڭ «ئاكتىپ ۋە ئېھ-تىياتچان بولۇش» دىن ئىبارەت پارتىيە قۇرۇش فاڭجېنىي ۋە بىر تەرەپتىن مۇستەھكەملەپ، بىر تەرەپتىن تەرەققىي قىلدۇرۇش پىرىنسىپىغا ئاساسەن، يۇقىرىدا بايان قىلىنغان تۇرلۇك سە-ياسىي ھەرىكەتلەرگە بىرىكتۈرۈپ، يۇقىرىدىن تۆۋەنگە قارىتا تەدرىجىي ئېلىپ بېرىلدى. بۇ ئاساسەن مۇنداق ئۈچ باسقۇچقا بۆلۈنىدۇ:

بىرىنچى باسقۇچ: 1950 - يىلدىن 1951 - يىل ئا-دىنقى يېرىم يىلغىچە، يەنى پۈتۈن مەملىكەتلىك بىرىنچى قېتىملىق تەشكىلات خىزمەت يىغىنىنىڭ روھىنى يەتكۈزۈپ

ئۇيغۇر كىتاب تور بېكىتى
www.uyghurkitap.com

ئىزچىللاشتۇرۇش ئەرپىسىدىچە بولغان ۋاقىت. ناھىيىدىن يۇقىرى ئورگانلاردا پارتىيە قۇرۇش، پارتىيە ئەزالىرىنى تەرەققىي قىلدۇرۇشتىكى ئاساسىي ئوبيېكتلار ئاساسەن «ئۈچ ۋىلايەت» ئىنقىلابىغا قاتنىشىپ كۆرەشلەردە چېنىققان ۋە يەر ئاستى خىزمىتىنىڭ سىناقلىرىدىن ئۆتكەن ئاز سانلىق مىللەت كادىرلىرى ئارىسىدىكى ئاكتىپلار ئىدى. مەسىلەن: يەكەن ۋىلايىتىنىڭ ۋالىيسى قاسىمجان قەمبىرى ۋە مۇئاۋىن ۋالىيسى مۇسا يوپلار 1950 - يىلى 10 - ئايدا، يەكەن يەرلىك پارتكومىدىكى رەھبەردىي يولداشلارنىڭ تونۇشتۇرۇشى بىلەن، جەنۇبىي شىنجاڭ رايونلۇق پارتكومىنىڭ تەستىقلىشى ئارقىلىق رەسمىي پارتىيە ئەزاسى بولغان، كېيىن يەكەن يەرلىك پارتكوم ھەيئەتلىكىگە تولۇقلاپ سايلانغان. بۇ باسقۇچتا، بىر قىسىم ناھىيىلەر ئاساسىي قاتلام ھاكىمىيىتى قۇرۇش، ئىجارىنى كېمەيتىپ زومىگەرلەرگە قارشى تۇرۇش قاتارلىق خىزمەتلەر جەريانىدا يېتىشىپ چىققان ھەمدە ناھىيە، رايونلارنىڭ رەھبەرلىك خىزمىتىنى ئۆز ئۈستىگە ئالغان ئاز بىر قىسىم ئاز سانلىق مىللەت ئاكتىپلىرىنى پارتىيىگە قوبۇل قىلدى. مەسىلەن: قەشقەر ۋىلايىتىنىڭ كونىشەھەر ناھىيىسى 1950 - يىلى 5 - ئايدا ناھىيىلىك پارتكومىنىڭ تەستىقلىشى ئارقىلىق، ئاز سانلىق مىللەتتىن ئىمىن تۆمۈر (سەمەن رايونىنىڭ باشلىقى) قاتارلىق ئون كىشىنى بىرىنچى تۈركۈمدە پارتىيىگە تەرەققىي قىلدۇردى.

ئىككىنچى باسقۇچ: 1951 - يىلى 7 - ئايدىن 1952 - يىلى 8 - ئايغىچە، جەنۇبىي شىنجاڭ رايونلۇق پارتكوم قىسىملاردىن 1000 دىن ئارتۇق پارتىيىلىك كادىرلارنى ئاجرىتىپ يېزىلاردىكى رايون دەرىجىلىكتىن يۇقىرى پارتكوملارنىڭ رەھ-

بەرلىك ئورگانلىرىنى تولۇق قىلدى. قىسىملاردىن كەسىپ ئالماشتۇرغان ۋە مەركەزدىن، غەربىي شىمال رايونىدىن يۆتكەپ كېلىنگەن بۇ كادىرلار، ئاساسىي قاتلام پارتىيە تەشكىلاتلىرىنى قۇرۇش ۋە تەرەققىي قىلدۇرۇشتىكى تايانچ كۈچلەردىن بولۇپ قالدى. بۇ باسقۇچتا، يۇقىرى دەرىجىلىك پارتكومىنىڭ ئورۇنلاشتۇرۇشىغا ئاساسەن، پۈتۈن پارتىيە بويىچە بىر قېتىملىق ئىستىل تۈزىتىش ھەرىكىتى ئېلىپ بېرىلدى، رايون، ناھىيىدىن يۇقىرى ئورگانلاردىكى پارتىيىلىك كادىرلار ئارىسىدا ئومۇمىيۈزلۈك ھالدا پارتىيە نىزامنامىسىدا بەلگىلەنگەن پارتىيە ئەزالىرىنىڭ سەككىز شەرتى بويىچە تەربىيە ئېلىپ بېرىلىپ، بىر قىسىم كادىرلارنىڭ مەجبۇرىيتى بۇيرۇق بىلەن ئىش كۆرۈش، قانۇن-ئىنتىزامغا خىلاپلىق قىلىش قاتارلىق ئىستىللىرى تەرتىپكە سېلىنىپ، كوممۇنىستلارنىڭ خەلق ئۈچۈن خىزمەت قىلىش خىسلىتى ساقلاپ قېلىنىدى ۋە جارى قىلدۇرۇلدى، پارتىيىنىڭ قوشۇنىنى پاكلاشتۇرۇپ، پارتىيە تەشكىلاتلىرى ساغلاملاشتۇرۇلدى. ئىستىل تۈزىتىش ئاساسىدا يەنە بىر تۈركۈم يېڭى پارتىيە ئەزالىرى تەرەققىي قىلدۇرۇلدى. شۇنىڭ بىلەن تەڭ يېزا-كەنتلەردە پارتىيە قۇرۇش سىناق خىزمىتى ئېلىپ بېرىلىپ، يەر ئىسلاھاتى ئاكتىپلىرىنى تەربىيىلەش كۆرسىتىشتىن بىر تۈركۈم يېڭى پارتىيە ئەزالىرى قوبۇل قىلىندى.

ئۈچىنچى باسقۇچ: 1952-يىلى 9-ئايدىن 1953-يىلى 9-ئايغىچە، يەر ئىسلاھاتى ھەرىكىتىگە بىرلەشتۈرۈپ، يېزا ۋە شەھەر مەھەللىلەردە، ئىدارە-ئورگان، مەكتەپ، زاۋۇت-كانكارخانىلاردا پارتىيە قۇرۇش خىزمىتى ئومۇمىيۈزلۈك قانات يايدۇرۇلدى، پارتىيىگە تەرەققىي قىلدۇرۇلىدىغان ئوبيېكت-

لار ئاساسەن يەر ئىسلاھاتى جەريانىدا ئۇرغۇپ چىققان مۇنەۋۋەر دېھقانلار ۋە يېزا ـ كەنت ئاساسىي قاتلام كادىرلىرىدىن ئىبارەت بولدى. بۇ باسقۇچتا، پۈتۈن جەنۇبىي شىنجاڭ رايونى بويىچە تەرەققىي قىلدۇرۇلغان يېڭى پارتىيە ئەزاسى 2200دىن ئارتۇق بولۇپ، بۇنىڭ ئىچىدە ئۇيغۇر قاتارلىق ئاز سانلىق مىللەتلەر 2100 نەپەر؛ يېزا ـ قىشلاقلاردا تەرەققىي قىلدۇرۇلغان پارتىيە ئەزاسى 1500دىن ئارتۇق؛ قۇرۇلغان يېزا پارتىيە ياچېيكىلىرى 246؛ رايون دەرىجىلىكتىن يۇقىرى ئورگان، كارخانا كەسپىي ئورۇنلاردىكى پارتىيە تەشكىلاتلىرى قوبۇل قىلغان يېڭى پارتىيە ئەزالىرى 600دىن ئاشىدۇ. بۇنىڭ ئىچىدە قەشقەر ۋىلايىتىدە تەرەققىي قىلدۇرۇلغان يېڭى پارتىيە ئەزاسى 700 نەپەردىن ئارتۇق؛ قۇرۇلغان پارتىيە ياچېيكىسى 72؛ يەكەن ۋىلايىتىدە تەرەققىي قىلدۇرۇلغان يېڭى پارتىيە ئەزاسى 300دىن ئارتۇق بولۇپ، قۇرۇلغان يېزا پارتىيە ياچېيكىسى 38؛ شۇنىڭ بىلەن يېزا ـ كەنت پارتىيە ياچېيكىلىرى ئومۇميۈزلۈك قۇرۇلۇپ، جۇڭگو كوممۇنىستىك پارتىيىسى بۇ رايوندىكى ئاز سانلىق مىللەتلەر ئارىسىدا يىلتىز تارتىپ، پارتىيە تەشكىلاتلىرىنى يەنىمۇ ئىلگىرىلەپ تەرەققىي قىلدۇرۇش ئۈچۈن ئاساس يارىتىلدى.

دېموكراتىك ئىسلاھات ۋە خەلق ئىگىلىكىنى ئەسلىگە كەلتۈرۈش ۋەزىيىتى ئاساسىي جەھەتتىن ئورۇنلانغاندىن كېيىن، جەنۇبىي شىنجاڭ رايونلۇق پارتكوم، قەشقەر يەرلىك پارتكوم، يەكەن يەرلىك پارتكوم پارتىيە مەركىزىي كومىتېتى ئوتتۇرىغا قويغان ئۆتكۈنچى دەۋردىكى باش لۇشيەنگە ئاساسەن، كەڭ پارتىيە ئەزالىرى ۋە ھەر مىللەت

خەلق ئاممىسىغا رەھبەرلىك قىلىپ، كەڭ كۆلەملىك سوتسىيالىستىك ئىسلاھات ۋە سوتسىيالىستىك قۇرۇلۇش ئېلىپ باردى. يېزا ئىگىلىك ھەمكارلىق گۇرۇپپىلىرىنى قۇرۇش ئاساسىدا، ئاكتىپ ۋە پۇختا قەدەم بىلەن كەڭ دېھقانلارغا رەھبەرلىك قىلىپ، يېزا ئىگىلىكىنى كوپېراتسىيىلەشتۈرۈش ھەرىكىتىنى قانات يايدۇردى. 1953 - يىلى 12 - ئايدا پارتىيە مەركىزىي كومىتېتى ئېلان قىلغان «يېزا ئىگىلىك ئىشلەپچىقىرىشىنى كوپېراتسىيىلەشتۈرۈشنى راۋاجلاندۇرۇش توغرىسىدا قارار» غا ئاساسەن، جەنۇبىي شىنجاڭ رايونلۇق پارتكوم كونىشەھەر ناھىيىسىنىڭ سەمەن رايونىدا «ئاۋانگارت» ۋە «نۇرلۇق» ئىككى كوپېراتسىيىنى سىناق تەرىقىسىدە قۇردى. 1954 - يىلى، قەشقەر، يەكەن ۋىلايىتىنىڭ ھەممە ناھىيىلىرى، يېزا ئىگىلىك كوپېراتسىيىلىرىنى سىناق تەرىقىسىدە قۇردى. 1955 - يىلى ماۋ جۇشىنىڭ «يېزا ئىگىلىكىنى كوپېراتسىيىلەشتۈرۈش مەسىلىسى توغرىسىدا» دېگەن دوكلاتى ۋە پارتىيىنىڭ 7 - نۆۋەتلىك 6 - ئومۇمىي يىغىنىدا ماقۇللانغان «يېزا ئىگىلىكىنى كوپېراتسىيىلەشتۈرۈش مەسىلىسى توغرىسىدا قارار» نىڭ روھىغا ئاساسەن، يېزا ئىگىلىكىنى كوپېراتسىيىلەشتۈرۈش ھەرىكىتىنىڭ سۈرئىتىنى تېزلەتتى، 1956 - يىلى ئەتىيازغىچە بولغان ئارىلىقتا، سابىق قەشقەر ۋىلايىتى ۋە يەكەن ۋىلايىتىگە تەۋە رايونلاردىكى 90 پىرسەنتتىن ئارتۇق دېھقان ئائىلىلىرى باشلانغۇچ كوپېراتسىيىگە كىرىپ بولدى. 1956 - يىلى ماۋزېدۇڭ جۇشى يەنە ئۆزى شەخسەن كونىشەھەر ناھىيە سەمەن يېزىسىنىڭ «يېزا كادىرلىرى كوپېراتسىيە قۇرۇشتا

رەھبەرلىك قىلالايدۇ» دېگەن ماقالىسىغا ئىلاۋە يېزىپ، كەڭ ئۇيغۇر كادىرلىرى ۋە دېھقانلىرىنىڭ سوتسىيالىستىك كوپېراتسىيىلىشىش يولىغا مېڭىش ئاكتىپلىقىنى يۈكسەك دەرىجىدە مەدھىيىلەپ، ئازسانلىق مىللەتلەرگە سەل قارايدىغان بەزى نۇقتىئىنەزەرلەرگە رەددىيە بەردى. يېزا ئىگىلىكىنى كوپېراتسىيىلەشتۈرۈشنى ئاساسىي جەھەتتىن ئىشقا ئاشۇرۇش بىلەن بىر ۋاقىتتا، ھەردەرىجىلىك پارتكوملار ھەر مىللەت خەلقىگە رەھبەرلىك قىلىپ كاپىتالىستىك سودا - سانائەت ۋە قول سانائەتكە سوتسىيالىستىك ئۆزگەرتىش كىرگۈزۈشنى ئاساسىي جەھەتتىن تاماملىدى. بۇ ئۇلۇغ تارىخىي خاراكتېرلىك غەلىبە بولۇپ، يېڭى دېموكراتىزمدىن سوتسىيالىزمغا ئۆتكەنلىكنىڭ ئالامىتى ئېدى. ئىشلەپچىقىرىش مۇناسىۋىتىدىكى غايەت زور ئۆزگىرىش — سانائەت، يېزا ئىگىلىك ئىشلەپچىقىرىشنىڭ تەرەققىياتى ئۈچۈن شەرت - شارائىت ھازىرلاپ بەردى. خەلق ئىگىلىكىنىڭ 1 - بەش يىللىق قۇرۇلۇش پىلانى زور نەتىجىلەرگە ئېرىشتى. جەنۇبىي شىنجاڭ رايونىغا بىۋاستە قارايدىغان ۋە يەكەن ۋىلايىتىگە تەۋە 12 ناھىيە، شەھەرنىڭ سانائەت، يېزا ئىگىلىك ئىشلەپچىقىرىش ئومۇمىي قىممىتى 1956 - يىلى 160 مىليون يۈەندىن كۆپرەككە يېتىپ، 1949 - يىلدىكىدىن 77% ئاشتى.

يېزا ئىگىلىكىنى كوپېراتسىيىلەشتۈرۈش ھەرىكىتى جەريانىدا، پارتىيە مەركىزىي كومىتېتىنىڭ «ئاكتىپ، ئېھتىياتچان بولۇش» دىن ئىبارەت پارتىيە قۇرۇش فاڭجېنى ۋە «كوپېراتىپلار بولىدىكەن پارتىيە تەشكىلى بولۇشى كېرەك» دېگەن يوليورۇقىغا ئاساسەن، ئەسلىدە بار بولغان پارتىيە

تەشكىلاتلىرىنى مۇستەھكەملەش ئاساسىدا، پارتىيە تەشكىلاتلىرى تەرەققىي قىلدۇرۇلدى. ھاكىمىيەت بېشىدىكى پارتىيىنىڭ ئۆز قۇرۇلۇشىنى كۈچەيتىش ئۈچۈن، پارتىيىنى تەرتىپكە سېلىش، ئىستىل تۈزىتىش بىلەن پارتىيە قۇرۇش ھامان ماس قەدەمدە ئېلىپ بېرىلدى. 1954 - يىلى، پارتىيىنىڭ 7 - نۆۋەتلىك 4 - ئومۇمىي يىغىنىدىن كېيىن، دۆلەتىمىز قۇرۇلغاندىن كېيىنكى 1 - قېتىملىق پارتىيىنى تەرتىپكە سېلىش ئېلىپ بېرىلىپ، پارتىيە ئەزالىرىغا قارىتا ئومۇمىيۈزلۈك ھالدا پارتىيىنىڭ ئاساسىي بىلىملىرى تەربىيىسى ئېلىپ بېرىلىپ، پارتىيە ئەزالىرىنىڭ سوتسىيالىستىك ئېڭى يۇقىرى كۆتۈرۈلۈپ، پارتىيە تەشكىلاتلىرى مۇستەھكەملەندى. 1956 - يىلى يىل ئاخىرىغىچە، قەشقەر ۋىلايىتى بويىچە (سابىق يەكەن ۋىلايىتىمۇ بۇنىڭ ئىچىدە) قۇرۇلغان ئاساسىي قاتلام پارتىيە تەشكىلاتلىرى 960 قا يېتىپ، پارتىيە ئەزالىرىنىڭ ئومۇمىي سانى 1953 - يىلى يەر ئىسلاھاتىدىن كېيىنكى 2500 نەچچىدىن راۋاجلىنىپ 15 مىڭدىن ئارتۇقراق يەتتى. بۇنىڭ ئىچىدە ئۇيغۇر، تاجىك، قازاق، موڭغۇل، خۇيزۇ قاتارلىق ئاز سانلىق مىللەت پارتىيە ئەزالىرى 91 پىرسەنتنى تەشكىل قىلاتتى.

رەئىس ماۋزېدۇڭ: «مىللىي مەسىلىنى ئۈزۈل - كېسىل ھەل قىلىش، مىللىي ئەكسىيەتچىلەرنى تامامەن يېتىم قالدۇرۇش ئۈچۈن، ئاز سانلىق مىللەتلەردىن كېلىپ چىققان زور بىر تۈركۈم كوممۇنىزمچى كادىرلار بولىشى مۇمكىن ئەمەس» دەپ كۆرسەتكەنىدى. پارتىيە مەركىزىي كومىتېتىنىڭ ئاز سانلىق مىللەت كادىرلىرىغا قاراتقان «ئاكتىپ يېتىشتۈرۈش، يۈرەكلىك ھالدا ئۆستۈرۈش، دادىللىق

بىلەن ئىشلىتىش» فاڭجېنىغا ئاساسەن، ئۇيغۇر مىللىتىنى ئاساس قىلغان ئاز سانلىق مىللەت كادىرلار قوشۇنى تېز سۈرئەت بىلەن راۋاجلاندى. 1956 يىلى يىل ئاخىرىدا قەشقەر ۋىلايىتى (سابىق يەكەن ۋىلايىتىمۇ بۇنىڭ ئىچىدە) بويىچە كادىرلارنىڭ ئومۇمىي سانى 18 مىڭدىن ئاشتى. بۇنىڭ ئىچىدە ئاز سانلىق مىللەت كادىرلىرى 75 پىرسەنتنى ئىگىلىدى.

1955‐يىلى 10‐ئايدا، ج ك پ شىنجاڭ ئۇيغۇر ئاپتونوم رايونلۇق كومىتېتى قۇرۇلدى. جەنۇبىي شىنجاڭدا سوتسىيالىستىك ئۆزگەرتىش ۋەزىپىسىنىڭ ئاساسىي جەھەتتىن ئورۇنلانغانلىقى، سوتسىيالىستىك قۇرۇلۇش ئىشلىرىنىڭ تېزلىكتە راۋاجلىنىۋاتقانلىقى، ھەر قايسى ۋىلايەت، ناھىيە، شۇنىڭدەك ئاساسىي قاتلام پارتىيە تەشكىلاتلىرىنىڭ قۇرۇلۇپ بولغانلىقى ۋە مۇكەممەللەشكىنىنى كۆزدە تۇتۇپ، ج ك پ شىنجاڭ ئۇيغۇر ئاپتونوم رايونلۇق كومىتېتى، خىزمەت ئورگانلىرىنىڭ قاتلىمىنى ئازايتىش، ھەر قايسى ۋىلايەت، ئوبلاستلارغا بولغان بىۋاسىتە رەھبەرلىكنى كۈچەيتىش ئۈچۈن، ج ك پ مەركىزىي كومىتېتىغا يوللاپ تەستىقلىتىش ئارقىلىق، 1956‐يىلى جەنۇبىي شىنجاڭ رايونلۇق پارتكوم ۋە يەكەن دىۋىزىيىنى ئەمەلدىن قالدۇرۇشنى، شۇنىڭ بىلەن تەڭ سابىق جەنۇبىي شىنجاڭ رايونىغا بىۋاسىتە قاراشلىق سەككىز ناھىيە-شەھەر ۋە سابىق يەكەن ۋىلايىتىگە قاراشلىق تۆت ناھىيىدىن قەشقەر ۋىلايىتىنى قۇرۇشنى قارار قىلدى.

ج ك پ قەشقەر يەرلىك كومىتېتى 1956‐يىلى 7‐ئاينىڭ 1‐كۈنى رەسمىي قۇرۇلدى. قەشقەر يەرلىك كومىتېتىنىڭ ئاستىدا يېڭىشەھەر، كونىشەھەر، يوپۇرغا، مارالبېشى، پەيزاۋات، يېڭىسار، يەكەن، پوسكام، قاغىلىق، مەكىت،

تاشقورغان تاجىك ئاپتونوم ناھىيىسى ۋە قەشقەر شەھىرى بولۇپ جەمئىي 12 ناھىيە، شەھەرلىك كوممۇنىست تەسىس قىلىندى (بۇنىڭ ئىچىدە پەيزاۋات ناھىيىسىنىڭ تەۋەلىك مۇناسىۋىتى 1977- يىلى 1- ئايدىن 1980- يىلى 7- ئايغىچە قىزىلسۇ قىرغىز ئاپتونوم ئوبلاستىغا تەۋە بولۇپ، ئاقسۇ ناھىيىسى بىلەن ئالماشتۇرۇلغانىدى). يەرلىك پارتكوم ئورگىنى قەشقەر شەھىرى جەنۇبىي ئازاد يولىدىكى ھازىرقى ئورنىغا قويۇلدى. مېڭشۇلىن (سابىق يەكەن يەرلىك پارتكومنىڭ 2- شۇجىسى) قەشقەر يەرلىك پارتكومنىڭ شۇجىلىقىغا تەيىنلەندى.

1956- يىلنىڭ كېيىنكى يېرىمىدىن « مەدەنىيەت ئىنقىلابى » ئەرپىسىغىچە، ج ك پ قەشقەر يەرلىك كومىتېتى ھەر دەرىجىلىك پارتىيە تەشكىلاتلىرىغا رەھبەرلىك قىلىپ، ھەر مىللەت خەلقىنى ئىتتىپاقلاشتۇرۇپ، ج ك پ 8- نۆۋەتلىك مەملىكەتلىك قۇرۇلتىيى بەلگىلىگەن لۇشيەننى ئىزچىللاشتۇرۇپ سوتسىيالىستىك ئۆزگەرتىش ۋەزىپىسىنى داۋاملىق ئورۇنلىدى ھەمدە ئومۇمييۈزلۈك سوتسىيالىستىك قۇرۇلۇشقا قەدەم قويدى. 1956 -، 1957- يىللىرى يېزا ئىگىلىكىنى كوپېراتسىيىلەشتۈرۈش ھەرىكىتى داۋاملىق تەرەققىي قىلىپ، يېرىم سوتسىيالىستىك خاراكتېرىدىكى باشلانغۇچ كوپېراتسىيىدىن سوتسىيالىستىك خاراكتېرىدىكى ئالىي كوپېراتىپقا ئۆتۈشكە باشلىدى. 1957- يىلى ئاخىرىغىچە، پۈتۈن ۋىلايەت بويىچە قۇرۇلغان ئالىي كوپېراتسىيە 2249 گە، كوپېراتسىيىگە كىرگەن دېھقان ئائىلىسى 96.5 پىرسەنتكە يەتتى ھەمدە 77 چارۋىچىلىق كوپېراتسىيىسى قۇرۇلدى. شۇنىڭ بىلەن يېزا ئىگىلىكىگە بولغان

ئۇيغۇر كىتاب تورى www.uyghurkitap.com

سوتسىيالىستىك ئۆزگەرتىش ئاساسىي جەھەتتىن ئورۇنلاندى، قول سانائەتتى ۋە كاپىتالىستىك سودا-سانائەتكە بولغان سوتسىيالىستىك ئۆزگەرتىش ئورۇنلىنىپ بولدى. شۇنىڭ بىلەن بىر چاغدا، خەلق ئىگىلىكىنىڭ 1- بەش يىللىق پىلانىدىكى قۇرۇلۇش ۋەزىپىسىمۇ ئورۇنلىنىپ بولدى.

بۇ 10 يىلدا، قەشقەر رايونىمۇ پۈتۈن مەملىكەتكە ئوخشاش بىر ئەگرى - توقاي تەرەققىيات جەريانىنى باشتىن كەچۈردى. 1957- يىلى سىياسىي جەھەتتە ئوڭچىللىققا قارشى تۇرۇش كۆرىشى جەريانىدىكى ئېغىر كېڭەيتىۋېتىش خاتالىقى يۈز بەردى، لېكىن ئىقتىسادىي قۇرۇلۇشقا تەسىر كۆرسىتەلمىگەنىدى. 1958 - يىلى ياز، كۈزدە «تولۇق غەيرەتكە كېلىپ، يۇقىرىغا ئۆرلەپ، كۆپ، تېز، ياخشى، تەجەشلىك بىلەن سوتسىيالىزم قۇرۇش» باش لۇشيەنى تەشۋىق قىلىندى؛ ئارقىدىنلا ج ك پ مەركىزىي كومىتېتىنىڭ 1958- يىلى 8- ئاينىڭ 29- كۈنىدىكى «يېزا - قىشلاقلاردا خەلق گۇڭشېسى قۇرۇش توغرىسىدىكى قارارى» ئىزچىللاشتۇرۇلدى. پۈتۈن ۋىلايەت بويىچە «چوڭ سەكرەپ ئىلگىرىلەش» ۋە خەلق گۇڭشېلەشتۇرۇش ھەرىكىتى قوزغىتىلىپ، ئەسلىدىكى 90 رايون، 661 يېزا ئاساسىدا 660 خەلق گۇڭشېسى قۇرۇلدى، كېيىن تەڭشەپ 133 خەلق گۇڭشېسىغا كەلتۈرۈلدى، ئۇنىڭ تەركىبىدە دادۇي ۋە ئىشلەپچىقىرىش دۈيلىرى تەسىس قىلىنندى. يېزىلاردىكى خەلق گۇڭشېلەشتۈرۈش ھەرىكىتى ۋە «چوڭ سەكرەپ ئىلگىرىلەش» كە ئەگىشىپ، «بىرىنچىدىن تەڭشەش، ئىككىنچىدىن يۆتكەش» تىن ئىبارەت مۇلۇكنى ئومۇمىنىڭ قىلىۋېتىش شامىلى ئىشلەپچىقىرىشتىكى قارىغۇلارچە قوماندانلىق قىلىش، مۇبالى-

خىچىلىك شائىلى كېلىپ چىقتى. يۇقىرى كۆرسەتكۈچ بەلگىلەپ چىقىشتىن ئاشۇرۇپ سېتىۋېلىش ھادىسىلىرى كۆرۈلدى. نەتىجىدە ئىشلەپچىقىرىشنى ئوڭۇشسىزلىققا ئۇچرىتىپ، خەلقنىڭ تۇرمۇشىدا بەزى قىيىنچىلىقلار يۈز بەردى.

1958 - يىلدىن 1960 - يىلغىچە بولغان ئۈچ يىلدا ئۇچرىغان ئوڭۇشسىزلىق دۆلىتىمىزنىڭ سوتسىيالىزم قۇرۇش يولىدىكى ئىزدىنىشتە يۈز بەرگەن سەۋەنلىكتۇر. قەشقەر ۋىلايىتىدىكى ھەر مىللەت خەلقى ھەر دەرىجىلىك پارتىيە تەشكىلاتلىرىنىڭ رەھبەرلىكىدە يۈكسەك سوتسىيالىستىك ئاكتىپچانلىقنى جارى قىلدۇرۇپ، جاسارەتنى ئۇرغۇتۇپ، ئىشلەپچىقىرىش قۇرۇلۇشىدا يەنىلا ئاز بولمىغان يېڭى غەلىبىلەرنى قولغا كەلتۈردى. ۋىلايەت ۋە ھەر قايسى ناھىيىلەردە بىر تۈركۈم تايانچ كارخانىلار قۇرۇلۇپ، مۇستەھكەملەندى ۋە راۋاجلاندى.

1961 - يىلدىن كېيىن، پارتىيە مەركىزىي كومىتېتىنىڭ يېتەكچى ئىدىيە جەھەتتىكى سەۋەنلىكىنى تۈزىتىپ، كەڭ تۈردە تەكشۈرۈپ تەتقىق قىلىش ئىستىلىنى ئەۋج ئالدۇرۇشقا ئەگىشىپ، قەشقەر ۋىلايىتىدىكى ھەر دەرىجىلىك پارتىيە تەشكىلاتلىرىمۇ خەلق ئىگىلىكىنىڭ «تەڭشەش، مۇستەھكەملەش، تولۇقلاش، يۇقىرى كۆتۈرۈش» تىن ئىبارەت تۆت سۆزلۈك فاڭجېننى ئەستايىدىل ئىزچىللاشتۇرۇپ، «چوڭ سەكرەپ ئىلگىرىلەش» ۋە «ئوڭچىللىققا قارشى تۇرۇش» تىكى سەۋەنلىكلەرنى تۈزەتتى، خەلق گۇڭشېلىرىنىڭ خىزمەت تىياۋلىنى (يەنى 60 ماددا) نى تەشۋىق قىلىپ ئىزچىللاشتۇرۇلۇپ، گۇڭشې، دادۈي، ئىشلەپچىقىرىش دۈيىدىن ئىبارەت

ئۇيغۇر كىتاب تورىبكتى www.uyghurkitap.com

ئۈچ دەرىجىلىك مۇلۇكچىلىك بولۇش، ئىشلەپچىقىرىش دۇيلىرىنى ئاساسىي ھېسابات بىرلىكى قىلىش يولغا قويۇلۇپ، «بىر نەچچىدىن تەگىشەش، ئىككىنچىدىن يۆتكەش» تىن ئىبارەت «مۇلۇكنى ئومۇمىلىك قىلىۋېتىش شامىلى» تۈزىتىلدى، كەڭ كۆلەملىك يېزا ئىگىلىك تېخنىكىسىنى ئۆزگەرتىش، يەرلەرنى كۆيخۇالاش، ئېتىز - ئېرىق سۇ قۇرۇلۇشى ۋە دەرەخ تىكىپ ئورمان بەرپا قىلىش ھەرىكەتلىرى قانات يايدۇرۇلۇپ، پەيدىنپەي ئۈنۈم ھاسىل قىلىندى. سانائەت، يېزا ئىگىلىك ئىشلەپچىقىرىشى تېز سۈرئەتتە ئەسلىگە كەلتۈرۈلۈپ ۋە راۋاجلاندۇرۇلۇپ، مائارىپ، پەن، مەدەنىيەت، سەھىيە ئىشلىرى نۇر تەرەققىي قىلدى. كەڭ كادىرلار ۋە ھەر مىللەت خەلقى ماركسىزم، لېنىنىزم، ماۋزېدۇڭ ئىدىيىسىنى ئاڭلىق ئۆگىنىپ «لېي فېڭدىن ئۆگىنىش» دىن ئىبارەت سوتسىيالىستىك ئەخلاقىي پەزىلەتنى تۇرغۇزدى. 1960 - يىلدىن 1964 - يىلغىچە، خاتا ئايرىلىپ قالغان ئوڭچى ئۇنسۇر، يەرلىك مىللەتچى ئۇنسۇرلارنىڭ زور كۆپ سانلىقىنىڭ قالپىقى ئېلىۋېتىلدى. 1963 - يىل كېيىنكى يېرىم يىلدىن 1966 - يىل ئالدىنقى يېرىم يىلغىچە ئېلىپ بېرىلغان سوتسىيالىستىك تەربىيە ھەرىكىتى («تۆت ئېنىقلاش» ھەرىكىتى) كادىرلار ئىستىلى ۋە ئىقتىسادنى باشقۇرۇش جەھەتلەردىكى مەسىلىلەرنى ھەل قىلىشتا ئىنبەتەن يەلكىلىك رول ئوينىدى. بۇ ھەرىكەت گەرچە «سىنىپىي كۆرەشنى تۇتقا قىلىش» نەزەرىيىسى ۋە «سولچىل» ئىدىيىنىڭ يېتەكچىلىكىدە ئېلىپ بېرىلغان بولسىمۇ لېكىن ئەمەلىي خىزمەت جەريانىدا كۆپ سانلىق بىلەن ئىتتىپاق قىلىشىپ، زەربە بېرىش دائىرىسىنى تارايتىشقا ئەھ-

مىيەت بىرىلدى ھەمدە ئىشلەپچىقىرىشنى ياخشى ئېلىپ بېرىشنى تەكىتلەپ، ئىشلەپچىقىرىشنى تەرەققىي قىلدۇرغان - قىلدۇرمىغانلىقى سوتسىيالىستىك تەلىم - تەربىيە خىزمىتىنى تەكشۈرۈپ ئۆتكۈزۈۋېلىشنىڭ بىر ئۆلچىمى قىلىندى. 1966 - يىلى پۈتۈن ۋىلايەت بويىچە سانائەت، يېزا ئىگىلىك ئىشلەپچىقىرىش ئومۇمىي قىممىتى 300 مىليون يۈەندىن ئارتىپ، 1956 - يىلدىكىدىن بىر ھەسسىگە يېقىن ئاشتى، 1949 - يىلدىكىدىن ئىككى ھەسسىدىن كۆپرەك ئاشتى. قىسقىسى، قەشقەر رايونىدىكى پارتىيە تەشكىلاتلىرى بۇ ئون يىل جەريانىدا خىزمەتتىكى سەۋەنلىكلەرنى ئۆز ۋاقتىدا تۈزىتىپ، سوتسىيالىزمنىڭ تۈرلۈك ئىشلىرىنى ئالغا سىلجىتىپ زور نەتىجىلەرنى قولغا كەلتۈردى. جۈملىدىن سوتسىيالىستىك قۇرۇلۇشقا رەھبەرلىك قىلىشتىكى مول تەجرىبىلەرنى قولغا كەلتۈردى.

سوتسىيالىزم ئىشلىرىنىڭ تەرەققىياتىغا ئەگىشىپ، پارتىيىنىڭ تەشكىلىي قۇرۇلۇشىمۇ ئۈزلۈكسىز راۋاجلاندى. كوپىراتسىيىلەشتۈرۈش ۋە خەلق كوممۇنىلاشتۇرۇش ھەرىكىتى جەريانىدا زور بىر تۈركۈم پارتىيە ئەزالىرى تەرەققىي قىلدۇرۇلدى. 1961 — 1963 - يىلغىچە بولغان خەلق ئىگىلىكىنى تەڭشەش مەزگىلىدە تەرەققىي قىلدۇرۇلغان پارتىيە ئەزالىرى بىر قەدەر ئاز بولدى. سوتسىيالىستىك تەربىيە ھەرىكىتىدە يەنە بىر قىسىم پارتىيە ئەزالىرى تەرەققىي قىلدۇرۇلدى. 1965 - يىلى يىل ئاخىرىغىچە پۈتۈن ۋىلايەت بويىچە 3100 دىن ئارتۇق ئاساسىي قاتلام پارتىيە تەشكىلاتلىرى قۇرۇلۇپ، پارتىيە ئەزالىرىنىڭ ئومۇمىي سانى تەرەققىي قىلىپ 40 مىڭدىن ئاشتى، بۇنىڭ ئىچىدە ئۇي-

غۇلارنى ئاساس قىلغان ئاز سانلىق مىللەت پارتىيە ئەزالىرى 89 پىرسەنتنى ئىگىلىدى.

بۇ ئون يىلدا پارتىيە ئىچىدە ئىلگىرى - ئاخىر ئۈچ قېتىم ئىستىل تۈزىتىش ئېلىپ بېرىلدى. 1957 - ، 1958 - يىللىرى «ئوڭچىللىققا قارشى تۇرۇش» نىڭ ئالدىدا بىر قېتىم ئىستىل تۈزىتىش ئېلىپ بېرىلدى. 1959 - ، 1960 - يىللىرى ئوڭچىللىققا قارشى تۇرۇش ھەرىكىتىگە بىرلىكتۇرۇپ يەنە بىر قېتىم ئىستىل تۈزىتىش ئېلىپ بېرىلدى، يېزىلاردا بولسا كوپېراتسىيىنى تەرتىپكە سېلىشقا بىرلىكتۇرۇپ ئېلىپ بېرىلدى؛ 1963 - ، 1964 - يىللىرى سوتسىيالىستىك تەربىيە ھەرىكىتىگە بىرلىكتۇرۇپ يەنە بىر نۆۋەت ئىستىل تۈزىتىش ئېلىپ بېرىلدى. بۇ بىر قانچە قېتىملىق ئىستىل تۈزىتىشلەرنىڭ ھەممىسىدە «سولچىل» ئىدىيە يېتەكچى ئورۇننى ئىگىلىدى.

ج ك پ قەشقەر يەرلىك كومىتېتى پارتىيە ئەزالىرىنى يېتىشتۈرۈش تەربىيىسىگە ئەھمىيەت بەردى. ھەر دەرىجىلىك پارتىيە تەشكىلاتلىرىنىڭ رەھبەرلىرىنى ھەر دەرىجىلىك پارتىيە مەكتەپلىرى تەربىيىلىدى. 1962 - يىلدىن باشلاپ، ئىلغار پارتىيە ياچېيكىسى ۋە مۇنەۋۋەر پارتىيە ئەزالىرىنى باھالاش پائالىيىتى قانات يايدۇرۇلۇپ، پارتىيە تەشكىلاتلىرىنىڭ جەڭگىۋار قورغانلىق رولى ۋە پارتىيە ئەزالىرىنىڭ ئاۋانگارتلىق، نەمۇنىلىك رولى جارى قىلدۇرۇلدى.

(ھېكىم ئىدرىس تەرجىمىسى، ئابدۇرېشىت ھاجى سېلىشتۇرۇپ بېكىتكەن)

جۇڭگو كومپارتىيە تەشكىلىنىڭ قەشقەر شەھىرىدىكى ئىپتىدائىي قۇرۇلۇش ئەھۋالى

ۋېييۇگشىڭ

1. پارتىيە تەشكىلىنىڭ تۇرغۇزۇلۇشى

1952 ـ يىلى 5 ـ ئاينىڭ 23 ـ كۈنى جۇڭخۇا خەلق جۇمھۇرىيىتى مەمۇرىي كېڭىشى غەربىي شىمال ھەربىي ـ مەمۇرىي كومىتېتى خەلق ئىشلىرى بۆلۈمىنىڭ دوكلاتىنى تەستىقلاپ شىنجاڭ ئۆلكىسىدە ۋالىي مەھكىمىگە قاراشلىق غۇلجا، قەشقەر ئىككى شەھەرنى كۆپەيتىپ تەسىس قىلىشقا قوشۇلدى. شۇنىڭ بىلەن قەشقەر شەھىرى تۈزۈلمىسى بارلىققا كەلدى. شۇ يىلى 7 ـ ئاينىڭ 1 ـ كۈنى ئالدى بىلەن ج ك پ قەشقەر شەھەرلىك كومىتېتى قۇرۇلدى، كومىتېت دۇڭ چۈەنلىن، ئابدۇرېھىم ئېيتىپلار (شەھەر باشلىقى)، مۇلىيەن (ئايال، تەشۋىقات بۆلۈم باشلىقى)، دۇڭشى (بىرلىكسەپ بۆلۈم باشلىقى)، ھېسامىدىن (جامائەت خەۋپسىزلىك ئىدارىسىنىڭ باشلىقى) قاتارلىق بەش كىشىدىن تەركىب تاپتى. يولداش دۇڭ چۈەنلىن قەشقەر شەھەرلىك پارتكومنىڭ بىرىنچى نۆۋەتلىك شۇجىسى بولدى.

قەشقەر شەھىرى ئەسلىدىكى كونا شەھەر ناھىيە

ئۇيغۇر كىتاب تور بېكىتى www.uyghurkitap.com

بازىرى ۋە شەھەرگە تۇتاش يۇرتلارنى ئاساس قىلىپ قۇرۇلغان، ئەمدىلا قۇرۇلۇپ پارتىيە تەشكىلىنى قۇرغانىدى. شەھەر رايونىدىكى ئورگانلار بىر ياچېيكا بولۇپ، پەقەت 14 نەپەر پارتىيە ئەزاسىلا بار ئىدى. ياچېيكا شۇجىلىقىنى شەھەر باشلىقى ئابدۇرېھىم لېتىپ قوشۇمچە ئۆتىگەنىدى. شەھەر ئەتراپىدىكى 17 يېزىدا بىر ياچېيكا بولۇپ، 11 نەپەر پارتىيە ئەزاسى بار ئىدى. شۇ چاغدا پۈتۈن شەھەر بويىچە جەمئىي 25 نەپەر پارتىيە ئەزاسى بولۇپ، بۇنىڭ ئىچىدە رەسمىي پارتىيە ئەزاسى 22 نەپەر، كاندىدات پارتىيە ئەزاسى ئۈچ نەپەر ئىدى؛ بۇلاردىن يەرلىك پارتكومدىن يۆتكىلىپ كەلگىنى 13 نەپەر، قىسىمدىن ئالمىشىپ كەلگىنى سەككىز نەپەر، ئەسلى بېرى تۆت نەپەر ئىدى.

1952 - يىلى 10 - ئاينىڭ 25 - كۈنى (جۇڭگو خەلق پىدائىيلىرى قىسىملىرىنىڭ ئامېرىكىغا قارشى تۇرۇپ، چاۋشيەنگە ياردەم بېرىشكە چىققانلىقىنىڭ ئىككى يىللىقىنى خاتىرىلەش كۈنى) خەلق كۇلۇبىدا (ھازىرقى ھېيتگاھ كىنوتېياتىرخانىسى) قەشقەر شەھەرلىك خەلق ھۆكۈمىتى قۇرۇلغانلىقىنى ئېلان قىلىنىش چوڭ يىغىنى چاقىرىلدى. شەھەرلىك ھۆكۈمەت قۇرۇلۇپلا كونىشەھەر ناھىيە، يېڭىشەھەر ناھىيە خەلق ھۆكۈمەتلىرىنىڭ مۇناسىۋەتلىك خادىملىرىدىن تەشكىللەنگەن ئۆتكۈزۈپ بېرىش، ئۆتكۈزۈۋېلىش كومىتېتى ئىش باشلىدى. كونىشەھەر ناھىيىسى ناھىيە بازىرىدىن تۆت (راۋاق، مەدەنىيەت، تەنتەربىيە، يېڭى رايون) رايون تەۋەلىرىنى؛ سەمەن رايونىنىڭ 1-، 2-، 3-، 11- يېزىلىرىنى، 12- يېزىسىنىڭ ئۈچكەنتىنى، تۆتىنچى يېزىسىنىڭ

ئۆچ كەنتنى (يۇقىرىقى يۇرتلاردا جەمئىي 4215 ئائىلە، 16 مىڭ 114 نوپۇس، 30 مىڭ 795 موتېرىلغۇيەر بار ئىدى)؛ قوغان رايونىنىڭ 3-، 4-، 5-، 7-، 8- يېزىلىرىنى، 1- يېزىسىنىڭ 21 ئائىلىسى، 2- يېزىسىنىڭ 759 ئائىلىسى، 6- يېزىسىنىڭ 346 ئائىلىسى، 10- يېزىسىنىڭ 264 ئائىلىسى، 11- يېزىسىنىڭ 258 ئائىلىسى (يۇقىرىقى يۇرتلاردا جەمئىي 6552 ئائىلە، 26 مىڭ 964 نوپۇس، 50 مىڭ 604 موتېرىلغۇيەر بار ئىدى) ئۆتكۈزۈپ بەردى. يېڭىشەھەر ناھىيىسى 1- رايون (بازار رايون) نىڭ 1-، 2-، 4-، 6-، 7-، 8- يېزىلىرىنى (تەۋەسىدە جەمئىي 2570 ئائىلە، 10 مىڭ 84 نوپۇس، 24 مىڭ 932 مو تېرىلغۇيەر بار ئىدى) ئۆتكۈزۈپ بەردى. 1953- يىلى 1- ئايدا ئۆتكۈزۈپ بېرىش - ئۆتكۈزۈۋېلىش پۈتۈنلەي تۈگىدى. قەشقەر شەھىرى شەھەر - يېزىلارنى بىرلەشتۈرۈپ قايتىدىن بەش رايون، 59 كوچا باشقارما، 17 يېزا قىلىپ تەشكىللىدى. قەشقەر شەھىرىگە جەمئىي 25 مىڭ 356 ئائىلە، 97 مىڭ 160 ئادەم قارايدىغان بولدى، شۇنىڭ بىلەن بىر چاغدا، ج ك پ قەشقەر شەھەرلىك كومىتېتى بەش رايونغا رايكوم شۇجىلىرىنى سەپلىدى، بىرىنچى رايكومغا جاۋنيەنچىڭ، ئىككىنچى رايكومغا سۇن تيەنچۈەن، ئۈچىنچى رايكومغا ۋۇشىڭچى، تۆتىنچى رايكومغا دۇيۇجاۋ، بەشىنچى رايكومغا سۇي گۇاڭشىن شۇجى بولدى. شۇ يىلى 7- ئايدا يېزىلاردا خەلق ھۆكۈمىتىنىڭ ۋاكالەت ئورگىنى بولۇپ، ئالتىنچى ۋە يەتتىنچى رايون قۇرۇلدى. ئالتىنچى رايكومنىڭ شۇجىسى گوكېزۇ، يەتتىنچى رايكومنىڭ شۇجىسى ماۋيۈەنچىڭ بولدى.

1953- يىلى 7- ئاينىڭ 17- كۈنىدىن 10- ئاينىڭ

17 ـ كۆنىگىچە 80 كۈن ج ك پ قەشقەر شەھەرلىك كومىتېتى يەر ئىسلاھاتى خىزمەتلىرىگە بىرلەشتۈرۈپ ئۈچ يېزىدا (بىرىنچى رايونىنىڭ 5 ـ يېزىسى، ئۈچىنچى رايونىنىڭ 3 ـ يېزىسى، بەشىنچى رايونىنىڭ 3 ـ يېزىسى) پارتىيە قۇرۇلۇشى خىزمەتلىرىنى نۇقتىلىق ئىشلىدى. بۇ قېتىملىق پارتىيە قۇرۇلۇشى جەريانىدا ئۈچ يېزىدىن جەمئىي 20 نەپەر يېزا ـ كەنت كادىرى ۋە ئاكتىپلار پارتىيىگە كىردى (بىرىنچى رايون بەشىنچى يېزىدىن توققۇز نەپەر، ئۈچىنچى رايون ئۈچىنچى يېزىدىن بەش نەپەر، بەشىنچى رايون ئۈچىنچى يېزىدىن ئالتە نەپەر) ئۈچ يېزىدا بىر پارتىيە ياچېيكىسى قۇرۇلۇپ ياچېيكىدا قاتتىق دوكلات قىلىش تۈزۈمى ۋە پارتىيە ئىچكى تۇرمۇش تۈزۈمى بېكىتىلدى. بۇ قېتىمقى پارتىيە قۇرۇلۇش خىزمىتى مۇۋەپپەقىيەتلىك تەجرىبىگە ئىگە بولۇپ، پۈتۈن شەھەردىكى 17 يېزىدا پارتىيە قۇرۇلۇش خىزمىتىنى ئومۇميۈزلۈك ئېلىپ بېرىشقا مۇستەھكەم ئاساس يارىتىلدى. 1953 ـ يىلى پۈتۈن شەھەردە يېڭىدىن قۇرۇلغان پارتىيە ياچېيكىسى 10 بولۇپ، پارتىيە ئەزالىرى تەرەققىي قىلىپ 103 كىشىگە يەتتى.

1954 ـ يىلى 4 ـ ئايدا ج ك پ قەشقەر شەھەرلىك كومىتېتى ج ك پ شىنجاڭ شۆبە بيۇروسىنىڭ 1 ـ نۆۋەتلىك تەشكىلىي خىزمەت يىغىنى ۋە ج ك پ جەنۇبىي شىنجاڭ رايونلۇق پارتكوم بىلەن قەشقەر يەرلىك پارتكومىنىڭ پارتىيە قۇرۇلۇشى توغرىسىدىكى يوليورۇقىنىڭ روھىغا ئاساسەن «قەشقەر شەھىرىنىڭ 1954 ـ يىللىق پارتىيە قۇرۇلۇشى خىزمەت پىلانى» نى تۈزۈپ چىقىپ، يېڭىدىن 68 نەپەر پارتىيە ئەزاسى تەرەققىي قىلدۇرۇشنى، يېڭىدىن

ئۈچ پارتىيە ياچېيكىسى قۇرۇشنى پىلانلىدى. شۇنىڭ بىلەن بىر چاغدا ج ك پ شىنجاڭ شۆبە بىيۇروسى ۋە ج ك پ جەنۇبىي شىنجاڭ رايونلۇق پارتكوم تەشكىلات بۆلۈمىنىڭ «قەشقەر شەھىرى قول سانائەتچىلىرى ئارتېلىدا پارتىيە قۇرۇلۇشى بويىچە سىناق قىلىش توغرىسىدىكى يوليورۇق» قا ئاساسەن، ج ك پ قەشقەر شەھەرلىك پارتكوم بىرىنچى رايوندا تۆمۈرچىلىك كوپېراتىپىنى سىناق قىلىپ قۇرۇش، قول سانائەت ئىشلەپچىقىرىش كۇرۇپپىسىدىن ئالتىنى تەرتىپكە سېلىپ تەستىقلاش بىلەن بىر چاغدا، تۆمۈرچىلىك كوپېراتىپىنى مۇھىم نۇقتا قىلىپ، قويمىچىلىق كۇرۇپپىسى بىلەن بىرىنچى، ئىككىنچى تۆمۈرچىلىك كۇرۇپپىسىدا پارتىيىگە ئەزا تەرەققىي قىلدۇرۇپ، پارتىيە تەشكىلى قۇرۇشنى قارار قىلدى.

بۇ قېتىمقى پارتىيە قۇرۇلۇشى بويىچە سىناق خىزمىتىنى ياخشى ئىشلەش ئۈچۈن شەھەرلىك پارتكوم تىنولۇق تەييارلىق قىلدى. شەھەرلىك پارتكوم پارتىيە قۇرۇلۇشى خىزمەتلىرىگە بىرىنچى رايكوم شۇجىسىنىڭ رەھبەرلىك قىلىشىنى، ئۈچ نەپەر تەشكىللىگۈچى سەپلەپ بېرىدىغانلىقىنى، شۇ يىلى 9 ـ ئاينىڭ باشلىرىدىن باشلاپ 12 ـ ئاينىڭ ئاخىرىدا ئاخىرلاشتۇرۇشنى قارار قىلدى. ئۈچ ئايدىن كۆپرەك خىزمەت ئىشلەش ئارقىلىق قول سانائەتچىلەر ئارتېلىدا پارتىيىگە ئالتە نەپەر ئەزا تەرەققىي قىلدۇرۇلۇپ ۋاقىتلىق پارتىيە ياچېيكىسى قۇرۇلدى. بۇ قېتىملىق پارتىيە قۇرۇلۇشى خىزمىتى ئارقىلىق تۆۋەندىكىدەك نەتىجىلەر قولغا كەلتۈرۈلدى:

1. شەھەر قول سانائەتچىلىرى ئارتېلىدا كوممۇنىزم.

ئۇيغۇر كىتاب تورى www.uyghurkitap.com

ماركسىزم ـ لېنىنىزملىق ئىدىيە تارقىتىلىدى.

2. پارتىيىنىڭ رەھبەرلىكى كۈچەيتىلىپ، بۇنىڭدىن كېيىن شەھەر، قول سانائەتچىلىرى ئارىسىدا پارتىيە تەشكىلىنى يەنىمۇ ئىلگىرىلەپ تەرەققىي قىلدۇرۇپ، پارتىيىنىڭ قول سانائەتكە بولغان رەھبەرلىكىنى كۈچەيتىشكە يول ئېچىلدى.

3. باش لۇشيەنگە ۋە قول سانائەتنىڭ ئىستىقبالىغا قارىتا تەربىيە كۈچەيتىلىپ، قول سانائەتنىڭ ئۆزىدە ساقلىنىۋاتقان قالاقلىق، تارقاقلىق، كونىچە ۋاتىپىلىق ئېڭىنى ئايان بولدى.

4. كوپېراتسىيە، گۇرۇپپا قۇرۇپ، قول سانائەت ئىشلەپچىقىرىشىنى تەرەققىي قىلدۇرۇشقا نىسبەتەن تۈرتكىلىك رول ئوينىدى.

5. شەھەر قول سانائەتچىلىرى ئارىسىدا پارتىيە قۇرۇلۇشىنىڭ دەسلەپكى تەجرىبىلىرى قولغا كەلتۈرۈلۈپ، پارتىيە قۇرۇلۇشى تەشكىلاتچىلىرىنىڭ كەسپىي سەۋىيىسى يۈكسەلدۈرۈلۈپ، كېيىنكى كۈنلەردە قول سانائەتچىلەر ئارىسىدا پارتىيە قۇرۇش ئۈچۈن پايدىلىق شەرت ـ شارائىت يارىتىلدى.

شۇ يىلى يىلىنىڭ بېشىدا شەھەرلىك پارتكوم ئورگان پارتىيە ياچېيكىسىنى تەرتىپكە سېلىنىپ، پارتكوم ئورگىنى ۋە شەھەرلىك خەلق كومىتېتى ئورگىنى ئىككى پارتىيە ياچېيكىسىغا ئايرىلدى. شەھەرلىك پارتكوم ئورگان پارتىيە ياچېيكىسى ـ شەھەرلىك پارتكوم كاتىبى ئىشخانىسى، تەشكىلات بۆلۈمى، تەشۋىقات بۆلۈمى، بۆلۈم، رەۋىزىيە كومىتېتى، يېزا خىزمەت گۇرۇپپىسى، بىرلىكسەپ بۆلۈمى، ئىشچىلار

ئۇيۇشمىسى، ياشلار ئىتتىپاقى، ئاياللار بىرلەشمىسى قا-
تارلىق تارماقلاردىن تەشكىللەندى. ياچېيكا شۇجىلىقىنى
مۇلىيەن ئۈستىگە ئالدى. شەھەرلىك خەلق كومىتېتى ئور-
گان ياچېيكىسى شەھەرلىك خەلق كومىتېتىنىڭ ھەر قايسى
تارماقلىرى ھەم شەھەرلىك ئىشچىلار، دوختۇرخانىسى، خەلق
كىنوخانىسى قاتارلىق ئورۇنلاردىن تەركىب تاپتى. ياچېي-
كا شۇجىلىقىنى شەھەر باشلىقى ئابلايوپ قوشۇمچە ئۈستىگە
ئالدى (ھازىر ئاپتونوم رايونلۇق مىللىي ئىشلار كومىتې-
تىنىڭ مۇدىرى).

1954 - يىلى، پۈتۈن شەھەر بويىچە قۇرۇلغان پارتىيە
ياچېيكىسى 16 بولۇپ، پارتىيە ئەزاسى 146 گە يەتكەنىدى.
بۇنىڭ ئىچىدە، يېزىلاردىكى پارتىيە ئەزاسى 87 نەپەر بولۇپ،
يېزا ئومۇمىي نوپۇسىنىڭ 0.12 پىرسەنتىنى ئىگىلىگەن؛ شەھەر-
لىك قول سانائەتچىلەر ئارىسىدىكى پارتىيە ئەزالىرى
24 نەپەر بولۇپ، قول سانائەت كەسپىي بىلەن شۇغۇللىنى-
دىغانلار ئومۇمىي سانىنىڭ 0.51 پىرسەنتىنى ئىگىلىدى؛
رايوندىن يۇقىرى ئورگان كادىرلىرى ئىچىدىكى پارتىيە ئە-
زاسى 25 نەپەر بولۇپ، كادىرلار ئومۇمىي سانىنىڭ 14.61 پىرسە-
نتىنى ئىگىلىگەن.

1955 - يىلى قەشقەر شەھەرلىك پارتكوم ھەمكارلىق
كوپىراتسىيە ھەرىكىتى، شەھەر قول سانائەت سوتسىيالىس-
تىك ئۆزگەرتىش كىرگۈزۈش ۋە ئىشلەپچىقىرىشنى ئاشۇرۇپ
ئىقتىساد قىلىش ھەرىكىتىگە بىرلەشتۈرۈپ، مۇددەت - تۈر-
كۈمگە بۆلۈپ، ئەزا تەرەققىي قىلدۇرۇپ پارتىيە تەشكىلى-
نى قۇردى. شۇ يىلى پۈتۈن شەھەر بويىچە يېڭىدىن بەش پارتىيە
ياچېيكىسى قۇرۇلدى (بۇنىڭدىن ئىككىسى يېزىدا، ئۈچى

قول سانائەتتە)، يېڭىدىن تەرەققىي قىلدۇرغان پارتىيە ئەزاسى 114 نەپەر بولۇپ، يېزىدىن 37 نەپەر، شەھەر قول سانائەتچىلەر ئارىسىدىن 29 نەپەر، رايوندىن يۇقىرى دەرىجىلىك ئورگان كادىرلىرىدىن 45 نەپەر، كوچا باشقارمىسىدىكى كادىرلاردىن ئۈچ نەپەر تەرەققىي قىلدۇرۇلدى.

1955 - يىلى پۈتۈن شەھەردە جەمئىي 14 پارتىيە ياچېيكىسى بولۇپ (پارتىيە تەشكىلىي ئالدىنقى يىلىغا قارىغاندا ئازلىدى، سەۋەب يېڭىشەھەر ناھىيىسىنىڭ ناھىيە بازىرى قوغان بىلەن سەمەن ئىككى يېزا ئىنگىلىك رايونى ئايرىم - ئايرىم يېڭىشەھەر ناھىيىسى بىلەن كونىشەھەر ناھىيىسىگە ئۆتكۈزۈپ بېرىلگەنىدى، بۇنىڭدىن يېزىدا ئىككى، شەھەرلىك قول سانائەتتە تۆت، سودا تەۋەسىدە ئىككى، ئورگانلاردا ئالتىسى بار ئىدى؛ پۈتۈن شەھەردىكى ئومۇمىي پارتىيە ئەزاسى 192 نەپەر بولۇپ، يېزىدا 14 نەپەر، قول سانائەتتە 33 نەپەر، رايوندىن يۇقىرى دەرىجىلىك ئورگانلاردا 142 نەپەر بار ئىدى.

2. دەسلەپكى مەزگىلدىكى پارتىيە قۇرۇلتايلىرى

(1) جۇڭگو كوممۇنىستىك پارتىيىسى قەشقەر شەھەرلىك بىرىنچى قېتىملىق پارتىيە قۇرۇلتىيىنى قىسقىچە تونۇشتۇرۇش

جۇڭگو كوممۇنىستىك پارتىيىسى قەشقەر شەھەرلىك بىرىنچى قېتىملىق پارتىيە قۇرۇلتىيى 1956 - يىلى 5 - ئاينىڭ 18 - كۈنى چۈشتىن بۇرۇن سائەت توققۇزدا قەشقەر شەھىرىنىڭ شەھەرلىك پارتكوم زالىدا چاقىرىلدى (بۇ كۈنكى سەمەن

يولىنىڭ شىمالىغا توغرا كېلەتتى). يىغىن يەكشەنبە كۈنى دەم ئالغاندىن باشقا، ئالتە يېرىم كۈن ئېچىلىپ 5 - ئاينىڭ 25 - كۈنى چۈشتىن بۇرۇن غەلىبىلىك يېپىلدى.

بۇ قېتىملىق قۇرۇلتاينىڭ ۋەكىلى 70 نەپەر بولۇپ، بىر ۋىلايەتنىڭ ئىدىيىۋى مەسىلىسى سەۋەبىدىن قۇرۇلتاينىڭ تەكشۈرۈشى ئارقىلىق ۋەكىللىك سالاھىيىتىنى ئېلىپ تاشلىغانىدى. ئەمەلىيەتتە بار رەسمىي ۋەكىل 69 نەپەر بولۇپ، بۇنىڭدىن يەتتە كىشى تۈرلۈك سەۋەب بىلەن قۇرۇلتايغا قاتنىشالمىغان. كەلگەن 62 ۋەكىل پۈتۈن شەھەردىكى 247 نەپەر پارتىيە ئەزاسىغا ۋاكالىتەن قۇرۇلتايغا قاتناشتى. قۇرۇلتايغا قاتناشقان ۋەكىل ئىچىدە ئاز سانلىق مىللەتلەر ۋەكىلى 41 نەپەر بولۇپ، ۋەكىللەر ئومۇمىي سانىنىڭ 59.4 پىرسەنتىنى ئىگىلىدى؛ خەنزۇ ۋەكىل 28 نەپەر بولۇپ، ئومۇمىي ۋەكىللەر سانىنىڭ 40.6 پىرسەنتىنى ئىگىلىدى؛ ئايال ۋەكىل سەككىز نەپەر بولۇپ، ئومۇمىي ۋەكىللەر سانىنىڭ 11.6 پىرسەنتىنى ئىگىلىدى، ياشلار ۋەكىلى 14 نەپەر بولۇپ، ۋەكىللەر ئومۇمىي سانىنىڭ 20 پىرسەنتىنى ئىگىلىدى. بۇنىڭدىن باشقا 21 نەپەر مۇنەۋۋەر كاندىدات پارتىيە ئەزاسى ۋە ياشلار ئىتتىپاقى ئەزاسى قۇرۇلتايغا سىرتتىن قاتناشتى؛ ئۇنىڭ ئىچىدە، يېزىدىن ئالتە نەپەر، قول سانائەتتىن ئۈچ نەپەر، كوچا باشقارمىدىن بىر نەپەر، شەھەرلىك ئىدارە - ئورگانلاردىن ئون نەپەر.

بۇ قېتىملىق قۇرۇلتاي شەھەر ئەتراپى يېزىلاردا ئالىي كوپىراتسىيە ئومۇميۈزلۈك ئىشقا ئاشقان، شەھەر رايونىدا خۇسۇسىي سودا - سانائەتكە، قول سانائەتكە سوت-

ئۇيغۇر كىتاب تورى www.uyghurkitap.com

سىيالىستىك ئۆزگەرتىش كىرگۈزۈش ۋەزىپىسى ئاساسەن ئورۇنلانغان، ھەر دەرىجىلىك پارتىيە تەشكىلاتلىرى كۈنسايىن مۇكەممەللەشكەن ۋە كۈچەيگەن ۋەزىيەتتە ئېچىلدى. قۇرۇلتاي ئاپتونوم رايونلۇق پارتكومىنىڭ 3- نۆۋەتلىك قۇرۇلتىيىنىڭ روھىنى يېتەكچى قىلىپ، شەھەر قۇرۇلغان تۆت يىلدىن بۇيانقى تۈرلۈك خىزمەتلەرنى ۋە پىلاننىڭ ئورۇنلىنىش ئەھۋالىنى خۇلاسە قىلدى، شەھىرىمىزنىڭ 1956- يىللىق تۈرلۈك خىزمەتلىرىنى ئورۇنلاشتۇردى ھەمدە كېيىنكى 12 يىللىق (1956- يىلدىن 1967- يىلغىچە) قەشقەر شەھىرىنىڭ يېزا ئىگىلىك تەرەققىياتىدىكى ئومۇمىي پىلان لايىھىسىنى دەسلەپكى قەدەمدە مۇزاكىرە قىلىپ تۈزۈپ چىقتى. قۇرۇلتايدا ج ك پ قەشقەر شەھەرلىك كومىتېتىنىڭ يېڭى كومىتېتىنى سايلاپ چىقتى. پارتىيىنىڭ رىۋىزىيە كومىتېتى بىلەن ئاپتونوم رايونلۇق پارتىيە قۇرۇلتىيىغا قاتنىشىدىغان ۋەكىللەرنى سايلىدى.

قۇرۇلتايدا، ئالدى بىلەن شەھەرلىك پارتكومنىڭ دائىمىي ھەيئىتى، شەھەر باشلىقى يولداش ئابلايوپ ئېچىش نۇتقى سۆزلىدى. چۈشتىن كېيىن ج ك پ قەشقەر شەھەرلىك پارتكومىنىڭ شۇجىسى يولداش لى چۈنفاڭ شەھەرلىك پارتكومغا ۋاكالىتەن قۇرۇلتايغا «قەشقەر شەھەرلىك پارتكومىنىڭ تۆت يىلدىن بۇيانقى خىزمەتلەردىن خۇلاسە دوكلات» نى بەردى. دوكلاتتا 1953- يىلدىن 1955- يىلغىچە قەشقەر شەھەرلىك پارتكومىنىڭ شەھەر ئەتراپىدىكى ئۈچ رايوندا ئېلىپ بېرىلغان يەر ئىسلاھاتى خىزمەتلىرى، شەھەر قول سانائەت ۋە سودا سانائەتتە سوتسىيالىستىك ئۆزگەرتىش ئېلىپ بېرىش خىزمەتلىرى، شەھەر ئەتراپىدىكى يې-

زىلاردا، شەھەر قول سانائىتىدە كوپېراتسىيىلىشىش ئەھۋالى ئۆقتىلىق خۇلاسە قىلىندى.

قۇرۇلتاي مەزگىلىدە ۋەكىللەر يولداش لى چۈنپاڭنىڭ دوكلاتىنى تولۇق مۇزاكىرە قىلدى. ئەڭ ئاخىرىدا قۇرۇلتاي يولداش لى چۈنپاڭنىڭ شەھەرلىك پارتكومغا ۋاكالىتەن بەرگەن دوكلاتىغا بىردەك قوشۇلدى.

21‑ كۈنىدىن 22‑ كۈنىگىچە شەھەرلىك پارتكومنىڭ ھەرقايسى خىزمەت تارماقلىرى، شەھەرلىك خەلق كومىتېتىنىڭ پارتىيە گۇرۇپپىسى ۋە ئاممىۋى تەشكىلاتتىن 21 نەپەر ۋەكىل پارتىيە تەشكىلى، رېۋىزىيە خىزمىتى، تەشۋىقات، سودا، بىرلىكسەپ، سىياسىي قانۇن، يېزا ئىگىلىك، ئىشچىلار ئۇيۇشمىسى، ياشلار ئىتتىپاقى، ئاياللار خىزمىتى قاتارلىق ئىشلار توغرىسىدا مەخسۇس سۆز قىلدى، سۆزلىگۈچىلەر يىغىنغا كەلگەن ۋەكىللىرنىڭ 34 پىرسەنتىنى ئىگىلىدى.

23‑ كۈنى قۇرۇلتايدىكىلەر مۇزاكىرە قىلدى. 24‑ كۈنى چۈشتىن بۇرۇن ۋەكىللەر گۇرۇپپىلارغا بۆلۈنۈپ شىنجاڭ ئۇيغۇر ئاپتونوم رايونلۇق 1‑ قېتىملىق پارتىيە قۇرۇلتىيىغا قاتنىشىدىغان ۋەكىللەر نامزاتى بىلەن جكپ قەشقەر شەھەرلىك پارتكوم رېۋىزىيە كومىتېتىنىڭ نامزات ئىسىملىكىنى مۇزاكىرە قىلدى. ئەڭ ئاخىرىدا يوشۇرۇن ئاۋاز بېرىش شەكلى ئارقىلىق لى چۈنپاڭ، مولىيەن، ۋاڭ گۈيشىڭ، سۈي گۇاڭشىن، قادىر سابىت، تۆمۈر قاسىم، ئابدۇباقى سەيدۇللا، مامۇت ھاشىر، ئابلا يوپ، مەمەت تۇرايىم، مەمەتجان قاتارلىق 11 نەپەر يولداشتىن تەشكىللەنگەن ج ك پ قەشقەر شەھەرلىك كومىتېتىنى سايلاپ چىقتى.

مولىيەن، تۆمۈر قاسىم، ئابلا يوپ، ۋاڭ شۈنباۋ، لى شۇ،

ئۇيغۇر كىتاب تورى
www.uyghurkitap.com
ئۇيغۇرچە كىتابلارنىڭ يىگانە ئادرىسى

سەمەت قارىم، ئابدۇكېرىم ئوبزارى قاتارلىق يەتتە كىشى تەشكىللىگەن بىر قەشقەر شەھەرلىك رېۋىزىيە كومىتېتىنى سايلاپ چىقتى.

لى چۇنفاڭ، ئابلايوپ، قۇربان قاسىم، قادىر پازىل قاتارلىق تۆت نەپەر يولداشنى ئاپتونوم رايونلۇق 1- قېتىملىق پارتىيە قۇرۇلتىيىغا قاتنىشىشقا ۋەكىل قىلىپ سايلاپ چىقتى.

5- ئاينىڭ 25- كۈنى چۈشتىن بۇرۇن يولداش لى چۇنفاڭ قۇرۇلتايغا خۇلاسە دوكلاتى بەردى. ئەڭ ئاخىرىدا ئومۇمىي ۋەكىللەر چاۋاك ئارقىلىق قۇرۇلتاي يىغىنىڭ يەتتە تۈرلۈك قارارىنى ماقۇللىدى.

(2) جۇڭگو كومۇنىستىك پارتىيىسى قەشقەر شەھەرلىك ئىككىنچى قېتىملىق پارتىيە قۇرۇلتىيىنى قىسقىچە تونۇشتۇرۇش

جۇڭگو كومۇنىستىك پارتىيىسى قەشقەر شەھەرلىك كومىتېتىنىڭ 2- قېتىملىق قۇرۇلتىيى 1962- يىلى 6- ئاينىڭ 13- كۈنىدىن 20- كۈنىگىچە قەشقەر شەھەرلىك خەلق باغچىسىنىڭ مەدەنىيەت سارىيىدا ئېچىلدى؛ قۇرۇلتاي يەكشەنبە كۈنى ئارام ئالغاندىن باشقا يەتتە كۈن ئېچىلدى.

بۇ قېتىمقى قۇرۇلتايغا جەمئىي ۋەكىلى 130 نەپەر بولۇپ 16 كىشى ئىش سەۋەبىدىن قاتنىشالمىدى. 114 نەپەر ۋەكىل پۈتۈن شەھەردىكى 2101 نەپەر پارتىيە ئەزاسىغا ۋاكالىتەن قاتناشتى: ۋەكىللەر ئىچىدىكى ئاز سانلىق مىللەت ۋەكىلى 94 نەپەر، خەنزۇ ۋەكىل 20 نەپەر، ئايال ۋەكىل توققۇز نەپەر. ئۇنىڭدىن باشقا، قۇرۇلتايغا يەنە 32 نەپەر تەكلىپ قىلىنغان ۋەكىل سىرتتىن قاتناشتى. بۇ نۆۋەتلىك قۇرۇلتاي

پۈتۈن پارتىيە بىردەك ئىتتىپاق قىلىشىپ، پارتىيىنىڭ باش فاڭجېنىنى قەتئىي ئىزچىللاشتۇرۇپ ئىجرا قىلىۋاتقان ھەر دەرىجىلىك پارتىيە تەشكىلىنىڭ قۇرۇلۇشى مۇكەممەل بولۇپ، پارتىيىنىڭ كۈچ قۇدرىتى ئۈزلۈكسىز كېڭىيىۋاتقان ئەھۋالدا ئېچىلدى. قۇرۇلتايدا ئاپتونوم رايونلۇق بىرىنچى قېتىملىق پارتىيە قۇرۇلتىيىنىڭ 3- سانلىق يىغىنىنىڭ روھى ۋە ج ك پ قەشقەر ۋىلايەتلىك پارتكوم يىغىنىنىڭ روھى يېتەكچى قىلىندى. گوۋۇيۈەننىڭ زۇڭلىسى جۇ ئېنلەينىڭ 2- نۆۋەتلىك مەملىكەتلىك خەلق قۇرۇلتىيىنىڭ 3- سانلىق يىغىنىدا بەرگەن ھۆكۈمەت خىزمىتىدىن دوكلات يەتكۈزۈلدى. ج ك پ قەشقەر شەھەرلىك كومىتېتىنىڭ بىرىنچى قېتىملىق قۇرۇلتىيىدىن بۇيانقى خىزمەتلەر خۇلاسە قىلىندى ھەمدە 1962-يىللىق تۈرلۈك خىزمەتلەر ئورۇنلاشتۇرۇلدى.

6- ئاينىڭ 13- كۈنى چۈشتىن ئىلگىرى قۇرۇلتاي رەسمىي باشلاندى. ئالدى بىلەن شەھەرلىك پارتكومنىڭ مۇئاۋىن شۇجىسى يولداش ئابلا ئىسمايىل ئېچىش نۇتقى سۆزلىدى. شەھەرلىك پارتكومنىڭ مۇئاۋىن شۇجىسى يولداش تۆمۈر قاسىم شەھەرلىك پارتكومغا ۋاكالىتەن ۋەكىللەر سالاھىيىتىنى تەكشۈرۈش دوكلاتى بەردى. چۈشتىن كېيىن شەھەرلىك پارتكومنىڭ مۇئاۋىن شۇجىسى يولداش ۋاڭ كۈيشېڭ شەھەرلىك پارتكومغا ۋاكالىتەن گوۋۇيۈەننىڭ زۇڭلىسى جۇ ئېنلەينىڭ 2- نۆۋەتلىك مەملىكەتلىك خەلق قۇرۇلتىيىنىڭ 3- سانلىق يىغىنىدا بەرگەن ھۆكۈمەت خىزمىتىدىن دوكلاتىنى يەتكۈزدى.

6- ئاينىڭ 14- كۈنى ج ك پ قەشقەر شەھەرلىك پارتى-

ئۇيغۇر كىتاب تورى
www.uyghurkitap.com
ئۇيغۇرچە كىتابلارنىڭ بىردىن بىر ئادرېسى

كومىنىڭ بىرىنچى شۇجىسى يولداش خې شۇتيەن شەھەرلىك پارتكومغا ۋاكالىتەن «ج ك پ قەشقەر شەھەرلىك پارتكومىنىڭ بىرىنچى قېتىملىق قۇرۇلتىيىدىن بۇيانقى خىزمەت بىلەن 1962 ـ يىللىق خىزمەت ۋەزىپىلەر توغرىسىدىكى دوكلاتى» نى بەردى، دوكلاتتا ئىجابىي ـ سەلبىي جەھەتتىن قەشقەر شەھەرلىك پارتكومىنىڭ بىرىنچى قېتىملىق پارتىيە قۇرۇلتىيىدىن بۇيانقى تۈرلۈك خىزمەتلەردە قولغا كەلتۈرۈلگەن نەتىجىلەرى ۋە سادىر قىلغان يېتەرسىزلىكلەرنى خۇلاسە قىلدى. شۇنىڭ بىلەن بىر چاغدا قەشقەر شەھىرىنىڭ خەلق ئىگىلىكى يەتتە يىللىق تەرەققىيات قۇرۇلۇش پىلانىنى مۇزاكىرە قىلدى.

6ـ ئاينىڭ 15ـ، 16ـ، 18ـ كۈنلىرى ئۈچ كۈن گۇرۇپپىلارغا بۆلۈنۈپ مۇزاكىرە قىلدى. 6ـ ئاينىڭ 19ـ كۈنى قەشقەر ۋىلايەتلىك پارتكومىنىڭ شۇجىسى يولداش مىڭ شۇلىننىڭ مۇھىم سۆزىنى ئاڭلىدى. 6ـ ئاينىڭ 20ـ كۈنى چۈشتىن بۇرۇن چوڭ يىغىندا يوشۇرۇن ئاۋاز بېرىش شەكلى بىلەن يېڭى قەشقەر شەھەرلىك كومىتېتىنى سايلاپ چىقتى. كومىتېت خې شۇتيەن، ئابلا ئىسمايىل، ۋاڭ گۈيشىڭ، تۆمۈر قاسىم، سىدىق ئابىلخان، گو كېزۇ، دۇڭ شى، ئانارخان، ھوشۇر يۇنۇس، ياڭ چۈدۇڭ، لى شۇ، ليۇجۇ، سەي يۈگۇي، مامۇت ھاشىر، مامۇتوپ ئىسمايىل، مەمەتجان، ئابلىز ئىسمايىل، مۆمىن ھوشۇر، ليۇ فېڭلەي قاتارلىق 19 كىشىدىن تەشكىللەندى.

كومىتېت سايلام ئۆتكۈزۈش ھەمدە قەشقەر ۋىلايەتلىك پارتكومغا يوللاپ تەستىقلىتىش ئارقىلىق قەشقەر شەھەرلىك كومىتېتىنىڭ دائىمىي كومىتېتىنى تەشكىللەپ چىقتى. شەھەرلىك پارتكومىنىڭ دائىمىي ھەيئىتى خې شۇتيەن، ئابلا ئىسمايىل،

ۋالى كۆيشىلىڭ، تۆمۈر قاسىم، سىدىق ئابىخان، كوكىزۇ، ئانارخان قاتارلىق يەتتە كىشىدىن تەشكىللەندى. يولداش خې شۈتيەن جېك پ قەشقەر شەھەرلىك پارتكومىنىڭ شۇجىلىقىغا تەيىنلەندى، يولداش ۋالى كۆيشىلىڭ، تۆمۈر قاسىم شەھەرلىك پارتكومىنىڭ مۇئاۋىن شۇجىلىقىغا تەيىنلەندى.

6- ئاينىڭ 20- كۈنى چۈشتىن كېيىن قۇرۇلتايدىكىلەر يولداش ئابلا ئىسمايىلنىڭ شەھەرلىك پارتكومغا ۋاكالىتەن بەرگەن «ئاپتونوم رايونلۇق بىرىنچى نۆۋەتلىك پارتىيە قۇرۇلتىيىنىڭ 3- سانلىق يىغىن روھىنى يەتكۈزۈش توغرىسىدىكى دوكلاتى ۋە قەشقەر ۋىلايەتلىك پارتكومىنىڭ 5- ئايدىكى 3 دەرىجىلىك كادىرلار يىغىنىنىڭ روھىنى يەتكۈزۈش دوكلاتى» غا، يولداش خې شۈتيەننىڭ قەشقەر شەھەرلىك پارتكومغا ۋاكالىتەن بەرگەن «بىرىنچى قېتىملىق ۋەكىللەر قۇرۇلتىيىدىن بۇيانقى خىزمەت ۋە 1962- يىللىق خىزمەتلەر ۋەزىپىسى توغرىسىدىكى دوكلات» قا بىردەك قوشۇلدى. يىغىن ئاخىرىدا سىياسىي - ئىدىيىۋى خىزمەتنى كۈچەيتىش ھەققىدە قارار ماقۇللاندى.

(ھېكىم ئىدرىس تەرجىمىسى، ئابدۇرېشىت ھاجى سېلىشتۇرۇپ بېكىتكەن)

قەشقەر شەھىرى مەمۇرىي رايونلىرىنىڭ ئۆزگىرىش ئەھۋالى

(1952- يىلدىن 1964- يىلغىچە)

ئەكبەر مەھەممەتئىمىن

1952- يىلى 10- ئاينىڭ 25- كۈنى قەشقەر شەھىرى رەسمىي قۇرۇلدى. شەھەرلىك ھۆكۈمەت بىلەن كونا شەھەر ناھىيە ۋە يېڭىشەھەر ناھىيىلىرىنىڭ ئالاقىدار خادىملىرى بىرلىكتە ئۆتكۈزۈۋېلىش- ئۆتكۈزۈپ بېرىش ھەيئىتى تەشكىللەپ ئىش باشلىدى. كونىشەھەر ناھىيىسى ناھىيە بازىرىدىن كىڭگوك (راۋاق) رايونى تەۋەسىنى، تەنتەربىيە رايونى تەۋەسىنى، مەدەنىيەت رايونى تەۋەسىنى، شىڭشىڭ (يېڭى) رايونى تەۋەسىنى؛ سەمەن رايونىنىڭ 1-، 2-، 3-، 11- يېزىلىرىنى؛ 12- يېزىسىنىڭ ئۈچ كەنتىنى، 4- يېزىسىنىڭ ئۈچ كەنتىنى (تەۋەسىدە جەمئىي 4215 ئائىلە، 16 مىڭ 114 نوپۇس، 30 مىڭ 795 مو تېرىلغۇ يەر بار ئىدى)؛ قوغان رايونىنىڭ 3-، 4-، 5-، 7-، 8- يېزىلىرىنى، 1- يېزىسىنىڭ 21 ئائىلىسى، 2- يېزىسىنىڭ 759 ئائىلىسى، 6- يېزىسىنىڭ 346 ئائىلىسى، 10- يېزىسىنىڭ 264 ئائىلىسى، 11- يېزىسىنىڭ 258 ئائىلىسىنى (تەۋەسىدە جەمئىي 6552 ئائىلە، 26 مىڭ 964 نوپۇس، 50 مىڭ 604 مو تېرىلغۇ يەر بار ئىدى) ئۆتكۈزۈپ بەردى. يېڭىشەھەر ناھىيە

سى 1 ـ رايون (بازار رايون) نىڭ 1 ـ، 2 ـ، 4 ـ، 6 ـ، 7 ـ، 8 ـ يېزىلىرىنى (تەۋەسىدە جەمئىي 2570 ئائىلە، 10 مىڭ 84 نوپۇسى، 24 مىڭ 932 مو تېرىلغۇ يەر بار ئىدى) ئۆتكۈزۈپ بەردى.

مۇشۇ مەزگىلدە قەشقەر شەھىرى كونىشەھەر، يېڭىشەھەر ناھىيىلىرىدىن 25 مىڭ 366 ئائىلە، 97 مىڭ 161 نوپۇس (ئۇيغۇرلار ئومۇمىي نوپۇسىنىڭ 96.25 پىرسەنتىنى، خەنزۇلار 1.91 پىرسەنتىنى ئىگىلەيتتى)، 108 مىڭ 331 مو تېرىلغۇ يەرنى ئۆتكۈزۈۋالغانىدى. ئۆتكۈزۈپ بېرىش ـ ئۆتكۈزۈۋېلىش خىزمىتى 1953 ـ يىلى 1 ـ ئايدا تولۇق ئاياغلاشتى.

قەشقەر شەھىرى بۇ رايونلارنى ئۆتكۈزۈۋالغاندىن كېيىن بازار، يېزىنى بىرلەشتۈرۈپ، بەش رايون قۇردى، يەنى: بىرىنچى رايون (ئەسلىدىكى كىڭگۆك رايونى، ھازىرقى چاسا كوچا باشقارما) تۇرۇشلۇق ئورنى ھازىرقى شەھەرلىك سودا ـ سانائەتچىلەر بىرلەشمىسىنىڭ ئورنى بولۇپ، تەۋەلىكىدە 15 كوچا، بەش يېزا بار ئىدى؛ ئىككىنچى رايون (ئەسلىدىكى تەنتەربىيە رايونى، ھازىرقى قۇمدەرۋازا كوچا باشقارمىسى)، تۇرۇشلۇق ئورنى بۈگۈنكى ۋىلايەتلىك بىناكارلىق قۇرۇلۇش لايىھىلەش ئورنىنىڭ تېگىدە بولۇپ، تەۋەلىكىدە 13 كوچا، ئىككى يېزا بار ئىدى؛ ئۈچىنچى رايون (ئەسلىدىكى مەدەنىيەت رايونى، ھازىرقى ياۋاغ كوچا باشقارمىسى)، تۇرۇشلۇق ئورنى ھازىرقى ئەنجان رەستىدە بولۇپ، تەۋەلىكىدە 15 كوچا، تۆت يېزا بار ئىدى؛ تۆتىنچى رايون (ئەسلىدىكى شىڭشىڭ رايونى، بۈگۈنكى ئۆستەڭبويى كوچا باشقارمىسى)، تۇرۇشلۇق ئورنى بۈگۈنكى ئۆستەڭبويى كوچا باشقارمىسىنىڭ ئالدىدىكى بىر ھويلى

لىندا بولۇپ، تەۋەلىكىدە 14 كوچا، ئىككى يېزا بار ئىدى؛ بەشىنچى رايون (ئەسلىدىكى يېڭىشەھەر ناھىيىسىنىڭ بىرىنچى رايونى، ھازىرقى يېڭىشەھەر ناھىيىسىنىڭ بازىرى)، تۇرۇشلۇق ئورنى بۈگۈنكى يېڭىشەھەر ناھىيىسى بازىرىدا بولۇپ، تەۋەلىكىدە ئىككى كوچا، تۆت يېزا بار ئىدى.

قەشقەر شەھىرىنىڭ دائىرىسى شىمالدىن ئايرودرومغىچە، شەرقتىن بۈگۈنكى قەشقەر مېھمانخانىسىدىن تارتىپ قەشقەر پاختا توقۇمىچىلىق فابرىكىسى ئەتراپىغىچە، جەنۇبتىن يېڭىشەھەر ناھىيە بازىرىغىچە، غەربتىن بۈگۈنكى شامالباغ يېزا ئەتراپىغىچە بېرىپ، غەربىي - جەنۇبىي چېتى قىزىل دەريادىن ئۆتۈپ بۈگۈنكى كونىشەھەر ناھىيە پاختەكلە يېزىسىغىچە باراتتى.

1953 - يىلى 9 - ئاينىڭ 1 - كۈنى، قەشقەر شەھىرى ئەسلىدىكى بەش رايوننى يەتتە رايون قىلىپ تەڭشىدى. يەنى: ئەسلىدىكى بىرىنچى ۋە ئۈچىنچى رايون تەۋەلىكىدىكى توققۇز يېزىنى بىرلەشتۈرۈپ، ئالتىنچى رايون (قوغان رايون) قۇردى؛ ئەسلىدىكى ئىككىنچى ۋە تۆتىنچى رايون تەۋەلىكىدىكى تۆت يېزىنى بىرلەشتۈرۈپ يەتتىنچى رايون (سەمەن رايون) قۇردى. تەڭشىگەندىن كېيىنكى يەتتە رايوندىن 1 -، 2 -، 3 -، 4 -، ۋە [illegible] رايونلار شەھەر رايونى؛ ئالتىنچى ۋە يەتتىنچى رايونلار شەھەرلىك ھۆكۈمەتنىڭ ۋاكالەتەن ئورگىنى سۈپىتىدىكى دېھقانچىلىق رايونى بولدى. ئالتىنچى رايوننىڭ رايونلۇق مەھكىمىسى ھازىرقى قەشقەر ۋىلايەتلىك كادىرلار ساناتورىيىسىنىڭ ئورنىغا قۇرۇلغان. يەتتىنچى رايوننىڭ رايونلۇق مەھكىمىسى ھازىرقى شەھەرلىك يېزا ئىگىلىك تېخنىكا مۇلازىمەت مەركىزىنىڭ ئورنىغا قۇرۇلغان. شۇ يىلى قەشقەر شە-

ھىرى ئەتراپىدا ئىككى يېزا رايونى، 18 يېزا (شىالق) نى 122 كەنت، يېزا نوپۇسى جەمئىي 10 مىڭ 767 ئائىلە، 42 مىڭ 929 نوپۇس بولۇپ، تېرىلغۇ يەرنىڭ ئومۇمىي كۆلىمى 84 مىڭ 267 مو ئىدى (بەشىنچى رايوندىكى تۆت يېزىنىڭ نوپۇسى ۋە تېرىلغۇ يېرى بۇنىڭ ئىچىگە كىرمەيدۇ).

1955 - يىلى 4 - ئاينىڭ 15 - كۈنى، ئىچكى ئىشلار مىنىستىرلىكىنىڭ قارارى ۋە شىنجاڭ ئۆلكىلىك خەلق ھۆكۈمىتىنىڭ ئۇقتۇرۇشىغا ئاساسەن قەشقەر شەھەرىگە قاراشلىق 5 - رايون (ئىككى كوچا، تۆت يېزىسى بىلەن) يېڭىشەھەر ناھىيىسىگە ئۆتكۈزۈپ بېرىلىپ، قەشقەر شەھەرى بەشىنچى رايونىنىڭ تۈزۈلمىسى ئەمەلدىن قالدۇرۇلدى. قەشقەر شەھەرى ئىچىدە تۆت رايون، 57 كوچا، 11 مىڭ 72 ئائىلە، 41 مىڭ 509 نوپۇسى قالدى. شۇ يىلى 10 - ئاينىڭ 1 - كۈنى جەنۇبىي شىنجاڭ مەمۇرىي مەھكىمىنىڭ تەستىقى بىلەن، قەشقەر شەھەرىگە قاراشلىق قوغان ۋە سەمەن ئىككى دېھقانچىلىق رايونى كونىشەھەر ناھىيىسىگە ئۆتكۈزۈپ بېرىلدى. شەھەر ئەتراپىدا قالدۇرۇلغان ئەسلىدىكى قوغان رايونىنىڭ بىر يېزا، توققۇز كەنتى ۋە سەمەن رايونىنىڭ ئىككى يېزا، يەتتە كەنتى بىرلەشتۈرۈلۈپ تۆت دېھقانچىلىق يېزىسى قۇرۇلۇپ، ئايرىم ھالدا شەھەر ئىچىدىكى تۆت رايونغا تەۋە بولدى. شۇ يىلى قەشقەر شەھەر ئەتراپىنىڭ كۆلىمى 14 كۋادرات كىلومېتىر، تېرىلغۇ يەر 12 مىڭ 888 موغا چۈشۈپ، تۆت يېزا، 34 كەنتتە جەمئىي 3693 ئائىلە، 15 مىڭ 24 نوپۇسى قالدى. كىشى بېشىغا توغرا كېلىدىغان تېرىلغۇ يەر 0.86 مو بولۇپ قالدى.

1956 - يىلى 6 - ئايدا، قەشقەر شەھەرلىك خەلق

كومىتېتى كوۋۇيۈەنىنىڭ «نوپۇسى 200 مىڭدىن تۆۋەن بولغان شەھەرلەردە رايون قۇرماسلىق» دېگەن بەلگىلىمىسىگە ئاساسەن، ئۇنجى نۆۋەتلىك خەلق ۋەكىللەر قۇرۇلتىيى 4 - قېتىملىق يىغىنىنىڭ قوشۇلۇشى ھەمدە ئاپتونوم رايونىنىڭ تەستىقى بىلەن، شەھەر ئىچىدىكى تۆت رايون تۈزۈلمىسىنى ئەمەلدىن قالدۇرۇپ، يەتتە كوچا باشقارما تەسىس قىلدى (36 ئاھالە كومىتېتىنى ئۆز ئىچىگە ئالاتتى). بۇ يەتتە باشقارما شەھەرلىك خەلق كومىتېتىنىڭ ۋاكالەت ئورگىنى ئىدى. شەھەر رايونىدىكى يەتتە كوچا باشقارمىسىنىڭ دائىرىسى ۋە ئاساسىي قاتلام مەمۇرىي رايونلىرى تۆۋەندىكىدەك ئىدى:

1. يارباغ كوچا باشقارمىسى: يارباغ كۆۋرۈكىدىن باشلىنىپ چوڭ يولنىڭ ئىككى تەرىپىنى بويلاپ ھېيتگاھ مەيدانىدىن غەربكە قايرىلىپ نۇرابېشى يولىغىچە بولغان دائىرىنى ئىچىگە ئالاتتى، تەۋەلىكىدە: يارباغ، تۆمەنبويى، تۆرە يارباغ، ئەنجان كوچا، ئېگىز ئېرىق، نۇر بېشى قاتارلىق ئالتە ئاھالىلەر كومىتېتى، 64 ئاھالىلەر گۇرۇپپىسى، 1622 ئائىلە، 5 مىڭ 638 نوپۇس بار ئىدى.

2. ئۆستەڭبويى كوچا باشقارمىسى: ھېيتگاھ مەيدانىدىن تارتىپ، ئۆستەڭبويى يولىنىڭ ئىككى تەرىپىنى بويلاپ غەربكە قاراپ سېپىلنىڭ تۈۋىگىچە بولغان دائىرىسىنى ئىچىگە ئېلىپ، تەۋەلىكىدە ئۆستەڭبويى، باغ كوچا، باغچى كوچا، يومۇلاق شەھەر، تاغارچى كوچا قاتارلىق بەش ئاھالىلەر كومىتېتى، 48 ئاھالىلەر گۇرۇپپىسى، 1337 ئائىلە، 4827 نوپۇس بار ئىدى.

3. قۇمدەرۋازا كوچا باشقارمىسى: دائىرىسى سېپىل-

نىڭ جەنۇب تەرىپىدىكى ھەر قايسى كوچىلار بولۇپ، ياغاچ بازىرى، پاختا بازىرى، توخۇ-تۇخۇم بازىرى، تاش بازىرى قاتارلىق تۆت ئاھالىلەر كومىتېتى، 43 ئاھالىلەر گۇرۇپپىسى، 1056 ئائىلە، 3023 نوپۇسنى ئۆز ئىچىگە ئالاتتى.

4. يېڭى يول كوچا باشقارمىسى: پوچتا ئىدارىسىدىن باشلاپ قاسقان بازىرى يولىنىڭ ئىككى تەرىپىنى بويلاپ شىمالغا سوزۇلۇپ سەي بازىرى كوچا ئاغزى بىلەن شەرققە قاراپ قوناق بازىرى مەكتەپكىچە بولغان دائىرىدە بولۇپ، تەۋەلىكىدە قاسقان بازىرى، چەكمەنچى كوچا، موپاك كوچا، سەي بازىرى، يېڭى يول، قوناق بازىرى قاتارلىق ئالتە ئاھالىلەر كومىتېتى، 67 ئاھالىلەر گۇرۇپپىسى، 1720 ئائىلە، 6014 نوپۇس بار ئىدى.

5. تۆشۈك دەرۋازا كوچا باشقارمىسى: شامىچى كوچا ئاغزىدىن باشلاپ، ئارىيا يولىنىڭ ئىككى تەرىپىنى بويلاپ، شەرققە قاراپ تۆشۈك دەرۋازا كۆۋرۈكىگىچە بولغان دائىرىدە بولۇپ، تەۋەلىكىدە شامىچى كوچا، ياغ بازىرى، قازانچى يار بېشى، تۆشۈك دەرۋازا، كوزىچى يار بېشى قاتارلىق بەش ئاھالىلەر كومىتېت، 57 ئاھالىلەر گۇرۇپپىسى، 1609 ئائىلە، 5573 نوپۇس بار ئىدى.

6. چاسا كوچا باشقارمىسى: شەرقى سېپىلگىچە، جەنۇبى ياغ بازىرىغىچە، غەربى ئوردا ئىشىكىگىچە، شىمالى كىڭكوك راۋىقى (بۇلاق بېشى) گىچە بولغان دائىرىدە بولۇپ، تەۋەلىكىدە كونا دەرۋازا، ئازاد كوچا، چاسا، ئەگلەكچى، ئەۋرىشىمكا قاتارلىق بەش ئاھالىلەر كومىتېتى، 59 ئاھالىلار گۇرۇپپىسى، 1655 ئائىلە، 5993 نوپۇس بار ئىدى.

7. ئامبارچى كوچا باشقارمىسى: ھېيتگاھ مەيدانىدىن

ئۇيغۇر كىتاب تور بېكىتى
www.uyghurkitap.com

باشلاپ، خام بازىرى يولىنىڭ ئىككى تەرىپىنى بويلاپ شەرققە قاراپ قۇرۇلۇش باشلىنىشىغىچە بولغان دائىرىدە بولۇپ، تەۋەلىكىدە ئوردا ئالدى، جانقورغان، دۆڭ مەسچىت، زەرگەرلەر، بۇلاق بېشى قاتارلىق بەش ئاھالىلەر كومىتېتى، 54 ئاھالىلار گۇرۇپپىسى، 1354 ئائىلە، 4914 نوپۇس بار ئىدى.

شۇ يىلى، قەشقەر شەھىرىگە تەۋە شەھەر رايونىدا يەتتە كوچا باشقارما، 36 ئاھالىلەر كومىتېتى، 392 ئاھالىلەر گۇرۇپپىسى، 10 مىڭ 353 ئائىلە، 35 مىڭ 982 نوپۇس (شەھەر رايون ئىچىدىكى ئورگانلارنىڭ نوپۇسى بۇنىڭغا كىرمەيدۇ) بار ئىدى.

شەھەر ئەتراپىدا يېزىنىڭ قۇرۇلمىسى ساقلاپ قېلىنىپ ئەسلىدىكى تۆتىنچى رايون شەھەر ئەتراپى رايونلۇق مەھكىمىسى قىلىپ ئۆزگەرتىلدى. ئۇنىڭ تەۋەلىكىدە تۆت يېزا (شاڭ)، 15 ئالىي يېزا ئىگىلىك كوپېراتىپ ۋە 25 ھەمكارلىق گۇرۇپپىسى بار ئىدى.

1958 ـ يىلى 3 ـ ئاينىڭ 21 ـ كۈنى، مەمۇرىي ئورگانلارنى كېمەيتىش روھىغا ئاساسەن، ئاپتونوم رايونلۇق خەلق كومىتېتىنىڭ تەستىقى بىلەن، قەشقەر شەھىرىنىڭ ئەسلىدىكى يەتتە كوچا باشقارمىسىنى بەش كوچا باشقارمىغا تەڭشىدى. تەڭشەش ئەھۋالى تۆۋەندىكىچە:

1. يېڭى يول كوچا باشقارمىسىنى ئەمەلدىن قالدۇرۇپ، تەۋەلىكىدىكى يېڭى يول، قوناق بازىرى، قاسقان بازىرى ۋە سەي بازىرى قاتارلىق تۆت ئاھالىلەر كومىتېتى قۇمدەرۋازا كوچا باشقارمىسىغا ئۆتكۈزۈۋېتىلدى. ھەمدە قۇمدەرۋازا كوچا باشقارما تەۋەلىكىدىكى ياغاچ بازىرى

ئاھالىلەر كومىتېتى ۋە يېڭى يول ئاھالىلەر كومىتېتىنى ئەمەلدىن قالدۇرۇپ، بۇ ئاھالىلەر كومىتېتىگە تەۋە ئاھالىلەر ئايرىم ھالدا قوشنا كومىتېتلارغا قوشۇۋېتىلدى (ياغاچ بازىرى كومىتېتىدىكى ئاھالىلەر تاش بازىرى كومىتېتىغا قوشۇۋېتىلدى. يېڭى يول كومىتېتىدىكى ئاھالىلەر قاسقان بازىرى بىلەن قوناق بازىرى كومىتېتىغا قوشۇۋېتىلدى).

2. ئەسلىدىكى يېڭى يول كوچا باشقارمىسىغا تەۋە موپاڭ كوچا، چەكمەنچى كوچا قاتارلىق ئىككى ئاھالىلەر كومىتېتى ئۈستەڭبويى كوچا باشقارمىسىغا ئۆتكۈزۈپ بېرىلدى.

3. ئامبارچى كوچا باشقارمىسىنى ئەمەلدىن قالدۇرۇپ، تەۋەلىكىدىكى جانقورغان ئاھالىلەر كومىتېتى ياۋاغ كوچا باشقارمىسىغا؛ ئوردا ئالدى، دۆڭ مەسچىت، زەرگەرلە، بولاق بېشى قاتارلىق تۆت ئاھالىلەر كومىتېتى چاسا كوچا باشقارمىسىغا ئۆتكۈزۈپ بېرىلدى.

4. چاسا كوچا باشقارمىسىغا تەۋە ئەگلەكچى، كونا دەرۋازا ئىككى ئاھالىلەر كومىتېتى تۆشۈك دەرۋازا كوچا باشقارمىسىغا قوشۇۋېتىلدى.

تەڭشىلىش بىلەن قەشقەر شەھىرىنىڭ شەھەر رايونىدا يارباغ، ئۈستەڭبويى، قۇمدەرۋازا، چاسا، تۆشۈك دەرۋازا قاتارلىق بەش كوچا باشقارما، 34 ئاھالىلەر كومىتېتى شەكىللەندى.

شۇ يىلى 9 - ئاينىڭ 24 - كۈنى ئاپتونوم رايوننىڭ تەستىقلىشى ۋە قەشقەر ۋالىي مەھكىمىسىنىڭ ئۇقتۇرۇشىغا بىنائەن يەنە كونىشەھەر ناھىيىسىنىڭ قوغان رايونى (تەۋەلىكىدە 5 يېزا، 58 ئالىي كوپىراتىپ بار) بىلەن سەمەن رايونى (13 يېزا، 34 ئالىي كوپىراتىپ بار) قەشقەرنىڭ

باشقۇرۇشىغا ئۆتكۈزۈلۈپ بېرىلدى. قەشقەر شەھرىدىكى ئەسلىدىكى تۆت يېزا بىلەن بىرلەشتۈرۈلۈپ، شەھەر ئەتراپىدا قوغان كۆكچى ۋە سەمەن كۆكچى قۇرۇلدى. بۇنىڭ ئىچىدە قوغان كۆكچى تەۋەسىدە توققۇز باشقۇرۇش رايونى (管理区)، ئىككى بىۋاسىتە قاراشلىق دادۈي، سەمەن كۆكچى تەۋەسىدە يەتتە باشقۇرۇش رايونى، تۆت بىۋاسىتە قاراشلىق دادۈي بار بولۇپ، شۇ يىلى، شەھەر ئەتراپىنىڭ يەر كۆلىمى 150 كۋادرات كىلومېترغا، تېرىلغۇ يېرى 172 مىڭ 600 موغا، يېزا نوپۇسى 63 مىڭ 623 كىشىگە يەتتى.

1960 - يىلى 4 - ئايدا، شەھەر ئىچىدىكى كوچا باشقارمىلار ئەمەلدىن قالدۇرۇلۇپ، قەشقەر شەھەرلىك شەھەر ئىچى كۆكچى قۇرۇلدى. ھەمدە قەشقەر شەھىرى قۇرۇلغان ۋاقىتتىكى تۆت رايوننىڭ دائىرىسىدە تۆت باشقۇرۇش رايونى تەسىس قىلىنىپ، شەھەر كۆكچىسىغا تەۋە بولدى.

1962 - يىلى 3 - ئاينىڭ 20 - كۈنى، شەھەرلىك خەلق كومىتېتىنىڭ قارارىغا ئاساسەن، شەھەر كۆكچىسىغا تەۋە تۆت باشقۇرۇش رايونىدىكى 35 ئائىلىلەر كومىتېتى 23 ئاساسىي قاتلام كومىتېتقا تەڭشەلدى. شۇ يىلى 4-ئايدا، توخۇ - تۇخۇم بازىرى ۋە تاش بازىرى بىرلەشتۈرۈلۈپ بىر كومىتېت قىلىنغاندىن باشقا، قالغانلىرىنى يەنە ئۆز ئەسلىگە ئۆزگەرتتى. شۇ يىلى، قەشقەر شەھىرىنىڭ شەھەر رايونىدىكى شەھەر كۆكچىسىغا تۆت باشقۇرۇش رايونى، 34 ئاساسىي قاتلام كومىتېت قارايدىغان بولدى.

1962 - يىلى 7 - ئاينىڭ 2 - كۈنى، «60 ماددا»غا ئاساسەن، سەمەن ۋە قوغان كۆكچىسىنى ئەمەلدىن قالدۇرۇپ، سەمەن ۋە قوغان رايونى تەسىس قىلىندى. ئەسلىدى-

نكى سەمەن ۋە قوغان ئىككى گۇڭشېنىڭ باشقۇرۇش رايونى ئاساسىدا، 11 گۇڭشې قۇرۇلۇپ، سەمەن ۋە قوغان رايونىنىڭ باشقۇرۇشىدا بولدى. بۇنىڭ ئىچىدە سەمەن رايونى تەۋەلىكىدە خانگدى، سەمەن، كۆك ئېرىق، پاختەكلە، شامالباغ قاتارلىق بەش گۇڭشې بار؛ قوغان رايون تەۋەلىكىدە پىخسىن، باغ ئېرىق، قازىرىق، سوزاق، دۆلەتباغ، قوغان قاتارلىق ئالتە گۇڭشې بار. شۇ يىلى شەھەر ئەتراپىدا جەمئىي ئىككى رايون، 11 خەلق گۇڭشې، 89 ئىشلەپچىقىرىش دادۈيى، 413 ئىشلەپچىقىرىش دۈيى، 160 مىڭ مو يەر، 64 مىڭ 185 نوپۇس بار ئىدى.

1964- يىلى 3- ئايدا، سەمەن رايونى كۆك ئېرىق ۋە سەمەن ئىككى گۇڭشېدا ئىمرىسى ئىچىدىن تەڭشەپ تىمگە نېيشى گۇڭشې قۇرۇلدى؛ قوغان رايونىدىكى قازىرىق گۇڭشېنى ئىككىگە بۆلۈپ، قازىرىق ۋە چۇمبۇس قاتارلىق ئىككى گۇڭشې قۇردى، سوزاق گۇڭشېنى ئىككىگە بۆلۈپ يۇقىرىقى سوزاق ۋە تۆۋەنكى سوزاق دەپ ئىككى گۇڭشې قۇردى. بۇنىڭ بىلەن سەمەن رايونىدا ئالتە گۇڭشې، قوغان رايونىدا سەككىز گۇڭشې بولۇپ، شەھەر ئەتراپىدا جەمئىي 14 گۇڭشې، 95 دادۈي، 70 مىڭ 695 نوپۇس بار بولدى.

شۇ يىلى 10- ئاينىڭ 23- كۈنى، گوۋۇيۈەن بەلگىلىگەن شەھەر ئەتراپىدىكى نوپۇس نىسبىتى ئومۇمىي نوپۇسنىڭ 20 پىرسەنتىنى ئىگىلەش دېگەن بەلگىلىمىگە ئاساسەن، ئاپتونوم رايوننىڭ تەستىقلىشى ھەمدە قەشقەر ۋالىي مەھكىمىسىنىڭ ئۇقتۇرۇشىغا بىنائەن، قەشقەر شەھىرىنىڭ قوغان ۋە سەمەن رايونىغا تەۋە گۇڭشېلارنىڭ كۆپ قىسمى 66 دادۈي، 46 مىڭ 636 نوپۇس، 122 مىڭ 207 مو

تېرىلغۇ يەر كومىشەھەر ناھىيىسىگە ئۆتكۈزۈپ بېرىلدى. قەشقەر شەھىرىگە قالدۇرۇلغىنى سەمەن رايونىدىكى شامالباغ گۇڭشېسىنىڭ ھەممىسى، كۆك ئېرىق گۇڭشېسىنىڭ كۆپ قىسمى (8- ۋە 9- دادۇيلىرى ئايرىلىپ چىقىپ كەتتى)؛ قوغان رايونىدىكى دۆلەتباغ گۇڭشېسىنىڭ كۆپ قىسمى (8- ۋە 10- دادۇيلىرى ئايرىلىپ چىقىپ كەتتى)، باغ ئېرىق گۇڭشېسىنىڭ 1-، 2-، ۋە 5- دادۇيلىرى، پەخسەن گۇڭشېسىنىڭ 9- دادۇيى، قوغان گۇڭشېسىنىڭ 1-، 2-، 3-، 4- ۋە 9- دادۇيلىرى بولۇپ، جەمئىي 29 دادۇي، 24 مىڭ 59 نوپۇس قالدى. قەشقەر شەھىرىگە قالدۇرۇلغان 29 دادۇي بىرلەشتۈرۈلۈپ، شەھەر ئەتراپىدا ئۈچ خەلق گۇڭشېسى ۋە بىر باغۋەنچىلىك مەيدانى قۇرۇلدى. بۇ ئۈچ گۇڭشې مۇنۇلار: شامالباغ گۇڭشېسى (ئەسلىدىكى شامالباغ گۇڭشېسىنىڭ 1-، 2-، 3-، 4-، 5- دادۇيلىرى ۋە ئەسلىدىكى كۆك ئېرىق گۇڭشېسىنىڭ 1-، 2-، 3-، 4-، 5-، 6-، 7- دادۇيلىرى قاتارلىق جەمئىي 12 دادۇينى ئۆز ئىچىگە ئالغان)؛ نەزەرباغ گۇڭشېسى (ئەسلىدىكى قوغان گۇڭشېسىنىڭ 1-، 2-، 3-، 9- دادۇيلىرى، ئەسلىدىكى پەخسەن گۇڭشېسىنىڭ 9- دادۇيى ۋە ئەسلىدىكى باغ ئېرىق گۇڭشېسىنىڭ 1-، 2-. 5- دادۇيلىرى بولۇپ جەمئىي سەككىز دادۇينى ئۆز ئىچىگە ئالىدۇ)؛ دۆلەتباغ گۇڭشېسى (ئەسلىدىكى دۆلەتباغ گۇڭشېسىنىڭ 1-،2-،3-،4-. 5-، 6-، 7-، 9- دادۇيلىرى ۋە ئەسلىدىكى قوغان گۇڭشېسىنىڭ 4- دادۇيى قاتارلىق جەمئىي توققۇز دادۇينى ئۆز ئىچىگە ئالىدۇ). شۇ يىلى 11- ئاينىڭ 3- كۈنى، ئاپتونوم رايونلۇق خەلق كومىتېتىنىڭ تەستىقىغا ئاساسەن، قەشقەر شەھەرلىك خەلق كومىتېتى قارار چىقىرىپ ئەسلىدىكى قەش-

قەر شەھەرلىك خەلق كومىتېتىغا قاراشلىق ئورگان قوشۇم-
چە كەسىپ ئىشلەپچىقىرىش دادۇيىنى قەشقەر شەھەرلىك
سۇپەتلىك ئۇرۇقچىلىق مەيدانى قىلىپ قۇردى. بۇ مەيدان
كۆكتىپ دەرىجىلىك دۆلەت ئىگىلىكىدىكى مەيدان. شۇ يىلى
قەشقەر شەھىرى ئەتراپىدا ئۈچ كۆكتىپ ۋە ئىككى يېزا ئى-
گىلىك مەيدانى بار ئىدى (مەدەنىيەت زور ئىنقىلابى مەز-
گىلىدە نەزەرباغ كۆكتىپىنىڭ نامى دۇڭفېڭ كۆكتىپى، شامال-
باغ كۆكتىپىنىڭ نامى خۇڭچى كۆكتىپى، دۆلەتباغ كۆكتىپىنىڭ
نامى دۇڭفاڭخۇڭ كۆكتىپ دەپ ئۆزگەرتىلگەن، مەدەنىيەت
ئىنقىلابىدىن كېيىن ئەسلى نامى ئەسلىگە كەلگەن).

ئۇيغۇر كىتاب تورى
ئۇيغۇرچە كىتابلارنىڭ بىرىكى بازىرى
www.uyghurkitap.com

قەشقەرنىڭ قەدىمكى ۋە ھازىرقى زامان مەدەنىيەت - سەنئەت تەرەققىياتىدىن قىسقىچە بايان

ئابدۇرىشىت ھاجى، ئەكبەر مەھەممەتئىمىن

قەدىمكى ۋە يېقىنقى زامان مەزگىلىدە

قەشقەر — ئېلىمىزدىكى مەشھۇر تارىخىي مەدەنىي شەھەر بولۇش سۈپىتى بىلەن ئۆزىگە خاس ئۇزاق ئانلىق مەدەنىيەت - سەنئەت تارىخىغا ئىگە شەھەر. يازمىچە خاتىرىسى شەكىللەنگەندىن بېرى، قەشقەر يەنە تارىختا ئۆتكەن سۇلالىلەرنىڭ غەربىي دىياردىكى يەرلىك ھاكىمىيەتلەرنىڭ مەركىزى بولۇشى بىلەن دۇنياغا مەشھۇر بولغان. يىپەك يولىدىكى قاتناش ئۈستۈنلۈكى بۇ يەرنىڭ ئىگىلىك تەرەققىياتىنى زور دەرىجىدە ئىلگىرى سۈرگەن ھەمدە ئوخشاشمىغان تارىخىي باسقۇچلاردىكى ئالاھىدىلىككە ئىگە تۈرلۈك مەدەنىيەتنى بۇ يەرگە جۇغلاپ قەشقەر ئالاھىدىلىكىگە ئىگە ئەنئەنىۋى مەدەنىيەتنى تېرىپ، تۈرلەندۈرۈپ ئۈستۈرگەندى.

مىلادى I ئەسىرنىڭ بېشىدا، بۇددا دىنى قەشقەرگە كىرگەن. ۋېي، جىن سۇلالىلىرى مەزگىلىگە كەلگەندە قەشقەردىكى بۇددا دىنى كۇسېن، ئۇدۇن (خوتەن)، كىسۇجە (كۇچا)، ئىدىقۇتلار بىلەن بىر قاتاردا غەربىي دىياردىكى تۆت چوڭ بۇددا مەدەنىيىتى مەركىزى

بولۇپ قالغانىدى.

تىل ۋە ئەدەبىيات جەھەتتە، قاراخانىلار سۇلالىسى مەزگىلىدە تۇردۇ، كەنت قەشقەر، ئۇيغۇرلارنىڭ ئوتتۇرا ئەسىردىكى مەدەنىيىتىنى يېڭى بىر پەللىگە كۆتەردى. بۇ مەزگىلدە دۇنياغا كەلگەن داڭلىق ئۇيغۇر شائىرى يۈسۈپ خاس ھاجىپ يازغان بۈيۈك داستان «قۇتادغۇ بىلىك» بىلەن داڭلىق ئالىم، ئۇلۇغ تىلشۇناس مەھمۇت قەشقەرى يازغان تىل قامۇسى «تۈركىي تىللار دىۋانى» تا بۈگۈنگىچە دۇنيانى كۆز تىككۈزۈپ كەلمەكتە. بۇ ئىككى نادىر ئەسەر قەشقەر قەدىمى مەدەنىيىتىنىڭ جۇڭگو مەدەنىيەت تارىخىدىكى ھەتتاكى دۇنيا مەدەنىيەت تارىخىدىكى ئىلىشقا تېگىشلىك ئورنىنى توغرا ھالدا ئېنىق كۆرسىتىپ بەردى. XI ئەسىرنىڭ ئاخىرى دۇنياغا كەلگەن ئەما ئەدىب ئەھمەت يۈكنەكى يازغان شېئىرىي داستان «ئەتەبەتۇلھەقايىق» («ھەقىقەت بوسۇغىسى») ئېلىمىز نىڭ غەربىي دىيارىدا ۋە ئوتتۇرا ئاسىيادا خېلى شۆھرەتكە ئىگە. يۈكنەكى ئۆزىنىڭ ئەسىرىنى «ساپ قەشقەر تىلى بىلەن يازغان» لىقىدىن تولىمۇ پەخىرلەنگەنىدى. مەشھۇر تارىخچى ئابدۇغاپپار بىننى ھۈسەيىن قەشقەرى 1070 ـ 1080ـ يىللاردا يازغان «قەشقەر تارىخى» ئىسىملىك يۇقىرى تارىخى ماتېرىياللىق قىممىتى بىلەن قاراخانىلار سۇلالىسى تارىخىنى تەتقىق قىلىشتا ئاز تېپىلىدىغان تارىخىي ئىلمىي ئەسەر بولۇپ قالغان.

يۈەن سۇلالىسىدىن كېيىن، قەشقەرلىك لۇتفى (1366 ـ 1465ـ يىللار) نى بەلگە قىلىپ، پۈتكۈل تىيانشاننىڭ جەنۇب ۋە شىمالىدا، بولۇپمۇ ئوتتۇرا ئاسىيا رايونى

ئۇيغۇر كىتاب تورىبېكىتى
www.uyghurkitap.com

دا شېئىر ئەدەبىياتىنىڭ «قەشقەر دەۋرى» باشلانغانىدى. لۇتفىنىڭ ئۆزى كېيىن باش كۆتەرگەن ئوتتۇرا ئاسىيا ئەدەبىيات مۇنبەرىنىڭ پەركامىلى ئەلىشىر ناۋايى تەرىپىدىن «سەنئەت ئۇستازى»، «تىل پادىشاھى» دەپ تەرىپلەنگەنىدى. لۇتفى ئىجاد قىلغان 2400 مىسرالىق شېئىرىي داستان «گۈل ۋە نەۋرۇز» غەربىي دىيار ۋە ئوتتۇرا ئاسىيادا كەڭ تارقىلىپ، پۈتكۈل تۈرۈك ـ ئۇيغۇر ئەدەبىياتى ئۈچۈن ئاكتىپ تۈرتكىلىك رول ئوينىغان. مۇشۇ مەزگىلدە قەشقەرلىك ئالىم مىرزا ھەيدەر تۈزگەن مەشھۇر تارىخىي ئەسەر «تارىخىي رەشىدىيە» مۇ ئوخشاشلا بۈگۈنگىچە ساقلىنىپ كەلگەن ھەم تولىمۇ قىممەتلىك مەدەنىي كلاسسىكتۇر.

مىڭ سۇلالىسىنىڭ ئاخىرقى مەزگىللىرىگە يەتكەندە داڭدار، قورقماس شائىر خىرقىتى قەشقەردە باش كۆتۈرۈپ چىققانىدى، ئۇ شېئىرنى قورال قىلىپ تۇرۇپ ئەينى زاماندىكى زۇلمەتلىك رېئاللىققا جەڭ ئېلان قىلىپ، ئۈچمەس داستان «مۇھەببەتنامە ـ مېھنەتكامە» نى يېزىپ ئەدەبىياتنى دىنىنىڭ ئاسارىتىدىن قۇتۇلدۇرغانىدى. ئۇنىڭدىكى تېشىپ تۇرغان ئىستىدات، ئادەتتىن تاشقىرى جاسارەت كېيىنكىلەرنىڭ يۇقىرى ھۆرمىتىگە سازاۋەر بولغانىدى. خىرقىتىنىڭ شېئىرلىرى XVII ئەسىرنىڭ 70 ـ يىللىرىدىن كېيىنكى قەشقەرنىڭ، شۇنداقلا تىيانشاننىڭ جەنۇبىي ۋە شىمالىدىكى ئۇيغۇر مەدەنىيىتىنىڭ قايتا گۈللىنىشى ئۈچۈن ئىنتايىن چوڭ تۈرتكىلىك رول ئوينىغانىدى.

چىڭ سۇلالىسى دەۋرىدە، فېئودال ھۆكۈمرانلار سىيىسىنىڭ ۋەھشىيانە ئېزىشى ۋە ھەر خىل بۆلگۈنچى كۈچلەرنىڭ چەت ئەللىك تاجاۋۇزچىلار بىلەن تىل بىرىكتۈرۈپ

شىنجاڭغا، بولۇپمۇ قەشقەرگە قىلغان پاراكەندىچىلىكى ۋە
بۇلاڭ ـ تالىڭى ھەر مىللەت خەلقىنىڭ قارشىي تۇرۇشى ۋە
غەزەپ ـ نەپرىتىنى قوزغىغانىدى، شۇنىڭ بىلەن «نەپرەت
شائىر ياراتتى». مۇشۇنداق ئارقا كۆرۈنۈش ئاستىدا قەش-
قەرنىڭ مەدەنىيەت ـ سەنئىتى يەنە مىسلىسىز تەرەققىي قىل-
دى، ۋەتەنىنىڭ بىرلىكىنى قوغدايدىغان، ئەركىنلىك، بەخت
ئىزدەش يولىدا خەلق ئۈچۈن قەسەم ئىچكەن زور بىر تۈر-
كۈم يازغۇچىلار ۋە شائىرلار بارلىققا كەلدى. XVI ئەسىر-
دىن كېيىن ئالدى بىلەن ئەرەب، پارس تىللىرىنىڭ ئۇي-
غۇر يېزىق تىلىدا كەڭرى تارقىلىشىدەك ھالەتنى ئۆزگەر-
تىش ئۈچۈن، قەشقەرلىك زور بىر تۈركۈم بىلىملىك كىش-
شىلەر ئۇيغۇر تىلىنىڭ ئىجتىمائىي تۇرمۇشتىكى بولۇشقا
تېگىشلىك ئورنىنى ئومۇمىيۈزلۈك ئەسلىگە كەلتۈرۈش ئۈ-
چۈن تىرىشىشقا باشلىغان. مۇشۇ مەزگىلدە دۇنياغا كەل-
گەن مۇتلەق كۆپ قىسىم ئەسەرلەر ئۇيغۇر تىلى بىلەن يې-
زىلغان، ھەتتا پارس، ئەرەب تىللىرىدا يېزىلغان ئەسەر-
لەرنى ئۇيغۇر تىلىغا تەرجىمە قىلىش دولقۇنى بارلىققا
كەلگەنىدى. مەسىلەن: XVI ئەسىردە ئۆتكەن «تارىخىي رە-
شىدىيە» 1750 ـ يىلى داڭلىق ئالىم ھاجى ھوشۇر خەلىپە
تەرىپىدىن قەشقەردە پارس تىلىدىن ئۇيغۇر تىلىغا تەرجى-
مە قىلىنىپ، بۇ تارىخىي مەشھۇر ئەسەرنىڭ ئۇيغۇرلار ئا-
رىسىدىكى تارقىلىش دائىرىسى ۋە تەسىر كۈچىنى زورايتقان.
قەشقەرلىك تارىخشۇناس مۇھەممەت سادىق قەشقەرى (1685 ـ
1765 ـ يىللىرى) تارىخىي مەشھۇر ئەسەر «تەزكىرەئى ئەزى-
زان» نى يېزىپ، ئاپئاق خوجىنىڭ يەكەن خانلىقىنىڭ
ھوقۇقىنى قولغا كىرگۈزۈۋالغىنىدىن تارتىپ يەي نەۋرىسى

بۇرھانىددىننىڭ چىك، سۇلالىسى ھۆكۈمىتىنىڭ يارىدىمى
بىلەن ئىميانىشاننىڭ جەنۇب قىسمىنى پۈتۈنلەي قولغا ئال-
غان تارىخىي جەريانىنى خاتىرىلىگەن. مۇشۇ مەزكىلدە نە-
تىجىسى ئەڭ يۇقىرى، تەسىرى ئەڭ زور بولغىنى يەنىلا
زور تۈركۈمدىكى داڭدار ئۇيغۇر شائىرلىرى ۋە ئۇلارنىڭ
ئۆلمەس شېئىرىي ئەسەرلىرى. XVII ئەسىر ئۇيغۇر ئەدەبى-
يات گۈلزارىدىكى ئەڭ ئۇلۇغ شائىر ئابدۇرېھىم نازارى
ۋە ئۇنىڭ ئۆلمەس شېئىرىي ئەسەرلىرىدىن باشقا يەنە،
نۇرغۇنلىغان داڭلىق مەدەنىيەت ئەرباپلىرى مەيدانغا كەل-
گەن. مەسىلەن: قەشقەرلىك شائىر قاسىمى 1799-يىلى ياز-
غان 2112 مىسرالىق تارىخىي داستان «تەزكىرەئى ئارسلان-
خان» دا جانلىق قەلەم بىلەن قاراخانىلار سۇلالىسى دەۋ-
رىدىكى كىشى، قەلبىنى ھاياجانغا سالىدىغان بىر مەزكىل-
لىك قەھرىمانانە ئىشلار تەسۋىرلەنگەن. قەشقەر قوغانلىق
ئىمىر ھۈسەيىن سەبۇرى XVII ئەسىرنىڭ بېشىدا ياشىغان
داڭلىق ئىلغار شائىر، ئۇنىڭ بەزى شېئىرلىرى ئۇيغۇر مۇ-
زىكىچىلىقىنىڭ ئانىسى ھېسابلىنىدىغان «12 مۇقام» دا
ناخشا قىلىپ ئوقۇلۇپ تا ھازىرغىچە كەڭ خەلق ئاممىسى-
نىڭ ياخشى كۆرۈپ، داۋاملاشتۇرۇشىغا ئېرىشىپ كەلمەكتە.
قەشقەردە نامرات ئائىلىدە دۇنياغا كەلگەن مۇنەۋۋەر شا-
ئىر غەرىبى (1802 ـ 1862- يىللار) ئىجاد قىلغان پەلسە-
پىلىك داستان «كىتابى غېرىب» نى يېقىنقى زامان ئۇي-
غۇر تىلىنىڭ ئەڭ ياخشى نەمۇنىسى دېيىشكە بولىدۇ. XVII
ئەسىرنىڭ ئوتتۇرىلىرىدا ياشىغان قەشقەرلىك شائىر كۈم-
نام يازغان لىرىكىلىق داستان «قەشقەر كېچىسى» مۇ ئۆز-
نىڭ گۈزەل تىلى ۋە كۈچلۈك ۋەتەنپەرۋەرلىك ئىدىيىسى

بىلەن يېقىنقى زامان ئۇيغۇر ئەدەبىيات گۈلزارىدا يوقـ
ـرى ئورۇن ئالغان.

مۇزىكا ۋە ئۇسسۇل جەھەتتە، قەشقەر قەدىمدىن تار-
تىپ ئۆزگىچە بولۇپ مەملىكەت ئىچى ۋە سىرتىدا كەڭ
تەسىر پەيدا قىلغانىدى. ئوتتۇرا تۈزلەڭلىكتە نام چىقار-
غان «سولې كۈيى» ٧ ئەسىرنىڭ ئاخىرىدىلا ئىچكىرىگە
كىرىپ ئىچكى جايلاردىكى خەلقنىڭ چوڭقۇر ياقتۇرۇشىغا
ئېرىشكەن. «سۈينامە» دىكى خاتىرىلەردىن قارىغاندا، «سو-
لې كۈيى» نى «ئورۇنلاشتا چالىدىغان چالغۇلاردىن تىكغوڭ-
قا، بەرباپ، بەشتار، نەي، چىلى، تال دۇمباق، بەل دۇمباق،
كىچىك دۇمباق، چىل دۇمباق قاتارلىق ئون خىل بولۇپ 12
ئادەم ئورۇنلىغان» دېيىلگەن. تاڭ سۇلالىسى دەۋرىگە كەلگەندە،
«سولې كۈيى» نىڭ ئىچكىرىدىكى داڭلىق ۋەكىللىرىدىن
جىنگوەن يىللىرىدىكى ئوردا مۇزىكانتى پەي شىنفۇ بىلەن
جىن يۈەن يىللىرىدىكى پەي شىننۇلار ئىلگىرى - كېيىن
ئۆتكەنىدى. ئىككىيلەن ئوخشاشلا بەرباپ چېلىپ نام
چىقارغان.

مىڭ سۇلالىسى دەۋرىدە، قەشقەر يەكەن خانلىقىنىڭ
باشقۇرۇشىدا تۇرۇۋاتاتتى. بۇ چاغدا مۇزىكا ۋە ئۇسسۇل
سەنئىتى يەنە يېڭى دولقۇنغا يەتتى. قەدىمدە تارقالغان
«سولې كۈيى» ئاساسىدا، يەكەن خانلىق دائىرىسىدىكى ئۇيـ
غۇر سەنئەتكارلار دىنىي گۇرۇھلارنىڭ قارشى تۇرۇشى ۋە
بېسىمىغا قارىماي خەلق ئارىسىدىكى مۇزىكا مىراسلىرىنى
زور كۈچ بىلەن رەتلىدى. خانلىقنىڭ 2- خانى سۇلتان ئابـ
دۇرەشىتخاننىڭ كىچىك خانىشى ئامانىسا خانىمنىڭ قولىدا
رەتلىنىپ تاكامۇللاشقان داڭلىق ئۇيغۇر مۇقاملىرى

بۈگۈنكىچە داۋاملىشىپ ۋەتىنىمىز مۇزىكا خەزىنىسىنىڭ كارامەتلىك گۈلى بولۇپ قالدى. مىڭ سۇلالىسىنىڭ ئاخىرقى مەزگىلى قەشقەر «خوجىلار ھاكىمىيىتى» ھۆكۈم سۈرگەن مەزگىلدە قەشقەر ئەتراپىدا ئەۋج ئالغان ساما ئۇسۇلى (ئەرلەر ئۇسۇلى) دىنىي كۈچلەردە بولمىغان ئالاھىدە مۇراسىم شەكلىدىن خەلق ئۇسسۇلىغا ئۆزگەرگەن. ئەينى چاغدا بۇ ئۇسسۇلغا ھاپىزلەردىن تەشكىل تاپقان خور - مۇزىكا ئەترىتى مەخسۇس تەڭكەش قىلاتتى ياكى ئوقۇيتتى، مۇزىكىلىرىنىڭ رىتىمى مەركەزلىك ۋە ئىخچام، ھەرىكەتلىرىنىڭ ھېسسىيات ئىپادىلىشىدىن ئىخلاسمەنلىك ۋە سۈرلۈك جىمجىتلىق چىقىپ تۇرىدۇ، تاكى بۈگۈنكى كۈنگىچە ھەر ھېيتتىكى يىغىلىش مەزگىلىدە، قەشقەر شەھىرىدىكى ھېيتگاھ مەيدانىدا مىڭلىغان - ئونمىڭلىغان ئۇيغۇر يىگىتلىرى سەپ بولۇپ تىزىلىپ ساما ئۇسسۇلىنى ئوينايدۇ، قاينام - تاشقىنلىق ھالەت پۈتۈن شىنجاڭنىڭ باشقا جايلىرىدا كەمدىن - كەم ئۇچرايدۇ.

چىڭ سۇلالىسى دەۋرىدىكى يەكەن خانلىقى مەزگىلىدە تۈزۈلۈپ پۈتكەن مۇقام مۇزىكىلىرى يەنە بىر نەچچە ئەسىرلىك ئىش قوشۇش، رەتلەش ئارقىلىق 18 - ئەسىرنىڭ 70 - يىللىرىدىن كېيىن قەشقەردە خىللىنىپ 12 يۈرۈش مۇزىكىغا ئايلانغان، 12 مۇقام شۇنىڭدىن ئېتىبارەن ئۇيغۇر مۇزىكىسىنىڭ نەسەبنامىسى ۋە تۈۋرۈكى دەپ قارىلىپ، پۈتۈن شىنجاڭنىڭ ھەممە يېرىگە كەڭ تارقالغان، شۇنداقلا بۇنىڭدىن بىر قاتار يەرلىك چوڭ سەنئەتلەر تۆرەلگەن. ئەڭ ۋەكىللىك خاراكتېرگە ئىگە قەشقەر سەنئىتىدىن باشقا

يەرلىك ناملار بىلەن ئاتالغان تۈرلۈك مۇقاملارمۇ بارلىققا
كەلگەن. مەسىلەن: قۇمۇل مۇقامى، كۇچار سەنىمى، قاغىلىق
سەنىمى، دولان سەنىمى دېگەندەك. 1870 ـ يىلى قەشقەر
لىك مۇزىكانت مۇھەممەت موللا مۇقامنى ئىلىغىچە تارقى
تىپ خاس ئۇسلۇبقا ئىگە «ئىلى مۇقامى» نى شەكىللەندۈ
رۈپ ئوتتۇرا ئاسىيادىكى يەتتە سۇ ۋادىلىرىدىكى مۇزىك
تەرەققىياتى ئۈچۈن مۇئەييەن تۈرتكىلىك رول ئوينىغان
XVII ئەسىرنىڭ 70 ـ يىللىرىدىن كېيىن، چوڭ مۇ
قامنى شەكىل قىلغان مۇزىكىلار ھەم دەپ راۋاجلىنىۋاتقان
پەيتتە ئۇسسۇللۇق مۇزىكىلار ۋە تۈرلۈك مىللىي ئۇسسۇل
لارمۇ قەشقەر ئەتراپىدا باش كۆتەرگەنىدى. مەشھۇر قەش
قەر سەنىمىمۇ مۇشۇ مەزگىلدە قېلىپلىشىشقا باشلىغان. بۇ
سەنەم چاققان، تېتىك، جۇشقۇن، قىزغىن ھالدا ئۇيغۇر
خەلقىنىڭ مىجەز ئالاھىدىلىكىنى تولۇق ئىپادىلەپ بەرگەن
«12 مۇقام» غا ئوخشاش «سەنەم» مۇ ئومۇميۈزلۈك ھالد
تىيانشاننىڭ جەنۇب ۋە شىمالىغا تارىلىپ ئۇيغۇر خەلقىنىڭ
ياخشى كۆرۈشىگە ئېرىشكەن ئەنئەنىۋى ئۇسسۇللىرىدىن بىر
رىگە ئايلىنىپ قالغان. مۇشۇ مەزگىلدە بىر قەدەر يۇقىرى
بەدىئىيلىككە ئىگە «شادىيانە» ئۇسسۇلىمۇ ئوردىدىن خەلق
ئارىسىغا چىقىپ قەشقەر خەلقىنىڭ كوللېكتىپ سورۇنلاردا ئوي
نايدىغان ئەنئەنىۋى ئۇسسۇلى بولۇپ قالغان. ھەمدە يەنى
ئىلگىرىلەپ جايلارغا تارقالغانىدى. روشەن بەزمە خاراك
تېرىگە ئىگە قورۇق قول ئوينىلىدىغان چوڭ تىپتىكى ئۇس
سۇل «مەشرەپ» ۋە سېرىك شەكلىدىكى تۈرلۈك ئۇسسۇللارم
خەلق ئارىسىدا ئومۇملاشقان، بەلكى شەھەر ئەتراپىدىك
دېھقانلار ئاممىسىنىڭ ئالاھىدە ياخشى كۆرۈشىگە ئېرىشىپ

ئۇيغۇر كىتاب تور بېكىتى
www.uyghurkitap.com

توي - تۆكۈندە، مول ھوسۇل تەنتەنىسىدە، شۇنداقلا قىشلىق ئارىسال پەسلىدە ئېلىپ بارىدىغان ئاساسلىق كۆڭۈل ئې-چىش شەكلىگە ئايلانغانىدى.

قەشقەردىن ئىبارەت بۇ ئەدەبىيات - سەنئەت ئىنتايىن مول تۈپرىقى سانسىزلىغان ئۇيغۇر مەدەنىيەت مەشھۇرلىرىنى ئۆستۈردى، بۇ يەردىكى ئەنئەنىۋى مەدەنىيەت تىيانشاننىڭ جەنۇبىي ۋە شىمالىدىكى ئۇيغۇر مەدەنىيىتىنىڭ تىپىك ۋە-كىللىك سۈپىتىدە تىل - يېزىقتىن تارتىپ ئەدەبىيات، مۇزى-كا، ئۇسسۇلغىچە پۈتكۈل ئۇيغۇر مىللىتىگە نىسبەتەن زور تەسىر كۆرسەتكەن.

ھازىرقى زاماندا

جۇمھۇرىيەت مەزگىلىدە قەشقەردە بىر قىسىم مەدە-نىيەت ئورگانلىرى ۋە ئەدەبىي - سەنئەت تەشكىلاتلىرى بارلىققا كېلىپ قەشقەرنىڭ مەدەنىيەت - سەنئەت ئىشلىرى-نى تېخىمۇ تەرەققىي قىلدۇردى. قەشقەر ئۇيغۇر مەدەنىي ئاقارتىش ئۇيۇشمىسى، خەنزۇ مەدەنىي ئاقارتىش ئۇيۇش-مىسى، قىرغىز - قازاق مەدەنىي ئاقارتىش ئۇيۇشمىسى قا-تارلىق ئورگانلار ئارقا - ئارقىدىن قۇرۇلدى.

تىياتىرچىلىق جەھەتتە:

1934 - يىلى ئۇيغۇر ئۇيۇشما سانايى نەفىس (كېيىن شىنجاڭ دېموكراتىك ئىتتىپاقى قەشقەر شۆبە ئىتتىپاقى سانايى نەفىسكە ئۆزگەرگەن) قەشقەردە قۇرۇلغان، بۇ، جە-نۇبىي شىنجاڭ بويىچە تارىختىن بۇيانقى تۇنجى ئەدەبىي

سەنئەت تەشكىلاتى ئىدى. سانايى نەفىس ئەمدىلا قۇرۇلغان چاغدا سەككىز نەپەرلا ئارتىسى بار ئىدى، تۇرسۇن ئاكا (ئۇيغۇر) ئۆزبېك خەلق مۇسىقىلىرىنى ۋە ناخشىلىرىنى ئۆگەتكەن ھەمدە قەرەلسىز ھالدا جايلارغا بېرىپ ئويۇن قويغان. 1937 - يىلى سانايى نەفىس ئوبۇلقاسىم قاتارلىق ئون نەچچە كىشىنى سوۋېتكە ئوقۇشقا ئەۋەتكەن. 1938 - يىلى ئۇلار ئوقۇشنى تۈگىتىپ قايتىپ كېلىپ دراما تەييارلاشقا باشلىغان، مۇشۇ مەزگىلدە سانايى نەفىسنىڭ ئارتىستلىرى تەرەققىي قىلىپ 20 دىن ئاشقان، سازەندىلىرى بەش كىشىگە يەتكەن.

قەشقەر ئۇيغۇر ئويۇنى باشلامچىلىق بىلەن مەبلەغ چىقىرىپ ھەمدە جەمئىيەتتىكى ھەرقايسى ساھەنى قوزغىتىپ ياسىغان قەشقەر خەلق كۇلۇبى 1940 - يىلى ئىشقا كىرىشتى. كۇلۇب پۈتۈپ پات ئارىدىلا قەشقەر ئۇيغۇر ئويۇنى سانايى نەفىس ئۆمىكى كۆچۈپ كىرىپ ئويۇن قويۇشقا باشلىدى. شۇنىڭ بىلەن قەشقەرنىڭ سەنئەت ماھىرلىرى كونسېرت نومۇرلىرىنىلا ئورۇنلاپ چوڭراق سەھنە ئەسەرلىرىنى ئورۇنلىيالمايدىغان «چايخانا سەنئىتى» بىلەن مەڭگۈ ۋىدالاشتى. كۇلۇب چايخانىنىڭ ئورنىنى، سەھنە چاي شىرەسىنىڭ ئورنىنى، دراما - ئوپېرالار كونسېرتنىڭ ئورنىنى ئالدى. قەشقەر ئۇيغۇر ئويۇنى سانايى نەفىس قەشقەردىكى كەڭ خەلق ئاممىسىغا «غېرىب - سەنەم»، «تاھىر - زۆھرە»، «رابىيە - سەئىدىن»، «ئارشىن مال ئالان»، «سامساق ئاكاك قاينايدۇ» قاتارلىق چوڭ ۋە ئوتتۇراتىپتىكى دراما، ئوپېرالارنى تەقدىم قىلغان.

1949 - يىلدىن بۇرۇن، گەرچە قەشقەر ئۇيغۇر ئۇ-

يۇشما سانايى نەفىس سەنئەت خادىملىرىنى تەربىيىلەش، ئۆز رايونىمىزنىڭ ئەدەبىي ـ سەنئەت ئىشلىرىنى تەرەققىي قىلدۇرۇش جەھەتتە كۆپلىگەن خىزمەتلەرنى قىلغان بولسىمۇ لېكىن، تارىخىي چەكلىمىلىك تۈپەيلىدىن، ئۇنىڭ ئۈستىگە بۇ يەردىكى ئوغۇل ـ قىزلارنىڭ فېئودالىق ئىدىيىسى بىر قەدەر ئېغىر بولۇش (ئۇ چاغدا ئاياللارنىڭ رولىنى ئەرلەر ئېلىپ ئويۇن قويغانىدى) سەۋەبىدىن تەرەققىيات ئاستا بولغان. 1934 ـ يىلىدىن 1949 ـ يىلىغىچە بولغان 16 يىل جەريانىدا قەشقەر ئۇيغۇر ئۇيۇشما سانايى نەفىس ئارتىستلىرى كۆپىيىپ ئاران 30 غا يېقىنلاشقان. قويغان تىياتىرى 22 گە، كونسېرتى ۋە ئېپىزوتلار بولۇپ 50 نەچچىگە يەتكەن.

كىنوچىلىق جەھەتتە:

1924 ـ يىلى قەشقەردە تۇنجى قېتىم كىنو قويۇلدى. قەشقەرلىك تەرەققىپەرۋەر زات مەتنىياز مەخسۇم ئاتارلىقلار 1930 ـ يىلىنىڭ ئاخىرلىرىدا «كىنو تەرەققىيات شىركىتى» قۇرۇپ 1931 ـ يىلىدىن باشلاپ سوۋېت ئىتتىپاقىدىن سېتىۋالغان كىچىك تىپتىكى قول بىلەن ئايلاندۇرۇپ توك ھاسىل قىلىدىغان ماتور، كىنو قويۇش ئاپپاراتى قاتارلىق بىر يۈرۈش ئۈسكۈنە بىلەن ئاۋازسىز كىنو قويۇشقا باشلىغانىدى. 1937 ـ يىلى ئەتىيازدا بىر نەچچە بايلار بىرلىشىپ قەشقەر يارباغدا 500 تاماشىبىن سىغدۇرالايدىغان بىر كىنوخانا ياساپ نامىنى «قەشقەر كىنوخانىسى» دەپ ئاتىغانىدى، كېيىن تاقىۋېتىلگەن. 1947 ـ يىلى بۇ كىنوخانا گىراژدانلار جەمئىيىتىگە سېتىپ بېرىلىپ نامى «سوۋېت گىراژدانلار كىنوخانىسى» دېيىلگەنىدى، رېمونت قىلىپ ئەسلىگە كەلتۈرگەندىن كېيىن

سوۋېت ئىتتىپاقىنىڭ ئاۋازسىز كىنولىرى قويۇلغان. 1939-يىلى قەشقەر ئۇيغۇر ئۇيۇشما، قازاق-قىرغىز ئۇيۇشما مەبلەغ يىغىپ 1700 تاماشىبىن سىغدۇرالايدىغان بىر كىنوخانا (يەنى بۈگۈنكى قەشقەر شەھەرلىك ھېيتگاھ كىنو-تېياتىرخانىسى) ياسىغان، 1940-يىلى پۈتۈپ ئىش باشلىغان، كىنو ۋە ئەدەبىي سەنئەت نومۇرلىرىنى قويۇپ قەشقەردىكى ھەر مىللەت خەلقىنىڭ مەدەنىي تۇرمۇشىنى موللاشتۇرغانىدى.

گېزىتچىلىك جەھەتتە:

1933-يىلى، تەرەققىيپەرۋەر شائىر، زۇرنالىست قۇتلۇق ھاجى شەۋقى ئاقارتىش تەربىيىسىنى ئاساسىي مەقسەت قىلغان «ئەركىن ھايات» گېزىتىنى چىقارغان؛ 1934-يىلى 8-ئايدا يەنە قۇتلۇق ھاجى شەۋقى باش مۇھەررىرلىكىدە ئىجتىمائىي زۇلمەتكە قارشى تۇرۇپ خەلقنى مەدەنىيەت جەھەتتىن ئاقارتىشنى ئاساسىي مەقسەت قىلغان «يېڭى ھايات گېزىتى» گە ئۆزگەرتىپ تارقىتىلدى؛ 1937-يىلى مەزكۇر گېزىت «قەشقەر-شىنجاڭ گېزىتى» گە ئۆزگەرتىلىپ بارلىق چىقىملىرى قەشقەر ئۇيغۇر ئۇيۇشما تەرىپىدىن تەمىن ئېتىلىپ «خەلپەت سۈزۈك ھاجى (سوۋېتتە ئوقۇپ كەلگەن) قاتارلىقلار تەھرىرلىكىنى قىلغان. گېزىت تارقىتىلىشتا ئىشچى-دېھقانلار ئاممىسىغا يۈزلەنگەن، شۇنىڭ بىلەن بىر چاغدا خەنزۇچە گېزىتنىڭ شاپىگراف باسمىسىمۇ نەشر قىلىنىپ جەنۇبىي شىنجاڭ رايونىدا ئاكتىپ تەسىر پەيدا قىلغان. 1946-يىلى 5-ئايدا «قەشقەر-شىنجاڭ گېزىتى» «ئالغ» گېزىتىگە ئۆزگەرتىلگەن. ئىلگىرى

ئۇيغۇر كىتاب تور بېكىتى
www.uyghurkitap.com
ئۇيغۇرچە كىتابلارنىڭ يېگانە ئادرېسى

كېيىن بولۇپ ئەمەت زىيالە، ئالىم ئاخۇن («شىنجاڭ خەلق ئىنقىلابىي پارتىيىسى» قەشقەر ياچېيكىسى ئەزاسى) لار باش مۇھەررىر بولغان. 1947 - يىلى، قايتا «قەشقەر شىنجاڭ گېزىتى»گە ئۆزگەرتىلىپ ئەمەت زىيا گېزىتخانا باشلىقى، ھامۇت سەدىق مۇئاۋىن باشلىقى بولغان. 1949 - يىلى شىنجاڭنىڭ تىنچلىق بىلەن ئازاد بولۇشىغا ئەگىشىپ چىقىرىلىشتىن توختىتىلغان.

نەشرىياتچىلىق جەھەتتە:

XVII ئەسىرنىڭ ئاخىرى، بىر تۈركۈم ئىلغار ئۆلىمالارنىڭ تەشەببۇسى ۋە باۋۇدۇن باينىڭ ئىقتىسادىي ياردىمى بىلەن قەشقەردە «مەتبەئى خۇرشىد»، «مەتبەئى نۇر» دېگەن تاش مەتبەئەخانا بارلىققا كېلىپ ئۇزاق ئۆتمەي تاقىلىپ قالغانىدى. 1910 - يىلى ئاتاقلىق پېداگوگ، ئالىم ئابدۇقادىر داموللا يېڭىسارلىق نۇرھاجىم بىلەن بىرلىكتە قەشقەردە «نۇر» مەتبەئەخانىسىنى ئېچىپ، ئۇيغۇر يېزىقىدا تۈزۈلگەن دەرسلىك ماتېرىياللارنى باسقانىدى. 1933 - يىلى قەشقەر «يېڭى ھايات» گېزىتىنىڭ بارلىققا كېلىشىگە ئەگىشىپ باسما زاۋۇتىمۇ قۇرۇلغانىدى. مۇشۇ ئەسىرنىڭ 30- يىللىرى ئاخىرى قەشقەر ئۇيغۇر ئۇيۇشمىسىنىڭ ئىچىدىمۇ مەتبەئەخانا ئېچىلىپ، ئۇيغۇر ئۇيۇشمىسىغا لازىملىق كىرىم ئالۇنى، چىقىم تالۇنى، ھېساب دەپتىرى قاتارلىقلارنى باسقاندىن سىرت يەنە «ھەدىيەك شېرىن» نىمۇ باسقان.

كۇتۇپچىلىك جەھەتتە:

قەشقەردە كۇتۇپچىلىك (كىتاب ساقلاش، كىتابخانىلارنىڭ ئوقۇشىغا ئارىيەت بېرىش) كەسپى ئۇزۇن تارىخقا ئىگە. بۇنىڭدىن خېلى بۇرۇنلا يەنى 1260 - يىللاردا

چاغاتاي ئۇلۇسىنىڭ باشبۇغىسى مەسئۇد كىتابلار تەرىپىد
ۋەيران قىلىنىۋېتىلگەن «ساچىيە» بىلىم يۇرتىنىڭ ئورنى
«مەسئۇدىيە» بىلىم يۇرتىنى ياسىغاندا يېنىغا «ساتادە
كۇتۇپخانىسىنىمۇ ياساپ، تۇرغۇزۇلغان داڭلىق ئەسەرلەر
يىغىپ ساقلىتىپ، «مەسئۇدىيە» بىلىم يۇرتىنىڭ تالىپلىر
نىڭ ئوقۇشىغا، پايدىلىنىشىغا قولايلىق ياراتقان.
مۇشۇ ئەسىرنىڭ بېشىدا، ئومۇمەن قەشقەردە ياسا
خانىلىكى مەدرىسلەر كۇتۇپخانا تەسىس قىلىپ كىتاب ـ ما
تېرىيال يىغىپ ساقلاپ تالىپلارنىڭ ئوقۇشىنى تەمىنلەيتتى
مۇشۇ ئەسىرنىڭ 30 ـ يىللىرىنىڭ بېشىدا، يېڭىچە مە
دەنىي مائارىپ ئىشلىرىنىڭ ئەۋج ئېلىشىغا ئەگىشى
قەشقەردە ھەرقايسى جايلاردا كۇتۇپخانىلار بارلىققا كېلىش
كە باشلىغان. 1936 ـ يىلى، قەشقەر ئۇيغۇر ئۇيۇشمىسى
ئەنجان كوچىدا كۇتۇپخانا ئېچىپ مۇھەممەت خاننى باش
قۇرۇشقا مەسئۇل قىلغانىدى. كۇتۇپخانىدا ساقلانغان كىتاب
لاردىن سوۋېت ئىتتىپاقىدا نەشر قىلىنغان ئۇيغۇرچە، تا
تارچە يېزىقتىكى كىتابلار بار ئىدى. 1940 ـ يىلى «قەش
قەر خەلق كۇلۇبى» پۈتۈپ ئىشلىتىلىشكە باشلىغاندىن كېيىن،
ئىچىدە خېلى يورۇق ئازادە كىتاب ئامبىرى ۋە قىرائەتخانا
تەسىس قىلىنغانىدى، كۇتۇپخانا ھەر دائىم جەمئىيەتكە
ئېچىلاتتى. باشقۇرۇشقا ئابدۇسالام مەسئۇل بولغانىدى. كې
يىن يەنە خەلق مائارىپ يۇرتى قۇرۇلۇپ ئىچىدە قىرائەتخانىمۇ
تەسىس قىلىنىپ جەمئىيەتكە ئېچىۋېتىلگەن. گەرچە ئازاد ـ
لىقتىن بۇرۇن قەشقەردە يۇقىرىقى كۇتۇپخانىلار بولغان
بولسىمۇ، لېكىن نەشرىيات ئىشلىرى تەرەققىي قىلمىغاچقا
كىتاب چىقىرىش تولىمۇ چەكلىك ئىدى، ساقلانغان كىتاب
ۋە ماتېرىياللارمۇ ناھايىتى چەكلىك بولغانىدى.

ئۇيغۇر كىتاب تور بېكىتى
www.uyghurkitap.com

30 - يىللاردا قەشقەر جەمئىيىتىدە كۆرگەن-ئاڭلىغانلىرىم ھەققىدىكى ئەسلىمىلەردىن پارچە

ماتېرىيال بەرگۈچى: ئابدىرېھىم رازى*

رەتلىگۈچى: ئابدۇرېشىت ھاجى

مەن 1913 - يىلى تۇغۇلغان. 17 يېشىمغىچە ئائىلىدە دىنىي مەكتەپتە، پەننىي مەكتەپ تەربىيىسىدە بولدۇم. كېيىن جەمئىيەتكە چىقىپ 60 يىل ئىشلىدىم، ئۆمرۈمنىڭ يېرىمىدىن كۆپرەكى ئاۋارىچىلىق بىلەن ئۆتتى. پېنسىيىگە چىققاندىن كېيىن پارتىيە ۋە خەلق ھۆكۈمىتىنىڭ سەمىمىي غەمخورلۇقى بىلەن ئاخىرقى ئۆمرۈمنى خۇشال ئۆتكۈزمەكتىمەن. ياخشى تۇرمۇش ئۆتكۈزۈۋاتقان مۇشۇ كۈنلەردە مەكتەپتە ئوقۇغان چاغلىرىم، ئەمەلىي خىزمەتكە چىققان ۋاقىتتا قەشقەر جەمئىيىتىدە كۆرگەن-ئاڭلىغانلىرىم ئىختىيارسىز ھالدا كۆز ئالدىمدا قايتا نامايەن بولۇشقا باشلىدى: مېنى ئوقۇتۇپ، مەن بىلەن بىرگە خىزمەت ئىشلەپ كېيىن شىڭ شىسەينىڭ تۈرمىسىدە ناھەق ئۆلتۈرۈلگەن ئۇستاز ۋە سەبداشلىرىم يادىمغا يەتتى. شۇڭا قولۇمغا قەلەم ئېلىپ چالا، سىستېمىلىق بولمىغان بۇ ئەسلىمە پارچىلىرىنى يې-

* ئابدىرېھىم رازى قەشقەر كونىشەھەر ناھىيەسايباغ يېزىسىدىن، پېنسىيىگە چىققان پېشقەدەم ئوقۇتقۇچى.

زىپ چىقتىم. قېرىغانىدا سىڭدۈرگەن بۇ ئازراق ئەجرىم ياش ئەۋلادلارغا قارىتا جەمئىيەت تارىخىي تەربىيەسى، ۋەتەنپەرۋەرلىك تەربىيەسى ئېلىپ بېرىشتا، قەشقەرنىڭ 30 - يىللاردىكى جەمئىيەت ئەھۋالىنى تەتقىق قىلغۇچىلارغا ئازراق ياردەم بېرەلىسە مەن تولىمۇ پەخىرلىنىمەن.

ۋەتەنپەرۋەر زىيالىي — يۇسۇپ زىيايى

يۇسۇپ زىيايى 1890 - يىلى قەشقەر كونىشەر (بۈگۈنكى قەشقەر شەھىرىدە) كونا ئوردا كوچىسىدىكى ئۇراھىم ئاخۇن سەرراپ (تىجارەتچى) ئائىلىسىدە دۇنياغا كەلگەن. ئوقۇش يېشىغا يەتكەندىن كېيىن ئۇراھىم سەرراپ ئوغلى يۇسۇپنى دىنىي مەكتەپكە ئوقۇشقا بەرگەن. بىلىم ئېلىشقا تەشنا يۇسۇپ دىنىي مەكتەپتە دىنىي ساۋاتىنى چىقارغاندىن كېيىن ئاتىسىنىڭ قوللىشى ۋە ياردىمى بىلەن تۈركىيىگە چىقىپ بىلىم ئاشۇرغان. تەخمىنەن 1920 - يىللىرى ۋەتەنگە قايتىپ كېلىپ، دادىسىنىڭ تىجارەت ئىشلىرىغا ياردەملەشكەن. 1928- يىلىدىن 1932- يىلىغىچە يارباغدىكى ئابدىرېھىم بايۋەتچى دۇكىنىدا بوغالتىر بولۇپ ئىشلىگەن مەزگىلىدە بىر تەرەپتىن دۇكاندا ئىشلىسە يەنە بىر تەرەپتىن ئىشتىن سىرتقى ۋاقىتتىن پايدىلىنىپ ئۆز ئۆيىدە بوغالتىر ھەۋەسكارلىرىنى تەربىيىلەش كۇرسى ئاچقان. 1933- يىلى نوربېشىدا تۇنجى پەننىي مەكتەپ قۇرۇلغاندا، ئابدۇكېرىمخان مەخسۇمنىڭ تەكلىپى بىلەن مەزكۇر مەكتەپنىڭ ھېساب مۇئەللىمى بولغان. كېيىنچە دوغىبەگ كۆلبېشى مەكتىپىگە يۆتكىلىپ، مەكتەپ مۇدىرى بولۇپ ئىشلىگەن. 1937- يىلى شىڭ شىسەي ھاكىمىيىتى تەرىپىدىن ناھەق قولغا ئېلىنىپ تۈرمىدە پاجىئەلىك ئۆلتۈرۈلگەن.

ئۇيغۇر كىتاب تورىبېكىتى www.uyghurkitap.com

ئۇستازىم يۈسۈپ زىيائى ئۆزىنىڭ چەكلىك ھاياتىدا خەلق ئۈچۈن، مىللەت ئۈچۈن، ۋەتەن ئۈچۈن ئۆزىنىڭ بىر كىشىلىك تۆھپىسىنى قوشقانىدى:

1. 1928- يىلىدىن 1932- يىلىغىچە، يارباغدا ئابدىرېھىم بايۋەتچە دۇكىنىدا ئىشلەۋاتقان ۋاقتىدا بىر تەرەپتىن ئىشلەپ، يەنە بىر تەرەپتىن ئىشتىن سىرتقى ۋاقتىدا ئۆز ئۆيىدە بوغالتىر ھەۋەسكارلىرىنى تەربىيىلەش كۇرسى ئاچقان. ئىلگىرى-كېيىن بولۇپ 4-5 قارار كۇرس ئېچىپ، ھەر قاراردا، 15 - 20 كىچە ھېسابچى تەربىيىلىگەن. ئېيتىشلارغا قارىغاندا قەشقەردىكى داڭلىق ھېسابچى رىشات خان ئېلىمۇ مۇشۇ يۈسۈپ زىيا يىنىڭ قولىدا دەسلەپكى بوغالتىرلىق بىلىمىنى ئىگىلىگەنىكەن.

2. نۇربېشى مەكتەپ، دوغىبەگ كۆلبېشى مەكتەپلەردە ئوقۇتقۇچىلىق ۋە رەھبەرلىك خىزمىتى ئىشلىگەن مەزگىلىدە، ئوقۇغۇچىلارغا ھەمىشە ياخشى ئۆگىنىش، ئىلىم - پەن ئىگىلەش، ئىتتىپاق بولۇش ھەققىدە تەربىيە بېرەتتى ھەم شۇ مەزمۇندىكى شېئىر-قوشاقلارنى دېكلىماتسىيە قىلىپ، ئوقۇغۇچىلارغا ئۆگىتەتتى، مېنىڭ ئېسىمدە قالغانلىرىدىن بىر ئىككى كۇپلېتى تۆۋەندىكىچە:

يوق بىزلەردە ئىتتىپاق، شۇڭلاشقا مىللەت زەبۇن،
يوق بىزلەردە ئىلىم - پەن، شۇڭلاشقا مىللەت زەبۇن،
يوق بىزلەردە ھۆنەر-سانائەت، شۇڭلاشقا مىللەت زەبۇن،
يوق بىزلەردە مەدەنىيەت، شۇڭلاشقا مىللەت زەبۇن.

3. 1936- يىلى كۈزدە، قەشقەر دارىلمۇئەللىمىن ئوقۇغۇچىلىرىنىڭ شىۋېتسىيە دىنكەشلىرىگە قارشى ئېلىپ

بارغان. ئامايىشنى ئاكتىپ قوللىغان ۋە ئاساسلىق تەشكىل-
لىگۈچىلەرنىڭ بىرى بولغان.

4. 1933- يىلدىن كېيىن، قەشقەردە يېڭى مائارىپ دول-
قۇنى قوزغىلىپ، ھەممە يەردە مەكتەپ سېلىش ئەۋجىگە چىق-
قان ۋاقىتتا، يۈسۈپ زىيايى ئۆزىنىڭ ئوقۇتقۇچىلىق خىز-
مىتىنى ياخشى ئىشلىگەنلىكى سىرتىدا، يەنە شەھەر ئەتراپىغا
چىقىپ يېڭى مەكتەپلەرنى لايىھەلەش، ياساشقا پىلان-
مەسلىھەت بەرگەن.

5. يېڭىچە مەكتەپلەر سېلىنىپ يېڭى ئوقۇغۇچىلار كۈن-
سايىن كۆپىيىۋاتقان ئەھۋالدا دەرسلىك يېتىشمەسلىك
ئىنتايىن بىر گەۋدىلىك مەسىلە بولغانىدى. دەل مۇ-
شۇ چاغدا يۈسۈپ زىيايى مەكتەپلەرنىڭ ئۆزىگە دەرس-
لىك تۈزۈشكە يېتەكچىلىك قىلغان ھەم شەخسەن ئۆزى
قول سېلىپ ئىشلىگەن.

شۋېت ئەجنەبىيلىرىگە قارشى نامايىش

1936 - يىلى قەشقەردە دارىلمۇئەللىمىن ئوقۇغۇچى-
لىرىنىڭ شۋېت ئەجنەبىيلىرىگە قارشى نامايىشى كۆتۈرۈلگەن.
قىسقىچە ئۆتمۈشى مۇنداق: ئۇ چاغدا، قەشقەر دارىلمۇئەل-
لىمىن ھازىرقى ئوردا ئىشىكى يولىدىكى «قەشقەر شەھەرلىك
ئوردا ئىشىكى باشلانغۇچ مەكتىپى» ئىچىدە ئىدى. قەشقەردە شى-
ۋېتسىيە ئەجنەبىيلىرىنىڭ دىن تارقىتىش ئورگىنى بولۇپ،
خەلق تىلىدا «شۋېتنىڭ جايى» دېيىلەتتى. «شۋېتنىڭ جايى»
بۈگۈنكى خەلق غەربىي يولىنىڭ شىمالىدىكى «سوخوسودا سار-
يى» نىڭ تۈۋىدىكە توغرا كېلىدۇ. «شۋېتنىڭ جايى»، دوختۇرلۇق

بىلەن دىن تارقىتىشنى تەڭ تۇتقان ئورۇن بولۇپ، خىرىس-
تىيان دىنى مۇخلىسلىرىنى تەربىيىلەشنى دوختۇر تەربىيى-
لەش بىلەن بىرىكتۈرۈپ ئېلىپ بارىدىكەن، قەشقەرلىك «ھەسەن
شىۋىت» تەرجىمانلىقىنى قىلىدىكەن. «شىۋىتنىڭ جايى»دا
تەنتەربىيە مەيدانى بولۇپ، ھەر كۈنى ئىشتىن چۈشكەندىن
كېيىن پۇتبول ئوينىلىدىكەن. شەھەرنىڭ ھەر قايسى كوچى-
لىرىدىن چىققانلار بۇ يەرگە كېلىپ پۇتبول كۆرىدىكەن.
شۇ يىلى كۈز ئايلىرىنىڭ
بىر كۈنى ئىدى. دەرستىن چۈشۈپ، مەن يەنە ئوقۇزاقلىق
ساۋاقداشلاردىن تۇرايىم توختى، قاسىم مەمەت قاتارلىق
ئون نەچچە ئوقۇغۇچى بىرلىكتە «شىۋىتنىڭ جايى»غا پۇتبول
كۆرگىلى باردۇق. توپ مەيداننىڭ تۆت ئەتراپىدا نۇر-
غۇن كىشىلەر پۇتبول كۆرۈۋاتاتتى. شۇ پەيتتە بىر شىۋىت
بىز تۇرغان جايغا يېقىن يەردە توپ تېپىۋېتىپ يىقىلىپ
چۈشتى. ئارقىدىنلا تاماشىبىنلار ئارىسىدا قاتتىق كۈلكە سا-
داسى كۆتۈرۈلدى. ئىمزادىن ئاچچىقى كەلگەن شىۋىت كۈل-
گەنلەرنى تۇتۇۋېلىپ ئۇچۇقداپ ئاچچىقىنى چىقارماق بو-
لۇپ بىزنى قوغلىدى. تاماشىبىنلار تەرەپ-تەرەپكە قاچتى،
بىزمۇ قاچتۇق. شۇ ئارىلىقتا شىۋىتلەر ساۋاقداش قاسىم
مەمەت بىلەن تۇرايىم توختى ئىككەيلەننى تۇتۇۋاپتۇ. ئار-
قىدىنلا ھەممە شىۋىتلەر بىرلىشىپ بۇ ئىككەيلەننى قاتتىق
ئۇرۇپ يىقىتىپ قويۇپتۇ. كەچ بولغاندا ياخشى نىيەتلىك
ھارۋىكەشلەر بۇ ئىككى بالىنى ھارۋىغا سېلىپ دارىلمۇ-
ئەللىمىن مەكتىپىگە ئاپىرىپ قويۇپتۇ. بۇ خەۋەر مەكتەپ
ئىچىدە تارقالغاندىن كېيىن، بىر قىسىم ئوقۇغۇچىلار ئا-
رىسىدا چەت ئەل ئەجنەبىيلىرىگە قارشى غەزەپ-نەپرەت

قايناپ تېشىپ كېچىلەپ بىرنەپ ئۈچ ئالماق بولۇشتى. كې-
يىن ئوقۇتقۇچىلار نەسىھەت قىلىپ تۇسۇش بىلەن بىر ۋا-
قىتتا، تەشكىللىك نامايىش قىلىشقا كۆندۈردى. ئەتىسى
دارىلمۇئەللىمىن مەكتەپ، نۇر بېشى مەكتەپىنىڭ 500 دەك
ئوقۇتقۇچى - ئوقۇغۇچىسى تىزىلىپ كوچىغا چىقىپ نامايىش
قىلدۇق. شەھەر ئىچىدىكى ئاساسلىق كوچىلارنى ئايلىنىپ
«يوقالسۇن جاھانگىرلار»، «يوقالسۇن ئەجنەبىيلەر يالاق-
چىلىرى»، «ئەجنەبىيلەر قەشقەردىن چىقىپ كەتسۇن» دې-
گەن شوئارلارنى ياڭرىتىپ «شىۋېتنىڭ جايى» ئالدىغا كەل-
گەندە، ئەجنەبىيلەر دەرۋازىنى تاقاپ ئۆزىنى دالدىغا ئې-
لىپ، تەرجىمان ھەسەن شىۋېت (ھەسەن ئەسلى قەشقەرلىك
ئادەم، ئۇ شىۋېتلەرگە تەرجىمانلىق قىلغىنى ئۈچۈن يەر-
لىك كىشىلەر ھەسەن شىۋېت دەيتتى) نى ئالدىمىزغا چىقى-
رىپ «ناماقۇل» بولدى. بىز «شىۋېتنىڭ جايى» ئالدىدا
نامايىش قىلىپ، شوئار توۋلاپ، ھەيۋىمىزنى يەنە بىر
مەرتىۋە كۆرسىتىپ قويۇپ، قايتىپ كىردۇق. ئەتىسى «شى-
ۋېتلەر» مەكتەپكە ئادەم كىرگۈزۈپ تاياق يېگۈچىلەرنى،
گۇۋاھچىلارنى چىللاپ «شىۋېتنىڭ جايى» غا ئېلىپ چىقتى.
بىز چىققاندىن كېيىن ئالدى بىلەن «شىۋېتلەر» نىڭ كات-
تىبېشى يەنە ناماقۇل بولۇپ بىزگە ئۆزرە ئېيتتى. مۇشۇ
ئىش يۈز بېرىپ ئۇزاق ئۆتمەي «شىۋېتلەر» قەشقەردىن
قايتىپ كەتتى.

ئابلا رازى، ئىسمائىل ھەققى ۋە «تاش موللام»

ئابلا رازى، ئىسمائىل ھەققى (قەشقەردە ئۆتكەن ئا-
تاقلىق ئىجتىمائىي پائالىيەتچى قۇتلۇق شەۋقىنىڭ ئىنىسى)

ئۇيغۇر كىتاب تور بېكىتى www.uyghurkitap.com

ۋە مەن 1935- يىلىدىن 1937- يىلىغىچە توققۇزاق يېزىسىدا بىرلىكتە مائارىپچىلىق قىلغان سەبداشلارمىز. ئابلا رازى، ئىسما ئىل ھەققى ئەينى ۋاقىتتا ئۈستۈن ئاتۇشلۇق ئاكا - ئۇكا مۇسابايۋلار ئاچقان «ھۆسەينىيە» دارىلمۇئەللىمىن سىنىپىدا ئوقۇپ يۇرتىغا قايتىپ، يېڭى مائارىپ ھەرىكىتى قوزغالغاندا مائارىپچىلىق قىلغانلار ئىدى. ئىسما ئىل ھەققى يەنە توققۇزاق شۆبە ئۇيغۇر ئۇيۇشمىسىدا مۇدىر بولۇپمۇ ئىشلىگەن. بۇ ئىككى نەپەر سەبداشىم 1937- يىلى شېڭ شىسەي ئېلىپ بارغان چوڭ تۇتقۇندا تۇتۇلۇپ كېتىپ، قەشقەر كونىشەھەر يارباغدىكى تۈرمىدە پاجىئەلىك ئۆلتۈرۈلگەن.

«تاش موللام» — كونىشەھەر ناھىيىسىنىڭ توققۇزاق، زەمىن، ئوغۇساق ئەتراپىدىكى نادانلىق، خۇراپاتلىق، ئاسارەتلىك، زالالەتلىكنىڭ تىپىك سىمۋولىدۇر. ئۇنىڭ ئورنى بۈگۈنكى زەمىن يېزىسىنىڭ يېڭىئېرىق كەنتىگە توغرا كېلىدۇ. «تاش موللام» بىر مازارنىڭ نامى بولۇپ، خېلى ئۇزۇن يىللار بۇرۇن بۇ ئورۇندا ئېگىزلىكى بىر مېتىردىن كۆپرەك، ئايلانمىسى بىر مېتىردىن چوڭراق كېلىدىغان بىر ئۆرە تاش بولغان. مازار شەيخلىرى ئۆرە تاشنىڭ ئۈستىگە يەنە بىر يۇمىلاق تاشنى ئېلىپ قويۇپ «سەللە» ياسىغان، ئاستى تەرەپتە ئىككى يانغا يەنە ئىككى پارچە ئۇزۇنچاق تاشنى قويۇپ «كەش» قىلىپ بەرگەن. ئارقىدىنلا ھاسىل بولغان بۇ شەكىلگە «تاش موللام» نامىنى بېرىپ بىر ئەپسانە توقۇغان: «بۇ ‹موللام› سۇ مۇئەككىلى، ‹موللام› تۆۋىدە نەزىر-چىراغ ئۆتكۈزۈپ، سۇ تىلىسەك سۇ كۆپىيىدۇ، ئاندىن دېھقانچىلىق ئوخشايدۇ». بۇ ئەپسانە كەڭ تارقىلىپ خەلقنى ئىشەندۈرگەن. شۇنىڭدىن كېيىن ھەر يىلى قۇرغاقچىلىق

يۈز بەرسە، بىر نەچچە نۆۋەت «تاش مۇللام» غا بېرىپ،
«سۇ ئېلىش» خەلق ئارىسىدىكى ئادەتكە ئايلانغان. ئابلا
رازى، ئىسمائىل ھەققى 30 - يىللارنىڭ ئوتتۇرىسىدا، بۇ
«تاش مۇللام» نىڭ سىرىنى يەشكەن: ئۇلار ئوقۇغۇچىلارنى
باشلاپ بېرىپ «تاش مۇللام» نى ھارۋىغا بېسىپ توققۇزاق
بازىرىغا ئەكىلىپ بازار ئوتتۇرىسىدا 15 كۈن «توختىتىپ»
قويغان. كېيىن تازا قىزىق بازار بولغان بىر كۈنى «تاش
مۇللام» نىڭ ئۈستىگە ئوتتۇن دۆۋىلەپ كۆيدۈرۈپ راسا قىز-
زىغاندا ئۈستىدىن سوغۇق سۇ قۇيۇپ نەچچە پارچىغا
پارچىلىۋېتىپ «تاش مۇللام» نىڭ سىرىنى ئاممىغا
ئاشكارىلىغان. بۇ ئەمەلىي مىسالدىن تەربىيە ئالغان خەلق
شۇنىڭدىن ئېتىبارەن «تاش مۇللام» دا نەزىر - چىراغ قى-
لىدىغان ماددىي نەرسە ۋە پۇللارنى ئېرىق - ئۆستەڭ قې-
زىش، سۇ قۇرۇلۇشىغا ئىشلىتىپ، قۇرغاقچىلىق مەسىلىسىنى
ھەل قىلغان.

يارباغ تۈرمىسىدە كۆرگەن ۋە ئاڭلىغانلىرىم

تاغام يۇسۇپ زىيايى 1937 - يىلى يارباغ تۈرمىسىدە
شىڭ ھاكىمىيىتى تەرىپىدىن ئۆلتۈرۈلگەندىن كېيىن، تۈرمە
تەرەپ چىقارغان «جەسەتنىڭ ئىگىلىرى ئېلىپ كەتمىسە،
تۈرمە تەرەپ مەسئۇل بولۇپ دەپنە قىلىدۇ» دېگەن ئېلانغا ئاسا-
سەن بىز ئۇرۇق - تۇغقانلار بىلەن بىرگە جەسەت يۆتكەپ
كېتىشكە تۈرمىگە كەلدۇق. ئاتۇشلۇق مەمتىلى تەۋپىقنىڭ
تۇغقانلىرىمۇ مەرھۇمنىڭ جەسىتىنى ئېلىپ كېتىشكە كەل-
گەنىكەن. مەمتىلى تەۋپىق ئەپەندىمنىڭ تۇغقانلىرى «ئە-

پەيدى ياتقان كامېرنى كۆرىمىز» دەپ تەلەپ قىلىپ تۇرۇۋالغانىدىن كېيىن تۇرمە تەرەپ كامېرنى كۆرۈشكە يول قويغان ئىكەن. ئەپەندىنىڭ تۇغقانلىرىغا ئەگىشىپ بىر مۇنچە كىشىلەر شۇ كامېرنى كىرىپ كۆردى. مەنمۇ شۇ قاتاردا ئەگىشىپ كىرىپ كۆردۈم. قارىساق كامېر ئىشىكىنىڭ كەينىگە چالما بىلەن بىر كۇبلېت شېئىر يېزىلغان ئىكەن. ئۇنىڭدىن مۇنۇ ئىككى مىسرا تاھازىرغىچە ئېسىمدىن چىقمايدۇ:

تاقىتىم تاق ئولدى، مەھبۇسلارنىڭ كىشەن ساداسىدىن،
يۈرەكىم چاك بولدى، بۇلارنىڭ سەھەرتارتقان ئاھۇ زارىدىن.

كامېر سىرتىغا چىققاندىن كېيىن باشقىلاردىن مەرھۇم تەۋپىق ئەپەندى جان تالىشىۋاتقان پەيتتە مۇنداق بىر پارچە شېئىر يېزىپ قالدۇرۇپتىكەن دېگەننى ئاڭلىدىم. كېيىن شېئىرغا قىزىقىش ھېسسىياتىم بىلەن باشقىلاردىن تىلەك ـ تىڭلاپ يۈرۈپ مۇنداق بىر نەچچە مىسرا شېئىرنى يادقا ئېلىۋالغانىدىم:

نەچچە يىل كەزگەنىدىم، دىيارى غۇربەتنى،
كۆرمىگەنىدىم، مۇندىكى ئازاب-ئوقۇبەتنى.
ئاقىۋەت يۇرتقا كېلىپ خەلق ئۈچۈن قىلىپ خىزمەت،
مۇكاپات ئۈچۈن ئالدىم، بۇ ئازابى - كۈلپەتنى.
قۇلا قىلىدىم كاس بولدى مۇندە خەلقىنىڭ ئاھۇ-پىغانىدىن،
نە بولۇر يوقالسا زالىم، مەھكۇم ئەلنىڭ دادۇ-پەريادىدىن.

كېيىن تاغام يۈسۈپ زىيايىنىڭ جەسىتىنى ئېلىپ چىقىپ كېتىپ، كېپەنلەپ، ئاپپاق غوجام مازارلىقىغا دەپنە قىلدۇق. ئەپسۇسلىنارلىقى شۇ بولغانىكى، ھېلىقى سەبداشلىرىم ئابلا رازى بىلەن ئىسمائىل ھەققىلەرنىڭ جەسەتلىرىنى ئىزدەپمۇ تاپالمىغانىدۇق. شۇنداق قىلىپ بۇ ئىككى نەپەر سەبدىشىم قەبرىسىز قالدى.

ئازادلىقتىن بۇرۇنقى قەشقەر تاموژنىسى

شۆنجۇنروڭ ئېيتىپ بەرگەن ، يىجىياڭ رەتلىگەن

قەشقەر ئەزەلدىن بېرى يېپەك يولىدىكى مۇھىم بازارلارنىڭ بىرى بولۇپ كەلدى. XVII ئەسىرنىڭ ئاخىرى XX ئەسىرنىڭ باشلىرىدا چېگرىدىن كىرىپ - چىقىدىغان چەت ئەللىك سودىگەرلەر بارغانسېرى كۆپەيگەنىدى، قەشقەر رايونىدىكى چېگرا ئېغىزلار تەكشۈرۈش پونكىتى يەنى ئەڭ دەسلەپكى تاموژنا ئېھتىمال مۇشۇ مەزگىلدە قۇرۇلغان بولسا كېرەك. قەشقەر تاموژنىسى دەسلەپتە قۇرۇلغانىدا كونىشەھەر تاش بازىرى (بۈگۈنكى قەشقەر شەھىرى تاش بازىرى كوچىسى) غا قۇرۇلغان، ھازىرقى ۋىلايەتلىك ماددىي ئەشيالار ئىدارىسىنىڭ ئورنى شۇ. ئەينى چاغدىكى تاموژنىدا بىرلا كىچىك قورو بولۇپ، ئۆي ئىگىلىگەن كۆلەم تەخمىنەن 150 كۋادرات مېتىر كېلەتتى. ھەممىسى خام قىشتىن سېلىنغان ئاددىي ئۆيلەر ئىدى، ئارقا ھويلىدا بىر كىچىك بېغى بولۇپ 200 كۋادرات مېتىر كېلەتتى. تاموژنىدا بار-يوقى تۆت نەپەر ئىشچى-خىزمەتچى بولۇپ، بىرەيلەن تاموژنا باشلىقى ئىدى؛ قارىمىقىدا ئۈچ چېگرا ئېغىز باشقۇرۇش ئاپپاراتى تەسىس قىلىنغانىدى. يەنى قاغىلىق تارماق تاموژنا، تاشقورغان تارماق تاموژنا، ئەركەشتام تارماق تاموژنىدىن ئىبارەت بولۇپ، ھەر بىر شۆبە تاموژنىدا بىردىن خىزمەتچى خادىم بار ئىدى، ئۇلار باج

ئىشلىرى ئىدارىسى بىلەن ماسلىشىپ بىرلىكتە خىزمەت ئىشلىگەن.

ياڭ زېڭشىنىڭ ھاكىمىيەت يۈرگۈزگەن مەزگىلدە، قەش-قەردىن چەت ئەلگە چىقىدىغانلار ئۆتىدىغان بارلىق چېگرا ئېغىزلىرىدىنى باج ئىشلىرى ئىدارىسى باشقۇراتتى. چېگرا مۇداپىئە پونكىتلىرىدىكى باشقۇرغۇچى خادىملار ھەمىشە چېگرىدىن كىرگەن - چىققانلاردىن ۋە ئېلىپ ماڭغان سودا ماللىرىدىن خالىغانچە باج ئالاتتى، ئەتكەسچىلەر بىلەن باجگىرلار ئۆز ئارا تىل بىرىكتۈرۈۋېلىپ ھەددى-ھېسابسىز بېيىپ كەتكەن، ھەتتا ئەنگلىيىلىك ئەتكەسچى سودىگەر-لەر جەنۇبىي شىنجاڭغا زور مىقداردا ئەپيۈن كىرگۈزۈپ، ئۇنى يەنە ئىچكىرى ئۆلكىلەرگە يۆتكەپ، ھەر مىللەت خەلقىنى ئۇزاق مەزگىلگىچە زەھەر-لەپ كەلگەنىدى. شېڭ شىسەي ھاكىمىيەت يۈرگۈزگەن مەز-گىلدە چېگرا مۇداپىئە قوشۇنى كۆپەيتىلگەن. قەشقەر را-يونلۇق تاموژنا بىردىن خىزمەتچى خادىمنى ئاجرىتىپ باج ئىشلىرى ئىدارىسىغا ماسلىشىپ، ئۈچ چېگرا ئېغىزىغا بې-رىپ چېگرىدىن كىرگۈچى-چىققۇچى خادىملارنى قاتتىق تەك-شۈرگەن. جۇمھۇرىيەتنىڭ 36- يىلى 4- ئاينىڭ 4- كۈنى (يەنى 1947- يىلى 4- ئاينىڭ 4- كۈنى) قەشقەر تاموژ-نىسى «ئەپيۈن چەكلەشتە جەرىمانە قويۇش، مۇكاپاتلاش چارىسى» نى ئېلان قىلىپ، تۆۋەندىكىلەرنى بەلگىلىگەن:

بىرىنچى ماددا، ئەپيۈن چەكلەش جەرىمانىسى زە-ھەرلىك بۇيۇملارنى چەكلەش جەرىمانىسىنىڭ ئىچىگە ئا-لىندۇ. مۇكاپاتلاش تۆۋەندە دېيىلگەن چارە بويىچە تەقسىملىنىدۇ، ئەپيۈن، زەھەرلىك بۇيۇملار ئە-

زىسى تۆپەيلىدىن مۇسادىرە قىلىشقا ھۆكۈم قىلىنغان مۇ-
لۈكلەرنىڭ قىممىتى ئۆزگەرسە بۇ ئەپيۇنىسى مەلۇمى قى-
لىش جەرىمانىسى بىلەن ئوخشاش قارىلىدۇ.

ئىككىنچى ماددا، ئەپيۇن چەكلەش جەرىمانىسى تۆ-
ۋەندىكى ئۆلچەم بويىچە تەقسىم قىلىنىدۇ:

① پاش قىلغۇچى كىشىنىڭ دوكلات قىلىشى بىلەن پاش بولۇپ قولغا چۈشكەن جەرىمانە پۇلىدىن 50 پەرسەنتى پاش قىلغۇچىغا مۇكاپات قىلىپ بېرىلىدۇ؛ 20 پەرسەنتى مەركەزگە ئە-زىنى؛ قولغا چۈشۈرگەن خادىم، ساقچىغا مۇكاپات قىلىپ بې-رىلىدۇ؛ 10 پەرسەنتى شۇ باشقۇرغۇچى ئورۇننىڭ سوت قىلغۇچى ئورگىنىغا ئومۇمىي خىراجەت ئۈچۈن بېرىلىدۇ؛ ئېشىپ قال-غان 20 پەرسەنتى شۇ جاينىڭ ئەپيۇن، زەھەرلىك بۇيۇملارنى تازىلاشتىكى كېيىنكى خىزمەتلىرى ئۈچۈن راسخوت قىلىپ بېرىلىدۇ.

② تەكشۈرۈشكە مەسئۇل بولغان خادىم، ساقچى ئۆ-زى قولغا چۈشۈرگەن جەرىمانە بولسا، ئۇنىڭ 50 پەرسەنتى تەك-شۈرۈپ قولغا چۈشۈرگەن مەسئۇل خادىم، ساقچىغا مۇكاپات قىلىپ بېرىلىدۇ؛ 10 پەرسەنتى ھەمكارلاشقۇچى خادىمغا مۇكاپات قى-لىپ بېرىلىدۇ، 10 پەرسەنتى شۇ باشقۇرغۇچى ئورگاننىڭ سوت قىل-غۇچى ئورنىغا ئومۇمىي خىراجەت ئۈچۈن بېرىلىدۇ. قال-غان 30 پەرسەنتى شۇ جايدىكى ئەپيۇن، زەھەرلىك بۇيۇملارنى تا-زىلاش كېيىنكى خىزمەتلىرى ئۈچۈن راسخوت قىلىپ بېرىلىدۇ.

ئۈچىنچى ماددا، ئالدىنقى بەلگىلىمە بويىچە مۇكا-پات بېرىلىشكە تېگىشلىك بولۇپ، مۇكاپات بېرىلىشنى خالىمى-غان ياكى بېرىلىشكە تېگىشلىك بولسىمۇ بېرىلگەن ئالما-غان بولسا، بۇ مۇكاپات سوممىسى شۇ جايدىكى ئەپيۇن

زەمەرلىك بويۇملارنى تازىلاش كېيىنكى ئىشلىرىنى ئىشـ
لەش ئۈچۈن ئاجرىتىپ بېرىلىدۇ.

تۆتىنچى ماددا، سوت ئورگانلىرى ھۆكۈم قىلغان ئەپـ
يۇن چەكلەش جەرىمانىسى تەكشۈرۈپ تەستىقلىنىپ ئىجرا
قىلىشقا يوللانغاندا باشقۇرغۇچى شۇ ناھىيە، شەھەرلىك
ھۆكۈمەت ئىككىنچى ماددىدىكى بەلگىلىمىگە ئاساسەن ھېـ
سابلاپ چىقىپ سانىنى ئېلان قىلىپ تەقسىملەپ بېرىدۇ.

بەشىنچى ماددا، ھۆكۈم قىلغۇچى ئورگان ئىجرا قىلىـ
نىش جەريانىدا ئېلىنغان ئەپيۇن چەكلەش جەرىمانىسىنى
كۈنلەر بويىچە جەدۋەللەشتۈرۈپ، ئايدا ئېلان قىلىنىشى،
ھەمدە يۇقىرى دەرىجىلىك باشقۇرغۇچى ئورۇننىڭ ئىچكى
ئىشلار مىنىستىرلىكىنىڭ تەكشۈرۈپ بېكىتىشىگە يوللاپ بېـ
رىش ئۈچۈن دوكلات قىلىشى، ئىككى نۇسخا جەدۋەل تۈـ
زۈپ يوللىشى لازىم.

ئالتىنچى ماددا، مەزكۇر چارە ئېلان قىلىنغان كۈنـ
دىن باشلاپ يولغا قويۇلىدۇ.

پەرمان ئېلان قىلىنغاندىن كېيىن، تامۇژنا خىزمەتـ
چى خادىملىرىنىڭ ئاكتىپچانلىقى يۇقىرى كۆتۈرۈلدى، كەشـ
كىن خىزمەت تۈزۈمى، ئەتكەسچىلەرگە، زەمەرلىك بويۇمـ
لار ھايانكەشلىرىگە بەلگىلىك زەربە بەردى. بۇنىڭدىن ئىلـ
گىرى باش تامۇژنا مەھكىمە ئىچكىرى ئۆلكىلەردىن خىز-
مەت ئىقتىدارى كۈچلۈك، ئىنگلىزچە تىل بىلىدىغان، مۇسـ
تەقىل خىزمەت ئىقتىدارى بار نەچچە ئونلىغان تامۇژنا خاـ
دىمىنى يۆتكەپ كېلىپ، شىنجاڭدىكى ھەر قايسى تامۇژنا
ئېغىزلىرىغا تەقسىم قىلىپ، تامۇژنىنىڭ ۋەزىپىسى ۋە ھوـ
قۇقىنى ئايدىڭلاشتۇرغانىدى. ليۇ جەنشۈن ئاشقۇرغان ئارـ

ماق ئاموژنا باشلىقى؛ ليۇ فىڭجاڭ قاغىلىق تارماق ئا-
موژنا باشلىقى، ۋاڭ دىڭمىڭ ئەركەشتام تارماق ئاموژ-
نا باشلىقى بولغان.

شۇ چاغدا سوۋېت-گېرمان ئۇرۇشى پارتلاپ، سوۋېت
ئىتتىپاقىنىڭ خەلققە ئېھتىياجلىق بويۇملارنى ئىشلەپچى-
قىرىدىغان ئورغۇنلىغان زاۋۇتلىرى ھەربىي سانائەت ئىش-
لەپچىقىرىشىغا ئۆزگەرتىلىپ، دۆلەت ئىچىدە كۈندىلىك بۇ-
يۇملار ئىنتايىن قىس بولۇپ كەتكەنىدى، سوۋېت بىلەن
قەشقەر يۇشىن شۆبە سودا شىركىتى ئالاقىلىشىپ مال سېتى-
ۋېلىپ كېتەتتى. سوۋېت ئىتتىپاقىنىڭ قەشقەردە تۇرۇش-
لۇق كونسۇلخانىسى ھەر ئايدا، ئىككى ئايدا بىر قېتىم ما-
شىنا ئەۋەتىپ سوۋېت چېگرىسىدىن كونسۇلخانىغا ئېھتى-
ياجلىق بولغان بېنزىن، نېفىت، قەنت، تاماكا، ھاراق، رەخت
قاتارلىق بويۇملارنى ھەم پوچتا يوللانمىلىرىنى ھۆججەت-
خەت - چەك، گېزىت - ژۇرنال قاتارلىق نەرسىلەرنى بىر
قۇلۇق باجسىز ئالاھىدە ئېتىبار بىلەن چېگرىدىن كىرگۈزۈپ
چىقىراتتى. بىراق، بىر قېتىم تارماق ئاموژنا باشلىقى
ۋاڭ دىڭمىڭ سوۋېت تەرەپتىن كىرگەن كونسۇل خادىم-
لىرىنى تەكشۈرۈپ، بىر نەپەر تاشقى ئىشلار ئەمەلدارى-
نىڭ قورال ئېلىپ كىرگەنلىكىنى بايقىغان، بەلگىلىمە بو-
يىچە چېگرىدىن خالىغانچە قورال ئېلىپ كىرىشكە ياكى
ئەپچىقىپ كېتىشكە يول قويۇلمايتتى؛ ۋاڭ دىڭمىڭ ئۇنى
يۈز ئۆرانە ھالدا قورالنى تاپشۇرۇشقا دەۋەت قىلغان.
شۇنىڭدىن باشلاپ، سوۋېت تەرەپ ئەمەلدارلىرى ئاموژنا خا-
دىملىرىغا سوغۇق مۇئامىلە قىلىدىغان بولۇپ قالغان. ئەر-
كەشتام تارماق ئاموژنىسىنىڭ ئىشلىرى كۆپ، ئادەم ئاز

ئۇيغۇر كىتاب تورى
www.uyghurkitap.com

بولغاچقا، ئۇنىڭ ئۈستىگە ئەينى چاغدا ئۈچ ۋىلايەت ئىنقىلابىنىڭ ئۇرۇشى جىددىي بولغاچقا، قەشقەر تاموژنىسى تارماق تاموژنا باشلىقىنى كۈتۈلمىگەن ھادىسىگە يولۇقۇپ قالارمىكىن دەپ قورقۇپ، ۋاقىتنى قەشقەرگە قايتۇرۇپ چۈشكەن، كېيىن كونسۇلخانا ئىلتىماس قىلىپ چېگرىدىن كىرىدىغان ئاپتوموبىللار چازا سالىدىغان قىسىملار تەرىپىدىن قوغداپ قەشقەرگە ئېلىپ كېلىپ شۆبە تاموژنىدا رەسمىيەت بېجىرىلىدىغان بولغان. بىرىنچى قېتىم سوۋېت تەرەپ ئەمەلدارلىرىنى قوغداپ چېگرىدىن كىرگۈزگەندە، يولدا ئۈچ ۋىلايەت جەڭچىلىرىدىن 30 نەپەر كىشى ئۇلارنى قورشىۋالغان، شۇندىن كېيىن سوۋېت تەرەپنىڭ ئەركەشتام چازىسىدىن مال يۆتكىشى بىرمەھەل تەس بولۇپ كېتىپ، تاشقورغان، قاغىلىقتىن ئىبارەت ئىككى تارماق تاموژنا ئارقىلىق مال سودىسى قىلىنغان. ھەر يىلى تەخمىنەن 300دىن ئارتۇق ئادەم، 300 نەچچە مىڭ يۈەندىن ئاشىدىغان مال سىرتقا چىقىرىلىپ، كېيىن يەنە چەت ئەلدىن قەشقەر شەھىرىگە ئېھتىياجلىق بولغان ھەر خىل دورا ماتېرىياللىرى، رەخت، رومال، دوپپا تىكىش ئۈچۈن ئىشلىتىلىدىغان زەرلىك مەشۇت يىپ قاتارلىقلار، يەنە ئاز مىقداردا ياۋروپاچە داۋالاش دورىلىرى كىرگۈزۈلەتتى.

1948 ـ يىلى، ئۈچ ۋىلايەت قوشۇنى تاشقورغانغا ھۇجۇم قىلىپ، ناھىيە بازىرىنى ئىگىلىگەن، تاشقورغان تارماق تاموژنا باشلىقى ليۇ جەنشۈن قېچىپ كېتىۋاتقاندا ئۆلتۈرۈلگەن. شۇندىن ئېتىبارەن تاشقورغان تارماق تاموژنىدا رەسمىي ئەمەلدار بولمىدى، ئالاھىدە يېرىم

يىلدىن سەل ئاشقاندىن كېيىن قەشقەر شۆبە تامۇژنا بىر نەپەر ئىش بېجىرگۈچىنى ئەۋەتىپ تارماق تامۇژنا خىزمىتىگە دەسسەتكەن. قاغىلىق تامۇژنىسى ئاساسلىقى يەكەن، خوتەن ئەترابىدىكى چېگرىدىن كىرگەن- چىققان سودىگەرلەر ۋە ھەج قىلغۇچىلارنى تەكشۈرەتتى. 1948 - يىلى، ئۈچ ۋىلايەت قوشۇنى تاشقورغاننى ئىگىلىۋالغاندىن كېيىن تاغ يولى بىلەن ئايلىنىپ ئۆتۈپ قاغىلىقنى ھۇجۇم بىلەن ئىگىلىگەن، تارماق تامۇژنا باشلىقى ليۇ فىڭجاڭ ئات بىلەن گۇمىغا قېچىپ بېرىپ پاناھلىنىپ تۇرۇپ، ئۈچ ۋىلايەت قوشۇنى قاغىلىقتىن چېكىنگەندىن كېيىن ئاندىن تارماق تامۇژنىغا قايتىپ كېلىپ خىزمەت قىلغان.

1949 - يىل 9 - ئايدا، خەلق ئازادلىق ئارمىيىسى شىنجاڭغا كىردى، شىنجاڭ تىنچ يول بىلەن ئازاد بولۇش ئەرپىسىدە، ئۈرۈمچى تامۇژنىسى قەشقەر شۆبە تامۇژنىسىغا تېلېگرامما ئەۋەتىپ، چېگرا تامۇژنىلارنى دەرھال تاقاپ، تامۇژنا خادىملىرىنى پۈتۈنلەي ئۈرۈمچىگە چېكىندۈرۈپ كېلىشنى، ياللاپ ئىشلەتكەن يەرلىك كىشىلەرنى بىردەك ئەسلى يۇرتىغا قايتۇرۇشنى ئۇقتۇرغان. 9 - ئاينىڭ 27 - كۈنى بارلىق رەسمىيەتلەر تاماملىنىپ، ئىچكىرىدىن كەلگەن خادىملار ماشىنا بىلەن ئۈرۈمچىگە يولغا چىققان، جەنۇبىي شىنجاڭدىكى ھەرقايسى ئېغىزلار تاقىلىپ، شۇ جايدا تۇرۇشلۇق قىسىملار ساقلىغان.

ئازادلىقتىن كېيىن، 1950- يىلى، شىنجاڭ تامۇژنىسى ئۈرۈمچىدە قايتىدىن قۇرۇلغاندا يەنە بىر تۈركۈم خادىملارنى قەشقەرگە ئەۋەتتى. شۇ يىلى 5 - ئاينىڭ 25 - كۈنى قەشقەر شۆبە تامۇژنىسى قۇرۇلدى. ئۇنىڭ قارمىقىدا

ئۇيغۇر كىتاب تور بېكىتى
www.uyghurkitap.com

ئەركەشتام ئارماق ئامۇرنا تەسىس قىلىنىپ، سوۋېت ئىتتىپاقى بىلەن بولغان نورمالنى سودا ئالاقىسى ئەسلىگە كەلتۈرۈلدى. سوۋېت ئىتتىپاقى جەنۇبىي شىنجاڭنى بېنزىن، دېھقانچىلىق سايمانلىرى، پاختا رەخت، پولات ماتېرىياللىرى، كۆندىلىك تۇرمۇش مال قاتارلىقلار بىلەن تەمىنلىدى، جەنۇبىي شىنجاڭنىڭ يەرلىك ئالاھىدە مەھسۇلاتلىرىدىن قۇرۇق مېۋە - چېۋە، يۇڭ - تېرە قاتارلىقلار يەنە سوۋېت ئىتتىپاقىغا توشۇلدى. شۇ يىلى قىش پەسلىدە قاتتىق قار يېغىپ تاغ يوللىرى ئېتىلىپ كېتىپ توشۇش توسالغۇغا ئۇچرىغانلىقتىن، يول ئۆزگەرتىلىپ تورغات ئېغىزى ئارقىلىق مال ئالماشتۇرۇلدى. ھىندىستان، پاكىستانغا قارىتىلغان سودا ئېغىزى، ئەينى چاغدا ھىندىستان، پاكىستان ھۆكۈمىتى جۇڭخۇا خەلق جۇمھۇرىيىتىنى تېخى رەسمىي ئېتىراپ قىلمىغانلىقتىن، جەنۇبىي شىنجاڭدا تۇرۇشلۇق ھىندىستان، پاكىستان مۇھاجىرلىرى ھەم قەشقەردە تۇرۇشلۇق ھىندىستان، پاكىستان ئەلچىخانىسىنىڭ ئەمەلدارلىرى ئارقا - ئارقىدىن ئۆز دۆلىتىگە قايتىپ كەتكەن، چېگرىدىن چىقىدىغان - كىرىدىغان سودىگەرلەر، ھەج تاۋاپ قىلغۇچىلار پۈتۈنلەي توختىتىلغان.

(سۇلتان داۋۇت تەرجىمىسى، ئابدۇرىشت ھاجى سېلىشتۇرۇپ بېكىتكەن)

قەشقەرنىڭ يېقىنقى ۋە ھازىرقى زامان تارىخىدىكى چوڭ ئىشلار

ۋاڭ شىياڭ رەتلىگەن

جۇمھۇرىيەت (1912 - 1949 - يىل) دەۋرى

1912 - يىلى (جۇمھۇرىيەتنىڭ 1 - يىلى)

1 - ئاينىڭ 7 - كۈنى، ياڭزەنشۇ قاتارلىقلار باشچىلىقىدىكى ئىلى بۇرژۇئازىيە ئىنقىلابىي پارتىيىسىدىكىلەر قوزغىلاڭ كۆتۈرۈپ جۇمھۇرىيەتكە تەۋە بولىدىغانلىقىنى ئېلان قىلدى.

3 - ئاينىڭ 8 - كۈنى، چىڭ سۇلالىسىنىڭ شىنجاڭدىكى سابىق باش مۇپەتتىشى يۈەن داخۇا بېيجىڭگە تېلېگرامما يوللاپ جۇمھۇرىيەتنى ئېتىراپ قىلىدىغانلىقىنى ھەمدە ۋەزىپىسىدىن ئىستېپا سورايدىغانلىقىنى، قەشقەرنىڭ دوتىيى يۈەنخۇڭيۇنى ئۆز ۋەزىپىسىنى ئۆتكۈزۈۋېلىشىنى مەخپىي تۇتۇشنى ئۆتۈندى. 15 - كۈنى، بېيجىڭ ۋاقىتلىق ھۆكۈمىتى تېلېگرامما بۇيرۇقى ئەۋەتىپ شىنجاڭدىكى باش مۇپەتتىشنى تۇتۇققا ئۆزگەرتتى.

4 - ئاينىڭ 25 - كۈنى، يۈەن داخۇانىڭ ئىستېپاسىنى تەستىقلاپ، قەشقەرنىڭ دوتىيى يۈەنخۇڭيۇنىڭ شىنجاڭنىڭ تۇتۇقى بولۇشىغا بۇيرۇق كەلدى.

ئۇيغۇر كىتاب تورى www.uyghurkitap.com

5 - ئاينىڭ 7 - كۈنى. قەشقەر كېلاۋخۇي (ئاغىلار جەمئىيىتى) كا تىنمىبېشى بىيەن يۇڭغۇ، ۋېي دېشى كۆپچىلىكنى باشلاپ ئىش تۇغدۇرۇپ، سەپەرگە ئاتلىنىش ئالدىدا تۇرغان شىنجاڭ تۇتۇقى يۈەن شۈكەيۇ ئەر - خوتۇنىنى، شۇندا قىلا مەسلىھەتچى سەركەردە تاڭ دېيەنخىڭ، يېڭىشەھەرنىڭ ئامبىلى جاڭ بىڭدې قاتارلىقلارنى ئۆلتۈردى.

5 - ئاينىڭ 18 - كۈنى، ياڭ زېڭشىن شىنجاڭنىڭ باش تۇتۇقى، قوشۇمچە ئاۋام ئىشلىرى باشقۇلمىقىنى ئۈستىگە ئالدى، ۋاڭ شۆزېڭنى قەشقەرنىڭ دوتەيلىكىگە، جۇۋجۇدېنى كونىشەھەر ناھىيىسىنىڭ ئامباللىقىغا قويدى.

5 - ئاينىڭ 22 - كۈنى، پېتېربورگدىن كەلگەن تېلېگراممىغا ئاساسەن، روسىيە ئەلچىسى: شىنجاڭ - قەشقەردىكى ئەنسىزچىلىك تۈپەيلىدىن جۇڭگو ھۆكۈمىتىگە نوتا تاپشۇردۇق، «مەزكۇر جايدىكى يەرلىك ئەمەلدارلار روسىيە سودىگەرلىرىنىڭ مال - مۈلكىنى قوغدىيالمايۋاتىدۇ، ئەگەر بۇنداق بولۇۋەرسە روسىيە تەرەپ نائىلاج ئەسكەر ئەۋەتىدۇ» دېدى. 24 - چېسلا شاڭخەي «مىنلىباۋ» گېزىتى يۇقىرىقى خەۋەرنى كۆچۈرۈپ باستى.

6 - ئاينىڭ 9 - كۈنى، جۇڭگو تاشقى مۇناسىۋەت مىنىستىرلىكى روسىيە ئەلچىسى بىلەن ئۇچرىشىپ: روسىيىنىڭ قەشقەردىكى كونسۇلخانىسىدا ئەزەلدىن ئەسكەر تۇرغۇزۇش ھەققىدە بەلگىلىمە بولغان ئەمەس، ئەگەر قوغداش ئەترىتى كەلگەن بولسا دەرھال چېكىندۈرۈپ كېتىپ تىنچلىقنى قوغداش لازىم، دېدى. روسىيە ئەلچىسى بۇ كەپلەرگە پەرۋا قىلماي ئەسكەر ئەۋەتىپ تىنچىتىش مەيدانىدا چىڭ تۇردى.

6 ـ ئايىنىڭ 13 ـ كۈنى، قەشقەر كونسۇلخانىدىكى
گېلاۋخوۋي ئەزاسى جىڭ كۈنشەن قاتارلىقلار ئادەم توپلاپ
يەرلىك ئەمەلدارلارنى ئۆلتۈرۈشنى قەستلىدى، جىڭ
كۈنشەن قولغا ئېلىنىپ ئۆلتۈرۈلدى.
6 ـ ئايىنىڭ 21 ـ كۈنى قەشقەر ۋىلايىتىگە تەۋە كې-
رىيە ناھىيە چېرىيە كەنتى خەلقىنىڭ چاررۇسىيىگە قارشى
كۈرىشى پارتلىدى. قەشقەر گېلاۋخۇيىنىڭ كاتىپىشى بىيەن
يۈگفۇ، ۋېيدېشى ئادەم ئەۋەتىپ ياردەم بەردى.
6 ـ ئايىنىڭ 22 ـ كۈنى رۇسىيىنىڭ ئاتلىق، پىيادە
قوشۇنلىرىدىن 840 كىشى زەمبىرەك، پىلىمۇت، جەڭ ئېتى-
ماشىنا قاتارلىقلارنى ئېلىپ، مىڭيول قاراۋۇلخانىدىن قەش-
قەرگە كەلدى، يەتتە ئورۇنغا بۆلۈنۈپ كونسۇلخانىنىڭ
يارباغ دەرۋازىسىغا ئورۇنلاشتى. ياڭ زېڭشىڭ قەشقەر يا-
ساۋۇل بېگى بىلەن دوتەيگە تېلېگرامما بېرىپ، روسىيە
ئەسكەرلىرى چېگرىدىن كىردى، بىز تەرەپنىڭ
ئەسكەر كۈچى يېتىش. زورۇرىيىتى يوق، ئىچكى
جەھەتتىن تۈزەشكە ھەقىقىي تۇتۇش قىلىشىلارنى تەۋسىيە
قىلىمەن، ئىچكى جەھەتتىن سۈزۈلسە تاشقى ئاپەت ئۆز-
لۈكىدىن توگەيدۇ، دېگەن.
7 ـ ئايدا ياڭ زېڭشىڭ تاشقى ئالاقە مىنىستىرلىكىدىن
سوراپ روسىيە تەرەپ بىلەن كەسكىن ئالاقىلىشىشنى ئۆتۈن-
دى. روسىيە تەرەپ تەپتارتماي يەنە بىر قېتىم قەشقەرگە
500 ئەسكەر كۆپەيتىپ ئەۋەتىپ، دوتەي يامۇلىغا توپ،
زەمبىرەك، پىلىمۇتلارنى توغرىلاپ قويۇپ، ئاپئاشكارا تەھدىت
سالدى. 15 ـ كۈنى قەشقەردە تۇرۇشلۇق كونسۇل سوكوۋ بېيـ
جىڭدىكى روسىيە ئەلچىسى ئارقىلىق يۈەن شىكەينى چېرىيە

كەلتۈردە يۈز بەرگەن ۋەقەنىڭ «قاتىللىرىنى جازالاش»قا، زىيانلانغۇچىلارغا ئۆزرە ئېيتىش، نەپىقە بېرىشكە قىستىدى. شۇ ئاينىڭ ئاخىرى ۋاڭ بىڭكۈننىڭ قەشقەرگە دوتەي بولۇشىغا بۇيرۇق كەلدى.

7- ئاينىڭ 31- كۈنى، قەشقەر ياساۋۇل بېگى جياۋداجۇ، دوتەي ۋاڭ بىڭكۈنلەرنىڭ قەشقەر كېلاۋخۇيچىلارنىڭ ئەمەلدارلارنى ئۆلتۈرمەكچى بولغان ئەنزىسىنى بىرتەرەپ قىلىش چارىسى تەستىقلاندى.

8- ئاينىڭ 8- كۈنى، ياڭ زېڭشىڭ مەركەزگە تېلېگرامما يوللاپ: روسىيە ئەلچىسىگە نوتا تاپشۇرۇپ، «بۇنىڭ پەقەت جۇڭگونىڭ ئىچكى ھەرىكىتى ئىكەنلىكىنى، چەت ئەللەر بىلەن قىلچە مۇناسىۋىتى يوق» لۇقىنى، ئەگەر شىنجاڭ-قەشقەرگە ئەسكەر ئەۋەتسە بۇنىڭ «ئېلىمىزنىڭ ئىگىلىك ھوقۇقىغا تاجاۋۇز قىلىپ قويۇپ، مۇناسىۋەتنى ياخشىلاشقا دەخلى يەتكۈزۈپ قويۇش» ئېھتىمالىدىن ساقلىنىشنى ئېيتىشنى ئۆتۈندى.

8- ئاينىڭ 19- كۈنى، ياڭ زېڭشىڭ ئېلى ئىنقىلابىي ۋاقىتلىق ھۆكۈمىتىدىكى ياڭ زەنشۈگە تېلېگرامما ئەۋەتىپ، ئۇنىڭ قەشقەرگە ياساۋۇل بېگى، قوشۇمچە جارچىسىلاۋچى بولۇشىنى ئۈمىد قىلدى.

8- ئاينىڭ 27- كۈنى، روسىيە ئارمىيىسى گىراۋدان سودىگەرلەرنى قوغداش باھانىسى بىلەن قەشقەر كونىشەھەرنىڭ يارباغ دەرۋازىسىنى پارتلىتىۋەتتى، كۆتۈرۈلگەن ئۇلۇغ ئوت بەختكە يارىشا يامغۇردا ئۆچۈپ قالدى. روسىيە قوشۇنلىرى غالغۇيتۇپ شەھەرگە كىرىپ ئىغۋاگەرچىلىك قىلدى. قەشقەردىكى ھەرساھە كېلاۋخۇيچىلارنى ئوتتۇرىغا چىقىرىپ. ئوڭ - سول ئىككى ئامانلىق ساقلاش باتالىيونى تەشكىللەپ

بېيەنيۇڭفۇ، ۋېي دېشىلەرنى باش قىلدى، روسىيە ئارمىيىسى ئالا قىزا دىلىشىپ يەنە مەنگدىن كۆپرەك ئەسكەر يۆتكەپ قەشقەرگە يار دەمگە ئەۋەتتى، قەشقەر ياساۋۇل بېگى جيا ۋداجۇ ياڭ زېڭشىڭنىڭ بۇيرۇقىغا بىنائەن روسىيىلىكلەرگە ئۆزرە ئېيتتى ھەمدە چېرىيە ۋەقەسىدىكى جۇڭگو تەرەپ ئەمەلدارىنى تەكشۈرۈپ بىر تەرەپ قىلدى.

9- ئاينىڭ 25- كۈنى، روسىيە ئارمىيىسى يەنە بىر نۆۋەت قەشقەر يارۋاغ دەرۋازىسىنى پارتلىتىپ، شەھەر ئىچىگە كىرىپ ئىغۋاگەرچىلىك قىلدى.

9- ئاينىڭ 28- كۈنى، ياڭ زېڭشىڭ گېلاۋخۇيچىلاردىن بېيەنيۇڭفۇ، ۋېي دېشى ئىككىسىنى ئىككى باتاليوننى ئېلىپ ئۆلكە شەھىرى ئۈرۈمچىگە يۆتكىلىشكە بۇيرۇق قىلدى.

10- ئاينىڭ 1- كۈنى، ھەر قايسى ئوبلاست، ناھىيەلەرنىڭ ھۆكۈمەت خىراجىتى بەلگىلەپ بېرىلدى: يەكەن، سۇلې مەھكىمىلىرى بىرىنچى دەرىجە قىلىنىپ ئايلىق ھۆكۈمەت خىراجىتى 600 سەر، كونىشەھەر قاتارلىق ناھىيىلەر ئىككىنچى دەرىجە قىلىنىپ ئايلىق ھۆكۈمەت خىراجىتى 500 سەر قىلىپ بېكىتىلدى. بۇنىڭدىن باشقا دائىملىق چىقىملاردىن مەكتۇپ يەتكۈزگۈچىلەر، چاكارلارنىڭ ئوزۇق-تۈلۈك قاتارلىق چىقىملىرى ئاۋۋالقىدەك چىقىم قىلىنىۋېرىدىغان بولدى؛ بۇرۇنقى كەم بېرىلگەنلىرى، مەھكىمە مۇراسىمى، يېقىلغۇ سەرپىياتى، سېلىق چېچىش، قوشۇمچە ياردەم قاتارلىق تۈرلەرگە بېرىلىدىغان راسخوتلار شۇ كۈندىن باشلاپ بىردەك بىكار قىلىندى، بۇرۇنقى چېك سۇلالىسى ۋاقتىدا بېكىتىلگەن دىيانەتلىك مائاش، ھۆكۈمەت راسخوتىدىن چىقىم قىلىنىدىغان تولۇقلىما قاتارلىقلارغا

بېرىلمىدىغان كۆمۈش توختىتىلمىدىغان بولدى.

10- ئاينىڭ 6- كۈنى، ماجەنكۈيىنىڭ قەشقەر كونىشەھەر ئوتتۇرا قوشۇنىنىڭ ياردەمچى ئورۇن باسار سانغۇنى بولۇشقا بۇيرۇق كەلدى.

10- ئاينىڭ 29- كۈنى، ياڭ زەڭشۇنىڭ قەشقەرنىڭ ياساۋۇل بەگلىكىنى ۋاقىتلىق ئۆتەپ تۇرۇشقا، ۋەزىپىگە بېرىشتىن بۇرۇن قەشقەر كونىشەھەردىكى ياردەمچى ئورۇنباسار سانغۇن ياڭ دىڭشىڭنىڭ مۇۋەققەت ئۆتەپ تۇرۇشقا بۇيرۇق كەلدى.

شۇ يىلى، قەشقەر ۋىلايىتىدە بەزىلەر گومىنداڭ پارتىيە تەشكىلىنى قۇرۇشنى تەشەببۇس قىلدى. ياڭ زېڭشىڭ كەسكىن رەت قىلدى ۋە ئەمەلدىن قالدۇرۇشقا بۇيرۇق قىلدى.

1913- يىلى (جۇمھۇرىيەتنىڭ 2- يىلى)

1- ئاينىڭ 10- كۈنى دوتەي تەيتەيشكە ئۆزگەرتىلدى. ۋاڭ شۆزىڭ قەشقەر تەيتەيلىكىدىن قېلىپ، شىنجاڭ ئوردا ئىشلار مەھكىمە باشلىقى بولدى.

1- ئاينىڭ 28- كۈنى، ياڭ زەڭشۇ ئىلىدىن قەشقەرگە كەلدى، قۇرۇقلۇق ئارمىيە جۇڭجياڭ (كەپتاۋۇل) ئۇنۇۋانى بىلەن قەشقەرنىڭ ياساۋۇل بېگى، تاشقى مۇناسىۋەت ئالاھىدە خادىمى بولدى.

1- ئاينىڭ 30- كۈنى، روسىيىنە گېنېراللىرىدىن سوندېس قازاق ئاتلىق قوشۇنىدىن مىڭدەك ئادەمنى، توپچىلار قىسمىدىن 500 دەك ئادەمنى باشلاپ قەشقەرگە كەلدى. ئاي ئاخىرىغىچە روسىيىنىڭ قەشقەردىكى قوشۇنى 3000 دىن ئاشتى. قەشقەر ۋىلايىتىدىن

ۋاڭ بىڭكۇن روسىيە تەرەپ بىلەن مەسلىھەتلىشىپ، ئۇلار-
نى ئەسكەر چېكىندۈرۈشكە كۆندۈردى ھەمدە يول بويى
جۇڭگو قوشۇنلىرىنى قوغداپ ئۈزىتىپ قويۇشقا ماقۇل
بولدى .

2- ئاينىڭ 28- كۈنى، ياڭ زېڭشىن تاشقى مۇناسىۋەت
مىنىستىرلىكىگە چىرىيە كەنتىدە يۈز بەرگەن ۋەقەنىڭ
ئەينىنى تېلېگرامما بىلەن يەتكۈزدى ھەمدە قەشقەردە
سوت ئېچىپ بۇ ئەنزىنى سوتلىدى . روسىيە كونسۇلى
يولسىز چاتاق چىقىرىپ سوتلاشنى ئۈزۈپ قويدى.

3- ئاينىڭ 5- كۈنى، ۋاڭ بىڭكۇن قەشقەرنىڭ مۇ-
پەتتىشى بولدى . روسىيىنىڭ قەشقەردە تۇرۇشلۇق كونسۇ-
لى ۋاڭ بىڭكۇنگە نوتا يەتكۈزۈپ: جۇڭگو- روسىيە داۋ-
شىن بانكىسى ھازىر تىللا قويۇۋاتىدۇ (ئاساسلىقى بەش
خىل پۇل بار ئىكەن)، ئومۇمىي سانى 8 مىليون سەردىن
9 مىليون سەرگىچە . مۇشۇ يىلىنىڭ 1- ئېيىدىن باشلاپ،
ئومۇمەن جۇڭگو ئەمەلدارلىرى، سودىگەرلىرى قەشقەر،
ئىلى، تارباغاتاي ئۈچ شۆبە بانكىدا تىللاغا تېگىشىپ
ساقلاپ قويسا بولىدۇ، دېگەن . ياڭ زېڭشىنىڭ تېلېگرامما
ئارقىلىق گوۋۇيۈەنگە مەلۇم قىلسا تەستىقلانمىغان.

4- ئاينىڭ 1- كۈنى، قاتناش مىنىستىرلىكى مەم-
لىكەت بويىچە تېلېگراف ئىدارىلىرىنى تەكشۈرۈپ بېكىت-
كەندە قەشقەر 2- خىلدىكى B دەرىجىلىك تېلېگراف ئىدا-
رىسى بولغان، كونىشەھەر ناھىيىسى 3- خىل B دەرىجە-
لىك تېلېگراف ئىدارىسى بولغان .

4- ئاينىڭ 26- كۈنى، جاڭ چۈشەن قەشقەر كونا-
شەھەر كۆرەسىنىڭ باش دىۋان ياردەمچىلىكىگە

يۆتكەلگەن .

5 ـ ئاينىڭ 6 ـ كۈنى، جۇۋ چۇدې ۋەزىپىسىدىن ئايرىلىپ، جاڭ يۈڭچىڭ كونشەھەر ناھىيىسىنىڭ ئامباللىقىغا تەيىنلەنگەن.

7 ـ ئاينىڭ 1 ـ كۈنى، لى شى كونشەھەر ناھىيىسىنىڭ ئامباللىقىغا يۆتكەلدى. شۇ ئايدا، قەشقەر ھەر ساھە خەلقى جۇۋ جيارۇينى كونشەھەر ناھىيىسىنىڭ ئامباللىقىغا سايلاپ، لى شىنى قالدۇرۇۋەتتى. ياڭ زېڭشىنىڭ ئۇققاندىن كېيىن 8 ـ ئاينىڭ 19 ـ كۈنى بۇيرۇق چۈشۈرۈپ دېموكراتىك سايلام ئېلىپ بېرىشنى مەنئى قىلدى. جۇۋ جيارۇيمۇ ۋەزىپىسىدىن ئېلىپ تاشلىنىپ، لى شى ئامباللىقنى قىلىۋەردى.

8 ـ ئاينىڭ 6 ـ كۈنى، ۋاڭ بىڭكۈننىڭ ۋەزىپىسى ئېلىنىپ، جۇرۇيچى مۇۋەققەت تەيىنىش بولدى.

8 ـ ئاينىڭ 15 ـ كۈنى، ياڭ زەنشۇ بىر نەچچە ئاي ۋەزىپە ئۆتەپلا ياڭ زېڭشىنىڭ تەرىپىدىن مەجبۇرىي ۋەزىپىسىدىن ئايرىۋېتىلىپ، ياڭ دېشىڭ قەشقەرنىڭ مۇۋەققەت ياساۋۇل بېگى بولۇشقا بۇيرۇق كەلدى.

9 ـ ئاينىڭ 5 ـ كۈنى، جۇرۇيچى ۋەزىپىسىدىن قالدۇرۇلۇپ، جاڭ يۈڭچىڭنىڭ قەشقەرنىڭ مۇۋەققەت تەيىنىشى بولۇشقا بۇيرۇق كەلدى.

9 ـ ئايدا، سېتەمىن 3 ـ قېتىم ئوتتۇرا ئاسىيانى كېزىپ تەكشۈرۈپ قەشقەرگە كەلدى، كېيىنكى ئاينىڭ 9 ـ كۈنىگە بارغاندا قەشقەردىن ئايرىلىپ مارالبېشىغا كەتتى.

10 ـ ئاينىڭ 16 ـ كۈنى، قەشقەر كونشەھەرگە تاجاۋۇز قىلىپ كىرگەن نەچچە مىڭ روسىيە ئەسكىرىنىڭ

تۆرۈشلۈق كونسۇللىرى بىلەن كۆرۈشۈپ، چەت ئەل سودىگەرلىرىنىڭ ئۇششاق بېلەتلەر بىلەن چېگرىدىن كىرىپ سودا قىلىشىنىڭ مەنئى قىلىنىشىنى، يەرلىك باج ئىشلىرىنى داۋاملاشتۇرۇشنى بۇيرىدى.

5 ـ ئاينىڭ 23 ـ كۈنى، قەشقەردىكى تەپتىش يەنە دوتەيگە ئۆزگەرتىلدى.

6 ـ ئاينىڭ 10 ـ كۈنى، جاڭ يۈڭچىڭ قەشقەرنىڭ مۇۋەققەت دوتەيى بولۇشقا بۇيرۇق كەلدى.

7 ـ ئايدا، ئەنگلىيىنىڭ قەشقەردە تۇرۇشلۇق باش كونسۇلى ماجىيې ھەر قايسى يەرلەردىن قەشقەرگە كەلگەن 651 نەپەر جۇڭگولۇقنى قىزىقتۇرۇپ قانۇنسىز ھالدا ئەنگلىيە دۆلەت تەۋەلىكىگە كىرگۈزدى.

10ـ ئاينىڭ 9ـ كۈنى، ياڭ زېڭشىنىڭ كۇچار ئامبىلى ماشۇۋۇغا تېلېگرامما يوللاپ قەشقەردىكى كېلاۋخۇيچىلارنىڭ كاتتىبېشى بېيەن يۈڭفۇنى قاتتىق نازارەت قىلىشنى بۇيرىدى.

10ـ ئاينىڭ 17ـ كۈنى، ياڭ دېشىنىڭ قورۇقلۇق ئارمىيە مايورى ئۇنۋانى بىلەن قەشقەرنىڭ ياساۋۇل بەگلىكىگە، قوشۇمچە قەشقەر قورۇقلۇق ئارمىيە لۇيجاڭلىقىغا رەسمىي تەيىنلەندى.

11ـ ئاينىڭ 11ـ كۈنى ياڭ زېڭشىنىڭ قەشقەر دوتەيىگە كۆرسەتمە بېرىپ، ئۇنىڭ ھەر قايسى چەت ئەل گراژدانلىرىنىڭ يايلاقلاردا بېقىۋاتقان بارلىق چارۋىلىرىغا يەلكىلىمە بويىچە باجنى تولۇق تاپشۇرۇشنى بىلدۈرۈشنى بۇيرىدى.

12ـ ئاينىڭ 22ـ كۈنى، ياڭ زېڭشىنىڭ تېلېگرامما ئە-

ئۇيغۇر كىتاب تورى
www.uyghurkitap.com

كۆپ قىسمى قايتتى ، پارتلىتىۋېتىلگەن يار باغ دەرۋازىسى روسىيىلىكلەر تەرىپىدىن ياساپ بېرىلدى.

12 ـ ئاينىڭ 20 ـ كۈنى ، بېيجىڭ ھۆكۈمىتى قاتناش باشلىقى جۇ زىچى روسىيىنىڭ جۇڭگودا تۇرۇشلۇق ئەلچىسى كوپىنسكى بىلەن بېيجىڭدە « جۇڭگو-سوۋېت سىملىرىنى ئەركەشتامدا ئۇلاش شەرتنامىسى » نى ئىمزالاپ ، غەربىي قىسىم چېگرىلىرىمىزنىڭ تېلېگراف سىملىرىنى ئۇلاپ جۇڭگو-قەشقەر بىلەن روسىيە چېگرىسى ئىچىدىكى ھەر قايسى جايلارنىڭ باردى ـ كەلدى تېلېگرامما ئالاقىسىنى يەتكۈزۈشكە قولايلىق شارائىت يارىتىشنى بەلگىلىگەن.

شۇ يىلى ، قەشقەر تەپتىشى بىلەن ئەنگلىيىنىڭ قەشقەردە تۇرۇشلۇق باش كونسۇلى بىرلىكتە چېگرا ئىچىدىكى ئەنگلىيە پۇقرالىرىنى ئېنىقلىدى ، ھەقىقىي ئەنگلىيە پۇقرالىرىغا گۇۋاھنامە تارقىتىپ بېرىپ ئەنگە ئالدى؛ ئومۇمەن پاسپورتى بولمىغان ۋە جۇڭگو تەرەپتىن چېگرىدىن كىرىشكە گۇۋاھنامە بەرگەنلەر تىزىملانمىدى.

1914 ـ يىلى (جۇمھۇرىيەتنىڭ 3 ـ يىلى)

4 ـ ئاينىڭ 1 ـ كۈنى ، شياۋ جيەنجاڭ كونىشەھەر ناھىيىسىنىڭ ئامبىلى بولدى .

5 ـ ئاينىڭ 6 ـ كۈنى ، روسىيە ، ئەنگلىيە سودىگەرلىرى قەشقەر سودا مۇئامىلە ئىدارىسىغا بېرىپ گۇۋاھنامە ئالماي ، ئەنگلىيە ـ روسىيە تەرەپ شائىيلىرى قالايمىقان تارقىتىپ بەرگەن بېلەتلەرنى مال يۆتكەش ئاساس قىلىشۋالغانلىقتىن ، ياڭ زېڭشىڭ جاڭ يۆگچىڭغا تېلېگرامما بېرىپ: روسىيە ، ئەنگلىيىلەرنىڭ قەشقەردە

ۋەتىپ، قەشقەردىكى كېلاۋخۇيچىلارنىڭ ئەمەلدارلىرىنى تۇلۇق
تۇرمەكچى بولغان ئەنزىدىكى ئاسانلىق جىددىيەتكار. چىن
دېگۈچىنىڭ كەنسۇدىكى ئەسلى يۇرتىدا زەمبىرەك بىلەن ئېت-
تىپ ئاشلىنىدىغانلىقىنى ئۇقتۇردى.

مۇشۇ يىلدا، قەشقەر كونىشەھەردە داۋاملىق تۇرۇ-
ۋاتقان روسىيە ئەسكەرلىرى 2000 غا، زەمبىرەكى ئونغا يېتەت-
تى؛ ھىندىستاننىڭ تۇرۇۋاتقان ئەسكىرى 1000 نەپەر ئىدى.

قەشقەردىن چىقىرىلغان ماللىنىڭ قىممىتى 2 مىليون
870 مىڭ يۈەن، كىرگۈزۈلگەن ماللىنىڭ قىممىتى 2 مىليون
830 مىڭ يۈەن بولغان.

1915- يىلى (جۇمھۇرىيەتنىڭ 4- يىلى)

1- ئاينىڭ 6- كۈنى، ياڭ زېڭشىڭ سابىق قەشقەر دو-
تېيى ۋاڭ بىڭكۈننى يېڭىسارنىڭ جەنۇبىنى تا خوتەنگىچە
كۆزدىن كۆچۈرۈپ چىقىشنى، قەشقەر دوتېيى جاڭ يۈگچىڭ-
نى كونىشەھەر، يېڭىشەھەر، پەيزاۋات، مارالبېشى قاتارلىق
جايلارنى كۆزدىن كۆچۈرۈپ چىقىشقا ئەۋەتتى.

4- ئاينىڭ 5- كۈنى، روسىيە پۇقراسى ئابدۇ قاتار-
لىقلار ئەنجاندىن قەشقەرگە كېلىپ ئۇيغۇر پۇقرا رەھىم
ھاجىنىڭ ئىگىدارلىقىدىكى زېمىننى ئەسلىدە بىزنىڭ ئى-
دى، دەپ تۇرۇۋالغان، ھەم ئىسپاتى يوق ئەھۋالدا دەۋا
قىلىپ زورلۇق بىلەن ئىگىلىۋالغان. ياڭ زېڭشىڭ جاڭ يۈگ-
چىڭغا كۆرسەتمە بېرىپ يوللۇق ئالاقىلىشىشنى بۇيرىغان.

7- ئاينىڭ 26- كۈنىگە كەلگەندە يەنە بىر قېتىم جاڭ دو-
تەيگە تېلېگرامما ئەۋەتىپ، روسىيە پۇقراسىنىڭ جۇڭگو زې-
مىنىنى مۇتىھەملىك بىلەن ئىگىلىۋالغانلىقىنى قەتئىي رەت

قىلىشىنى، ئاخىرىغىچە چىڭ تۇرۇشنى بۇيرىغان.

5- ئاينىڭ 28- كۈنى، قەشقەر ياساۋۇل: بېگى ياڭ دېشىڭ جۇڭجياڭ (كەپتاۋۇل) ئۇنۋانىغا كۆتۈرۈلدى؛ شۇ يىلى 8- ئاينىڭ 8- كۈنى قەشقەردە تۇرۇشلۇق روسىيە كونسۇلىنىڭ روسىيە ھۆكۈمىتىنىڭ پەرمانىغا بىنائەن ياڭدىشىڭغا كۆمەر يۇلتۇز ئوردېنى تەقدىم قىلىشقا رۇخسەت قىلىندى.

5- ئاينىڭ 29- كۈنى، ياڭ زېڭشىڭ قەشقەر دوتەيىگە خەلققە ماتا سېلىقى چېچىشتەك ئىشلارنى قاتتىق تەكشۈرۈپ مەنئى قىلىشنى بۇيرىدى.

5- ئاينىڭ 31- كۈنى، سېپتېمىن تۇرپاندىن قەشقەر كونىشەھەرگە قايتىپ كەلدى، 7- ئاينىڭ 6- كۈنىگە كەلگەندە قولغا كىرگۈزۈۋالغان 182 چوڭ ساندۇق مەدەنىي يادىكارلىقلارنى ئېلىپ، ئۇلۇغچات ئېغىزى ئارقىلىق چىقىپ دۆلىتىگە قايتىپ كەتتى.

8- ئاينىڭ 1- كۈنى، ياڭ زېڭشىڭ قەشقەر دوتەيىگە ئەنگلىيە، روسىيە دۆلەتلىرىنىڭ قەشقەردە تۇرۇشلۇق كونسۇللىرى بىلەن ئۇچرىشىپ، جەنۇبىي شىنجاڭنىڭ ھەر قايسى جايلىرىدىكى چەت ئەل پۇقرالىرىنى ئوغرىلىقچە ئەپيۇن تېرىشقا يول قويماسلىقنى بۇيرىدى.

8- ئاينىڭ 20- كۈنى، ياڭ زېڭشىڭ قەشقەر دوتەيىگە روسىيە كونسۇلى بىلەن ئۇچرىشىپ جۇڭگو يايلاقلىرىنى ئىگىلەپ تۇرغان روسىيە پۇقرالىرىنىڭ يايلاق بېجىنى چوقۇم تاپشۇرغۇزۇشنى بۇيرىدى.

9- ئاينىڭ 4- كۈنى، ماشاۋۇ كۇچاردىن كونىشەھەر ناھىيىسىگە ئامبال بولۇپ كەلدى.

9 ـ ئاينىڭ 8 ـ كۈنى، قەشقەر ۋىلايىتىگە تەۋە ئۈستۈن ئاتۇش كەنتىدە تۈركىيىلىك ئەخمەتنى مەكتەپكە كېلىپ «قۇرئان كەرىم» دىن، قوشۇمچە مەدەنىيەتتىن ۋە ھېسابتىن دەرس ئۆتۈشكە تەكلىپ قىلغاچقا، ياڭ زېڭشىڭ: بۇنىڭدىن كېيىن جۇڭگولۇقنى دەرس سۆزلەشكە تەكلىپ قىلىش، تۈركىيىلىكنى مەڭگۈ دەرس ئۆتۈشكە تەكلىپ قىلىشقا رۇخسەت قىلماسلىققا بۇيرۇق چۈشۈردى.

9 ـ ئاينىڭ 25 ـ كۈنى، روسىيىنىڭ قەشقەردە تۇرۇشلۇق كونسۇلى مىشكىن جاڭ دوتەيگە نوتا تاپشۇرۇپ، روسىيە پۇقرالىرىنىڭ جۇڭگو زېمىنىدا مال باققاندا جۇڭگو پۇقرالىرىغا ئوخشاش يايلاق بېجىنى بېرىدەك تولۇق تاپشۇرۇشىغا قوشۇلدى.

12 ـ ئاينىڭ 2 ـ كۈنى، ياڭ زېڭشىننىڭ يېقىن سىردىشى، خۇيزۇ قوشۇنىنىڭ چېرىك بېشى مافۇشىڭ بۇيرۇققا بىنائەن 20 نەچچە باتالىيون ئەسكىرىي كۈچىنى باشلاپ قەشقەرگە كىردى، 6 ـ كۈنى، سابىق ياساۋۇل بېگى ياڭ دېشىڭ تامغۇ، ئالاقىدار ماتېرىياللارنى تاپشۇردى. 15 ـ كۈنى، ياڭ دېشىڭ ۋەزىپىسىدىن قالدۇرۇلدى؛ مافۇشىڭنىڭ قەشقەرنىڭ ياساۋۇل بېگى بولغانلىق بۇيرۇقى چىقىپ، قەشقەر يېڭىشەھەردە تۇردى. ئوغلى ماجىۋۇ دوتەي ياردەمچىلىكىگە بەلگىلىنىپ، كونىشەھەردە تۇردى. شۇنىڭ بىلەن بىر چاغدا ياڭ زېڭشىڭ يەنە ئىنىسى ياڭ زېڭبىڭنىڭ قەشقەرگە كېلىپ مۇۋەققەت دوتەي بولغانلىقى ھەققىدە بۇيرۇق چىقاردى.

12 ـ ئاينىڭ 10 ـ كۈنى، قەشقەر ۋىلايىتىگە تەۋە قاغىلىقتىكى روسىيە سودىگەرلىرى ياقۇپبەگنىڭ ۋاقتىدا تار-

قىلىشىپ بەرگەن خەتكە ئاساسەن جۇڭگو پۇقرالىرى بىلەن يايلاق ئالىشىپ مەجبۇرىي ئىجارە ئالغاچقا ياكى زېمىنلىك جاڭ دوتەيگە تەلەپكار، ئەمما بېرىپ، رۇسىيە كونسۇللۇقى بىلەن قائىدىلىك يوسۇندا كەسكىن ئۈچرىشىشقا تىرىشمىدى، جۇڭگو ھۆكۈمىتىنىڭ بۇرۇنقى ئاسىيلار تارقاتقان ئىسپاتلارنى قەتئىي ئېتىراپ قىلمايدىغانلىقىنى ئېيتىشنى بۇيرىدى.

1916 - يىلى (جۇمھۇرىيەتنىڭ 5 - يىلى)

2 - ئاينىڭ 6 - كۈنى، ۋاڭ مىنچۇەن ياڭ شىڭۋۇ- نىڭ ئورنىغا قەشقەر كونىشەھەر كۆرە بېگى ياردەمچىسى بولدى (2 - يىلى 9 - ئايدا ماشاۋ ئىز باستى).

3 - ئاينىڭ 17 - كۈنى، سابىق شىنجاڭ مەمۇرىي ئىشلار نازارىتىنىڭ نازىرى شۈشەن جاڭ يۈكچىنىڭ ئور- نىغا قەشقەرگە مۇۋەققەت دوتەي بولدى.

4 - ئاينىڭ 13 - كۈنى، سىماۋدىروۇن شىپى دېخەينىڭ ئورنىغا قەشقەر كونىشەھەر كۆرەسىنىڭ باش دىۋان يار- دەمچىسى بولدى.

5 - ئاينىڭ 22 - كۈنى، قەشقەر ياساۋۇل بېگى ما- فۇشىڭغا قورۇقلۇق ئارمىيە جۇڭجياڭى ئۇنۋانى بېرىلدى، 6 - ئاينىڭ 4 - كۈنى رەسمىي تەيىنلىنىش بۇيرۇقىنى تاپشۇرۇۋالدى.

6 - ئايدا، رۇسىيە پېتىربورگ كانچىلىق مەكتىپىنىڭ ئو- قۇتقۇچىسى موسكىۋا تۇۋۇ ئىمپېرىيە كانچىلىق ئىلمىي جەم- ئىيىتىنىڭ ئەۋەتىشى بىلەن قەشقەرگە كېلىپ تەكشۈرۈش ئېلىپ باردى.

8 ـ ئايدا رۇسىيىگە تەۋە ئوتتۇرا ئاسىيا خەلقى ئە‑
سكەر ئېلىشقا قارشى قوزغىلاڭ كۆتەردى، ئون نەچچە مىڭ
ئادەم قېچىپ قەشقەر چېگرىسىغا كىرىۋالدى.

9 ـ ئاينىڭ 13 ـ كۈنى، ياڭ زېڭشىڭ قەشقەردىكى شۇ
دوتەيگە تېلېگرامما بېرىپ، رۇسىيە كونسۇلى مىشكىن،
مۇئاۋىن كونسۇل شى چىلىلەر بىلەن مەسلىھەتلىشىپ چېگ‑
رىغا يېقىن جايغا رۇسىيە مۇساپىرلىرىنى يىغىۋېلىشنى
بۇيرىدى.

10 ـ ئايدا، ئەينى ۋاقىتتىكى چاررۇسىيە ۋەقەسىنىڭ ئۆ‑
چىنى ئېلىش ئۈچۈن رۇسىيە ئەسكەرلىرى قەشقەرگە تاجا‑
ۋۇز قىلىپ كىرىپ، 500 دىن ئارتۇق ئۇيغۇر پۇقراسىنى
ئۆلتۈردى.

12 ـ ئاينىڭ 31 ـ كۈنى، جاڭ سەيتىڭ چىن يىلىن
ئورنىغا قەشقەر كونشەھەر، ئوتتۇرا كورەسىنىڭ ياردەمچى
ئورۇن باسار سانغۇنى بولدى.

1917 ـ يىلى (جۇمھۇرىيەتنىڭ 6 ـ يىلى)

1 ـ ئاينىڭ 8 ـ كۈنى، ئەنگلىيىنىڭ قەشقەردە تۇ‑
رۇشلۇق باش كونسۇلى ماجىسپ خەت ـ ئالاقە پونكىتىنى
قوغداش باھانىسى بىلەن، كانجۇتنىڭ كاتتىبېشىنى 15 ئادەم‑
نى باشلاپ بىزنىڭ چېگرا پونكىتىمىزغا تۇرۇشقا ئەۋەتتى.
ياڭ زېڭشىڭ تېلېگرامما يوللاپ ئۇلارنىڭ چېكىنىپ
كېتىشىنى بۇيرىدى.

1 ـ ئاينىڭ 13 ـ كۈنى، جۇرۇيچى قەشقەرگە دوتەي
بولدى. كېلىشتىن بۇرۇن ياڭ زېڭشىڭنىڭ مۇۋەققەت بولۇپ
تۇرۇشىنى بۇيرىدى.

1 - ئايدا، روسىيىنىڭ قەشقەردە تۇرۇشلۇق كونسۇلى مافۇشىڭنى ئۇچتۇرپانغا ئەۋەتىپ روسىيە ئارمىيىسىگە ھەمكارلىشىپ ئانسىلار كاتتىبېشىنى تۇتۇپ بېرىشكە تەكلىپ قىلدى، ياڭ زېڭشىڭ رۇخسەت قىلمىدى. روسىيە مۇئاۋىن كونسۇلى شى جىملى قاراكۆل ئەمەلدارلىرى بىلەن 60 نەپەر ئادەملىرىنى ئېلىپ چېگرىدىن ئۆتۈپ ئاقسۇغا بېرىپ قاچقانلارنى تازىلىدى.

2 - ئاينىڭ 3 - كۈنى، لۇدىيەنكۈي ماشاۋۇنىڭ ئورنىغا كونىشەھەر ناھىيىسىنىڭ ئامبىلى بولدى (4 - ئاينىڭ 16 - كۈنى ئىش ئۆتكۈزۈشۈپ بولغان).

2 - ئاينىڭ 9 - كۈنى، ياڭ زېڭشىڭ مافۇشىڭغا تېلېگرامما بېرىپ، روسىيىنىڭ قەشقەردىكى كونسۇلىغا: روسىيە ئەسكەرلىرى مۇساپىرلارنى ھىمايە قىلىپ چېگرىدىن چىقىرىۋېتىشنى، جۇڭگو چېگرىسى ئىچىدە ئاسىيلار كاتتىبېشىنى تۇتۇشقا بولمايدىغانلىقىنى يەتكۈزۈپ قويۇشنى بۇيرىدى.

2 - ئاينىڭ 10 - كۈنى، ئالدىنقى يىلى قەشقەرگە قېچىپ كەلگەن روسىيە مۇساپىرلىرىدىن 1100 ئائىلە، 20 مىڭدىن ئارتۇق قازاق ئادەم، 200 مىڭ تۇياقتىن كۆپرەك چارۋا بىلەن بىرگە دۆلىتىگە قايتۇرۇۋېتىلدى. ياڭ زېڭشىڭ تېلېگرامما يوللاپ، روسىيىنىڭ قەشقەردە تۇرۇشلۇق كونسۇلى مىشكىننىڭ تارتۇقلاشنى تەكلىپ قىلدى، مەزكۇر كونسۇل ئۇچرىشىش ئىشلىرىدا ئادىل ئىش قىلغان، شۇڭا ئەتىۋارلاپ 2 - دەرىجىلىك جىياخې ئوردېنى تەقدىم قىلىشنى تەكلىپ قىلدى.

5 - ئايدا، مابەيلىن قەشقەر كونىشەھەر كۆرەسىنىڭ

رسول قارا ئۆۋۈل مىڭبېشى بولدى.

6 ـ ئاينىڭ 5 ـ كۈنى، ياڭ زېڭشىڭ قەشقەر دوتېيى جۇ رۇيچىڭگە: قەشقەردىن روسىيىگە تەۋە ئوش، ئەنجانغا بېرىپ ئىشلەمچىلىك قىلغان جۇڭگو مۇھاجىرلىرىنىڭ تاپقان كىرىمى قورساق بېقىشقا يەتمەيتتۇ، بۇنىڭدىن كېيىن چەتكە چىقىپ ئىشلەيدىغانلارنىڭ سانىغا چەكلىمە قويۇشنى بۇيرىدى.

6 ـ ئايدا، قەشقەرنىڭ ھەر قايسى ناھىيىلىرىدە تارقىلىۋاتقان كېسەللىك رەۋۋىج ئېلىپ كېتىپ، ئۆلگەنلەر بىر ناھىيىدە كۆپ بولغاندا نەچچە ئون مىڭ، ئاز بولغاندا 10 مىڭ ئەتراپىدا بولدى. بەزىلەر پۈتۈن ئائىلە بويىچە ئۆلۈپ كەتتى. ئۆلكە شەھەردىن ئۈچ دوختۇر ئەۋەتىپ ئاپەت ئېغىر بولغان خوتەنگە باردى.

7 ـ ئاينىڭ 23 ـ كۈنى، ماچۇنرۇڭنىڭ قەشقەر كونا شەھەر، تۈك قارا ئۆۋۈل مىڭبېشى بولۇشىغا بۇيرۇق چىقتى.

12 ـ ئايدا، تاشقورغان ناھىيىسىدە ئەنگلىيە مۇھاجىرى مەھمەت بىلەن نەزەرۇللا ئىككىسىنىڭ ئوغۇرلۇقچە 22 بولاق ئەپيۇنىنى ئەككەلگەنلىكىنى تەكشۈرۈپ تۇتۇلدى. قەشقەر كونىشەھەرگە يالاپ ئەكىلىپ چوڭ كوچىدا كۆيدۈرۈلدى. ئەپيۇن جىنايەتچىسى ئەنگلىيىنىڭ قەشقەردىكى كونسۇلخانىسىنىڭ ئۆزىنىڭ جازالىشىغا تاپشۇرۇپ بېرىلدى. 25 ـ كۈنى، ياڭ زېڭشىڭ جۇ دوتەيگە تېلېگرامما ئەۋەتىپ، ئەنگلىيە كونسۇلىغا تۇتۇپ تاپشۇرۇپ، ئەنگلىيىگە تەۋە يەرلىك ئەمەلدارلارغا قارىتا ھۆججەت چۈشۈرگۈزۈپ، ئەپيۇننىڭ چېگرىدىن كىرىشىنى قەتئىي مەنئى قىلىنىشىنى تەلەپ قىلىشنى بۇيرۇلدى.

شۇ يىللاردا، شىنجاڭ ئۆلكىسىنىڭ قەشقەر كونىشەھەردىن ئەركەشتامغىچە بولغان تېلېفون، تېلېگرامما مەخسۇس لىنىيىسىنى ئۆزىمىز تارتىپ پۈتكۈزدى، بۇنىڭ بىلەن جۇڭگو-قەشقەر بىلەن روسىيە ئوتتۇرىسىدىكى تېلېگرامما بىۋاستە يەتكۈزۈلىدىغان بولغان.

قەشقەردىكى چوڭ سودىگەر ئۆمەرباي كونىشەھەر يار باغ دەرۋازا سىرتىدا قۇرغان پاختا زاۋۇتى روسىيىلىك بىر تېخنىكنى ياللاپ ئىشلەتكەن؛ زاۋۇتتا سۇ كۈچى بىلەن ھەرىكەتلەندۈرىدىغان تۆت ماشىنا بولۇپ ھەر بىرى كۈنىگە 12 مىڭ جىڭ پاختا چىقىرالايتتى. تيەنجىنلىك سودىگەرلەر بۇ زاۋۇتنىڭ يېنىدا تۆگىچىلىك سودا بانكىسىنى ئاچقان.

گېرمانىيىلىك شېرمېرنىڭ شۇنغا بانكىسى قەشقەر كونىشەھەردە ماگىزىن ئېچىپ تېرە، ئۆچكە يۇڭى سېتىۋېلىپ يەرلىك مەھسۇلات قىلىپ تەييارلاپ گېرمانىيىگە ئېلىپ كېتەتتى؛ ئاندىن ئىملىچ مال، ئويۇنچۇق قاتارلىقلارنى توشۇپ كېلەتتى.

قەشقەرنىڭ ئېكسپورتى 1 مىليون 310 مىڭ يۈەنگە، ئىمپورتى 4 مىليون 750 مىڭ يۈەنگە يەتكەن.

قەشقەر دوتەيى جۇ رۇيچى ئىبراھىم ئاخۇنى تاشكەنت بىلەن ئالاقىلاشقۇچى قىلىپ بېكىتىپ ئەنجاندىكى جۇڭگولۇق سودىگەرلەر باشلىقى ئابدۇللا، ئوشتىكى جۇڭگولۇق سودىگەرلەر باشلىقى مامۇت، ناربىندىكى جۇڭگولۇق سودىگەر باشلىقى مىرياقۇپ ھەمدە تۈركىستان تەكشۈرگۈچىسى، قوشۇمچە قەشقەر ۋالىيەتلىك مەھكىمە باش تەرجىمانى لەي خاۋ قاتارلىقلار بىلەن بىرگە روسىيە ئوتتۇرا ئاسىيادىكى ھەر قايسى شەھەرلەرگە ئەۋەتىپ جۇڭگو مۇھاجىرلى-

رىنىڭ زىيانلىنىش ئەھۋالىنى تەكشۈرتكۈزدى؛ ئۇلار روسىيە
تەرەپ بىلەن قايتىدىن تالىشىپ، جۇڭگو مۇھاجىرلىرى-
نىڭ روسىيىدىكى مەنپەئەتىنى چەكلى بىلەن قوغداپ، روسىيە
تەرەپنى خاتالىقنى گەدىنىگە ئېلىپ تۆلەپ بېرىشكە مەجـ
بۇر قىلدى. ياڭ زېڭشىڭ تېلېگرامما يوللاپ ئىبراھىم ئا-
خۇنغا 7 - دەرىجىلىك جىياخې ئوردېنى بېرىشنى، قالغان-
لارنىمۇ ئايرىم - ئايرىم مۇكاپاتلاشنى تەكلىپ قىلدى؛
يەنە قەشقەردىكى جۇ دوتەينى روسىيىنىڭ قەشقەردىكى كونس-
ۇلىغا نوتا تاپشۇرۇپ، مەسئۇلىيەتنى سۈرۈشتۈرۈپ تۆ-
لۈتۈشنى بۇيرىدى ھەمدە ئەھۋالغا ئاساسەن بېيجىڭغا
يوللاپ روسىيە ئەلچىسى بىلەن كەسكىن ئۇچراشتى.

1918 - يىلى (جۇمھۇرىيەتنىڭ 7 - يىلى)

2 - ئاينىڭ 4 - كۈنى، ياڭ زېڭشىڭ قەشقەر ۋىلايى-
تىگە قاراشلىق جايلارغا ئەمر قىلىپ، تۈزۈپ چىقىلغان يې-
پەك ئىشلەش ھەققىدىكى قوللانمىنى خەنزۇچە، ئۇيغۇرچە
تەرجىمە قىلىپ ئېلان قىلىشنى، چوقۇم شۇ بويىچە ئىجرا
قىلىشنى بۇيرىدى. بۇ قوللانمىدا ئەتىيازلىق ۋە يازلىق،
كۈزلۈك يىپەك ئىشلەش ئىككى خىل ئۇسۇلىنى ئىچىگە ئالغان.
2 - ئاينىڭ 18 - كۈنى، ياڭ زېڭشىڭ بېيجىڭغا تې-
لېگرامما يوللاپ، روسىيىدىن جۇڭگو - قەشقەرگە بارىدىغان
پاسپورتنى بىتىردەك توختىتىۋېتىشكە رۇخسەت قىلىشنى ئىل-
تىجا قىلغان.
3 - ئاينىڭ 31 - كۈنى، قەشقەر ياساۋۇل بېگى ما-
فۇشىڭغا قورۇقلۇق ئارمىيە شاڭجىياڭ ئۇنۋانى قوشۇلدى.
6 - ئاينىڭ 20 - كۈنى، ياڭ زېڭشىڭ تاشقى مۇنا-

سوۋېت مىنىستىرلىكىگە تېلېگرامما جاۋاب قايتۇرۇپ، روسىيە ئەلچىسىگە روسىيە سودىگەرلىرىنىڭ قەشقەردە زاۋۇت قۇرۇپ مال ئىشلەش ئىلتىماسىنى رەت قىلىشنى ئۆتۈندى.

6 - ئاينىڭ 27 - كۈنى، ئەنگلىيىلىك بېرىللى 28 ئادەم ۋە 80 ئۇلاغ يۈكنى ئېلىپ قەشقەرگە كەلمەكچى بولغان، يۈكنىڭ ئىچىدە كۆپرەكى ھەربىي كىيىم - كېچەك بار ئىدى ھەمدە 30 نەچچە مۇھاپىزەتچى بىرگە كەلمەكچى ئىدى. ياڭ زېڭشىڭ تاشقى مۇناسىۋەت مىنىستىرلىكىگە تېلېگرامما ئەۋەتىپ، ئالاقىلىشىپ توسۇشنى ئۆتۈندى.

8 - ئاينىڭ 5 - كۈنى، روسىيىنىڭ ئىچكى قىسمى مالىمانلىشىپ جۇڭگودا تۇرۇشلۇق ئەلچىسى قايتىپ كەتكەن. ياڭ زېڭشىڭ جۇرۇيىچىغا بۇيرۇپ، بۇنىڭدىن كېيىن روسىيىدە تۇرۇشلۇق جۇڭگو مۇھاجىرلىرى زىيان - زەخمەتكە ئۇچرىسا جۇڭگولۇق شاكىيلار يېقىن تۇرۇپ تۆلەپ بېرىشنى تەلەپ قىلسا بولىدىغانلىقى، يەنە بىر تەرەپتىن شۇ يەردىكى يەرلىك ئەمەلدارلار، جۇڭگونىڭ روسىيىدە تۇرۇشلۇق كونسۇلى بىلەن ئۇچراشسا بولىدىغانلىقى ھەققىدە ئىجازەت بولدى.

8 - ئاينىڭ 8 - كۈنى، ئەنگلىيە بىر ئەترەت قوغداش ئەسكىرىنى ھىندىستاندىن ئەۋەتىپ قەشقەردىكى كونسۇلخانىسىدا تۇرغۇزدى. بېيجىڭدىكى ئەنگلىيە ئەلچىسى تاشقى مۇناسىۋەت مىنىستىرلىكىگە جاۋاب قايتۇرۇپ، قەشقەرنىڭ بىخەتەرلىكى ئەسلىگە كەلگەندىن كېيىن دەرھال چېكىندۈرۈلىدۇ، دېدى.

8 - ئاينىڭ 12 - كۈنى، قەشقەردىكى ئۇيغۇر تايەغان ئەسلى روسىيە مۇھاجىرى ئىكەن، قەشقەر كونىشەھەردە خانىقا ياساپتۇ؛ ئەمەتخەلپە يېڭىشەھەردە خانىقا ياساپ

مەنئى قىلىنمۇ قايتىدىن ئېچىۋاپتۇ؛ شوخ ھەزرەتنىڭ كوتىنشەھەردىكى خانىقاسى 1500 ـ 1600 غىچە ئادەم سىغدۇرالايدىكەن؛ جان. قۇۋاننىڭ كونىشەھەردە قۇرغان خانىقاسى 7 ـ 8 يۈز ئادەم سىغدۇرالايدىكەن؛ يېڭىدىن قۇرۇلغان خانىقالارغا ئەنگلىيە، روسىيە، تۈركىيە تەۋەلىكىدىكى كىشىلەر سوقۇنۇپ كىرىۋاپتۇ، دېگەندەك خەۋەرلەرنى ئاڭلاپ، ياڭ زېڭشىنىڭ تەكشۈرۈپ بېجىرىش ھەققىدە بۇيرۇق چۈشۈرگەن.

10 ـ ئاينىڭ 9 ـ كۈنى، قاتناش مىنىستىرلىكى پەلەن ئەنگلىيە ماكىنىسى سىمسىز تېلېگراف ھەسسىدارلىق شىركىتى(لەنجۇ، ئۈرۈمچى، قەشقەر ئۈچ ئورۇنىدا سىمسىز تېلېگراف ئاپپاراتى ئورنىتىش ھەققىدە دوگۋار تۈزگەن، يىل ئاخىرى ئىش باشلىغان.

شۇ يىلى، ماجۇن لۇدىيەنگۈي ئورنىغا كونىشەھەر ناھىيىسىنىڭ ئامبىلى بولغان.

قەشقەرنىڭ ئېكىسپورتى 1 مىليون 468 مىڭ 655 يۈەن، ئىمپورتى 585 مىڭ 200 يۈەن بولغان.

1919 ـ يىلى (جۇمھۇرىيەتنىڭ 8 ـ يىلى)

2 ـ ئاينىڭ 14 ـ كۈنى، ياڭ زېڭشىنىڭ تېلېگرامما ئارقىلىق جۇرۇيچىنغا: ئەگەر روسىيە كوممۇنىستلىرى ئادەم ئەۋەتىپ قەشقەر بىلەن سودا قىلىشنى تەلەپ قىلسا، ئۇلارغا ئاق ئورۇس پاخشى ئەسكەرلىرىنى ۋە مۇساپىرلىرىنى قارىۋۇلغانلار قويۇپ بەرمەسلىكى كېرەك، دېگەن بۇيرۇقنى بەرگەن.

3 ـ ئايدا، قەشقەر ياساۋۇل بېگى مافۇ-

شىنىڭ 15 باتالىيون ئەسكەر چىقىرىپ روسىيىگە ئەۋەتىپ ئاق ئورۇس قالدۇق باندىتلىرىغا يار-دەملەشتۈرمەكچى بولغانىدا ياڭ زېڭشىنىڭ تېلېگراممىسى ئەۋەتىپ توسقان.

6 – ئاينىڭ 11 – كۈنى، قەشقەرلىك ئۇيغۇر سودىگەر مۇختەر قاتارلىق 11 كىشى 11 ئاتنى مىنىپ سەككىز ئۇلاغ مالنى ئېلىپ تېكەس ساھىلىغا سودا قىلماققا بارغان، مېڭىپ ئىملى دەرياسىنىڭ جەنۇبىدىكى خۇنخەي دېگەن يەرگە بارغاندا ئاق ئورۇس ئەسكىرى پىروۋىسكىينىڭ قول ئاستىدا ئىشلەيدىغان باندىتلار ئۆلتۈرۈۋەتكەن، مال – مۈلۈك، ئات – ئۇلاغلىرى پۈتۈنلەي بۇلانغان.

7 – ئاينىڭ 2 – كۈنى، ياڭ زېڭشىنىڭ مافۇشىڭغا تېلېگرامما بېرىپ، مەيلى ئاق ئورۇسنىڭ پاخشى ئەسكىرى بولسۇن ياكى ئۆزبېك مۇساپىر دېگۈلغانلار بولسۇن بىردەك توسۇپ چېگرىدىن كىرگۈزمەسلىك كېرەك. يەنە، روسىيىنىڭ قەشقەردىكى كونسۇلى قايتىپ كەتتى، مەيلى كونا – يېڭى پىرقىۋازلار بولسۇن بېيجىڭ ھۆكۈمىتىنىڭ ئالاقىسى بولمايدىكەن، ئېتىراپ قىلىنماسلىقى كېرەك، دەپ بۇيرۇق بەردى.

10 – ئاينىڭ 18 – كۈنى، روسىيىنىڭ قەشقەردىكى كونسۇلى قەشقەردىكى جۇدوتەيگە نوتا تاپشۇرۇپ، روسىيە كونا پىرقىسىنىڭ شىياۋچياڭى مۇخانوپ قاتارلىق بىر نەچچە كىشى ئەركەشتام قاراۋۇلخانا ئارقىلىق قەشقەرگە كىرىپ قىشلىق كىيىم – كېچەك سېتىۋالماقچى، يول بەرسىڭىز، دېگەن. ياڭ زېڭشىنىڭ تېلېگراممىسى بېرىپ رەت قىلىشنى بۇيرىغان.

10 – ئاينىڭ 25 – كۈنى، مۇخانوپ بىر نەچچە يۈز

پاخشى ئەسكەرنى باشلاپ زورلۇق بىلەن قاراۋۇلخانىدىن ئۆتمەكچى بولغان. ياڭ زېڭشىنىڭ تېلېگراممىسى بېرىپ، خەلق-ئارا ئورتاق قانۇنغا ئاساسەن ئۇلارنى قورالسىزلاندۇرۇپ چېگرىدىن كىرگۈزۈپ ئورۇنلاشتۇرۇشنى بۇيرىغان، ھەمدە روسىيە تەرەپ بىلەن بەش ماددىلىق كېلىشىم ھاسىل قىلغان-دىن كېيىن مېڭىشقا يول قويغان.

11 - ئاينىڭ 5 - كۈنى، ياڭ زېڭشىنىڭ بېيجىڭگە جىددىي تېلېگراممىسى ئارقىلىق مەلۇم قىلىپ، ھەربىي ياراق تار-قىتىشنى ھەمدە ئۇچتۇرپان، كۇچاردىن قەشقەرگە ئاتلىق قو-شۇن ماڭدۇرۇپ ئاق ئورۇس پاخشى ئەسكەرلىرىنى توسۇشنى، چېگرا مۇداپىئەسىنى كۈچەيتىشنى تەلەپ قىلغان. كۇچاردىكى ئورۇنباسار سانغۇن جاڭ سەيتىڭ، مارالبېشىلىق سەييارى زەربىدار ياڭ شۇچى، تورغات قاراۋۇلخانا لىيەنجاڭى خې رۇيلىن قاتارلىقلار ئۆز قوشۇنلىرىدىكى ئاتلىق قىسىمنى باشلاپ قەشقەرگە كەلگەن.

شۇ يىلى، قەشقەر ۋىلايىتىدىكى ھەرقايسى يۇرت بەگ-لىرىنىڭ ۋەزىپە ئۆتەش مۇددىتىنىڭ ئالتە يىلدىن ئېشىپ كەتمەسلىكى بەلگىلەندى. ئەركەشتام قاراۋۇلخانىدىكى رو-سىيە تەرەپ باجگىرى بىر قېتىمدىلا قەشقەرلىك سودىگەر-لەرنىڭ 338 ئۇلاغ مېلىنى، 150 مىڭ يۈەن روسىيە پۇلىنى تۇتۇپ قالغان؛ يەنە، قەشقەرلىك ھەسەن مولىلامىنىڭ 120 مىڭ يۈەن روسىيە پۇلىمۇ مۇشۇ قاراۋۇلخانا تەرىپىدىن تۇ-تۇپ قېلىنغان. قەشقەر دوتەيى جۇرۇيچى روسىيە تەرەپكە نوتا تاپشۇرۇپ تولۇق سانى بويىچە قايتۇرۇپ بېرىشنى تە-لەپ قىلغان؛ روسىيەگە تەۋە ئوش، ئەنجان قاتارلىق جاي-لاردىكى ئۇيغۇر مۇھاجىرلاردىن ئاچ - يالىڭاچ قالغانلار

ئۇيغۇر كىتاب تورى
www.uyghurkitap.com

1500 ـ 1600 گە يەتكەن، يالڭ زىبكشىلىك جۇرۇيچىگە ئادەم ئەۋەتىپ 5 مىڭ سەر كۈمۈش ئېلىپ بېرىپ قۇتقۇزۇشنى ھەمدە مۇھاجىرلاردىن 500 نەپەرچىسىنى قايتۇرۇپ كېلىشنى بۇيرىغان. قايتىپ ئەركەشتامغا كەلگەندە يەنە روسىيە تەرەپتىن خالىغانچە ئاختۇرۇلۇپ تەڭقىسلىقتا قالدۇرۇلغان. ئەنگلىيە قەشقەردىكى ئالاھىدە ئەلچىلەر ئۆمىكى ئەۋەتىپ، جەنۇبىي شىنجاڭنى ئەنگلىيە سۈيۇرغاللىقىدىكى ھىندىستانغا قوشۇۋېلىش ئىمكانىيىتى بار ـ يوقلۇقىنى سىناپ باققان.

لۇدىيەنكۆي ماجۇنىنىڭ ئورنىغا كونىشەھەر داھىيىسىگە ئامبال بولغان.

1920 ـ يىلى (جۇمھۇرىيەتنىڭ 9 ـ يىلى)

ئەتىيازدا، سوۋېت ئىتتىپاقى قەشقەر ۋە ئېلى چېگرا ئېغىزلىرىغا ۋەكىل ئەۋەتىپ شىنجاڭ بىلەن «سوۋېت ـ شىنجاڭ ۋاقىتلىق سودا ئالماشتۇرۇش كېلىشىمى» ئىمزالىغان؛ كېلىشىمدە مۇنداق بەلگىلەنگەن: بېجىرمەكچى بولغان سودا ئىشلىرى ئېلى بىلەنلا چەكلىنىدۇ، قەشقەرگە چېتىلماسلىقى كېرەك؛ قەشقەر بىلەن تاشكەنتتە ۋاقىتلىق سودا خادىمى ۋە ئۇچراشقۇچى تەسىس قىلىش ئىشى ۋاقتىنچە سەل كېيىنرەك بېجىرىلىدۇ.

4 ـ ئاينىڭ 8 ـ كۈنى، خوتەن قاتارلىق شەھەرلەر قەشقەر ۋىلايىتىدىن ئايرىپ چىقىلىپ خوتەن ۋىلايىتى قۇرۇلغان.

7 ـ ئاينىڭ 9 ـ كۈنى، جىلىڭ شۈرىن كونىشەھەر داھىيىسىگە ئامبال بولغان (9 ـ ئاينىڭ 21 ـ كۈنى لۇدىيەنكۆي

بىلەن تاپشۇرۇپ بۆتكۈزۈۋېلىشقان).

شۇ يىلى ئاق ئورۇس ئوفىتسېرى نازاروپ قوشۇن باشلاپ قېچىپ تورغات قاراۋۇلخانىسىغا كەلگەندە بىزنىڭ تەرەپتىن توسۇۋېلىنىپ قايتۇرۇلغان.

1921 - يىلى (جۇمھۇرىيەتنىڭ 10 - يىلى)

3 - ئاينىڭ 16 - كۈنى، ياڭ زېڭشىنىڭ قەشقەردىكى جۇ دوتەيگە: 4 - ئاينىڭ 1 - كۈنىدىن باشلاپ شىنجاڭدىكى بارلىق ئەنگلىيە سودىگەرلىرى روسىيىلىك سودىگەرلەرگە ئوخشاش ئىمپورت - ئېكسپورت بېجىنى تولۇق تاپشۇرۇش لازىم ھەمدە جاماائەتكە ئاشكارىلاپ مۇشۇ يول بىلەن ھوقۇقنى قوغداپ قېلىش لازىم. ئېلىنغان چېگرا باج جاڭجاكۇدا روسىيە مىلىدىن ئېلىنغان باجغا ئوخشاش، شىنجاڭ ئۆلكىسىنىڭ چېگرا مۇداپىئە ھەربىي راسخوتى قىلىنىدۇ. ھەمدە ئاشقان قىسمى ئارقىلىق شىنجاڭ ئۆلكىسى تارقاتقان قەغەز پۇل يىغىۋېلىنىدۇ، دەپ بۇيرۇق بەرگەن.

11 - ئاينىڭ 1 - كۈنى، ياڭ جۇنشەن كونىشەھەر ناھىيىسىنىڭ مۇۋەققەت ئامبىلى بولۇپ تەيىنلەندى.

شۇ يىلى، قەشقەر پوچتىخانىسى 1 - دەرىجىلىك پوچتىخانىغا كۆتۈرۈلۈپ، جەنۇبىي شىنجاڭنىڭ پوچتا ئىشلىرىنى باشقۇرىدىغان مەركەزگە ئايلاندى.

1922 - يىلى (جۇمھۇرىيەتنىڭ 11 - يىلى)

1 - ئاينىڭ 3 - كۈنى، تۇگۇڭچيۇ كونىشەھەر ناھىيىسىنىڭ ئامباللىقىغا يۆتكەلدى.

5 - ئاينىڭ 1 - كۈنى، ۋۇيى چىگيا ۋە تۇگۇڭچيۇنىڭ

ئورنىغا ئامبال بولدى.

1923 - يىلى (جۇمھۇرىيەتنىڭ 12 - يىلى)

9 - ئاينىڭ 1 - كۈنى، چەن رۇبەن ۋېي چىڭياۋنىڭ ئورنىغا كونىشەھەر ناھىيىسىگە ئامبال بولدى.

شۇ يىلى ياساۋۇل بەگ مافۇشىڭ قەشقەر يېڭىشەھەردىكى ياساۋۇل بەگ ياموۇلى ئىچىدە كاتتا كۆلەملىك خۇيزۇ مەسچىتى ياساتتى، بۇنىڭغا سەككىز يىل ۋاقىت كەتتى. مافۇشىڭنىڭ جىيەنى ماگۇلىق خوتۇنى يۇرتىغا قايتىپ تۇغقان يوقلاپ بېيجىڭگە بېرىپ، ئارمىيە زۇمىگەرى ساۋكۈن بىلەن كۆرۈشكەن، ساۋكۈن مافۇشىڭغا يەتتە قىرلىق شەمشەر، بىر قۇر ھەربىي كىيىم تەقدىم قىلىپ ياڭ زېڭشىڭنىڭ ئىچىنى قاينىتىپ ئۆچمەنلىكىنى قوزغىغان.

1924 - يىلى (جۇمھۇرىيەتنىڭ 13 - يىلى)

يىل بېشىدا، مافۇشىڭ يېڭىشەھەر ۋە كونىشەھەر ناھىيىسىدىن 3 مىڭ ئەسكەر ئېلىپ ياڭ زېڭشىڭنىڭ ئۆزىنى قەستلىشىنىڭ ئالدىنى ئالدى. ياڭ زېڭشىڭ بۇيرۇق چۈشۈرۈپ ئۈچتۇرپان ناھىيىسىنىڭ ئامبىلى ماشاۋۇنى ئۈرۈمچىگە چاقىرتىپ تۇتۇق مەھكىمىسىنىڭ ئىچكەركى مەخپىي خانىسىدا پىلان تۈزۈپ، ئۇنىڭغا ئەسكەر باشلاپ قەشقەرگە بېرىپ مافۇشىڭنى باش ئەگدۈرۈشنى بۇيرىدى؛ يەنە پەرمان دارتىي ئىتىڭ، مەسلىھەتچى جىبىشى جاڭ زىچىڭلەرنى 12 باتالىيون ئەسكەر ئېلىپ ماشاۋۇغا ياردەملىشىشكە بۇيرىدى. 4 - ئاينىڭ 29 - كۈنى، ماشاۋۇ قىسىملىرى پەيزاۋاتقا كەلگەندە ئىتتىكىنى يولغا بۆلۈنۈپ ماڭدى. بىر يول

كونىشەھەر ناھىيىسىگە ھۇجۇم قىلىپ مافۇشىڭنىڭ ئوغلى ماجۇۋۇنى ئېتىپ تاشلىدى؛ ماشاۋۇ ئۆزى بىر يول ئەسكەرنى باشلاپ يېڭىشەھەر ناھىيە شەھىرىنى ئېلىپ مافۇشىڭنى تىرىك تۇتتى.

4 - ئاينىڭ 30 - كۈنى، ماشاۋۇ مافۇشىڭنى يېڭىشەھەر ناھىيە شەھىرىنىڭ شىمالىي دەرۋازا سىرتىغا يالاپ ئاپىرىپ ئېتىۋەتتى.

6 - ئاينىڭ 10 - كۈنى، ياڭ زېڭشىڭ قەشقەر ياساۋۇل بېگى مافۇشىڭنىڭ ئۆلۈم خەۋىرىنى تېلېگرامما ئارقىلىق بېيجىڭ ھۆكۈمىتىگە يەتكۈزدى.

شۇ يىلى، ياڭ زېڭشىڭ قەشقەردىكى ياساۋۇل بەگلىك ئەمەلىنى بىكار قىلىۋېتىپ، ھەربىي، مەمۇرىي ھوقۇقنى قەشقەر دوتەيىگە مەركەزلەشتۈردى. ماشاۋۇ قەشقەرنىڭ دوتەيى بولدى.

1925 - يىلى (جۇمھۇرىيەتنىڭ 14 - يىلى)

قىشتا، ئەنگلىيە ماكىنى سىمسىز تېلېگراف شىركىتى قۇراشتۇرغان قەشقەر سىمسىز تېلېگراف ئاپپاراتى ئۈسكۈنىسىنى سىنىدى، لېكىن ئۈنۈمى ياخشى بولمىدى.

شۇ يىلى، جۇڭگو-سوۋېت دوستانە ھەمكارلىقى ئەسلىگە كەلدى، سوۋېتنىڭ قەشقەر، كونىشەھەردىكى كونسۇلخانىسىنىڭ ئەسلىگە كېلىشىگە رۇخسەت قىلىندى، سوۋېت ئىتتىپاقىنىڭ قەشقەردىكى كونسۇلخانىسى بۇرۇنقى روسىيىنىڭ قەشقەردىكى كونسۇلخانىسى ئورنىدا ئېچىلدى، سوۋېت ئىتتىپاقى كونىشەھەر ناھىيە شەھىرىگە مۇتەخەسسىسلەرنى ئەۋەتىپ

ئۇيغۇر كىتاب تورى
www.uyghurkitap.com

«سوۋېت تۈرك» ياۋروپاچە داۋالاش ئامبولاتورىيىسىنى ئاچتى.

ياڭ زېڭشىنىڭ قەشقەردە نەمۇنىچى ئالىي باشلانغۇچ مەكتەپتىن بىرنى قۇرۇپ قەشقەر ۋىلايىتى تەۋەسىدىكى ئىپتىدائىي باشلانغۇچنى پۈتتۈرگەن بالىلارنى يېقىندىراق يەردە ئوقۇشقا كىرىشكە ئىجازەت قىلدى. راسخوتى قەشقەر ئەمەلدارىغا تەۋە سوخو يېرىدىن ئېلىنغان ئىجارە. ئاشلىقتىن ئاجرىتىلىدىغان بولدى.

1926 - يىلى (جۇمھۇرىيەتنىڭ 15- يىلى)

3 - ئاينىڭ 1 - كۈنى، دېڭ زۋەنشيەن چىن رۇبىنىڭ ئورنىغا كونىشەھەر ناھىيىسىگە ئامبال بولدى.

1927 - يىلى (جۇمھۇرىيەتنىڭ 16- يىلى)

5 - ئايدا، قەشقەر ئاتۇش يېزا ئىكساقتىكى پۇتبول كوماندىسى قەشقەرگە كېلىپ مۇسابىقىلىشىپ، ئەنگلىيەنىڭ قەشقەردىكى كونسۇلخانا پۇتبول كوماندىسىنى يېڭىۋالدى.

6 - ئايدا، ئامېرىكا شەرقىي ئەللەر ئالىمى، موڭغۇلىيە ۋە ئىچكى ئاسىيا تارىخىي نوپۇزلۇقى لاتىمور ئايالى ئېلىنىنا بىلەن شىنجاڭغا تەكشۈرگىلى كېلىپ قەشقەرگە كەلگەن.

شۇ يىلى، دۆتەيلىك ئەمەلدىن قېلىپ ھەر قايسى دۆتەيلىك جايلار مەمۇرىي رايونغا ئۆزگەردى. كونىشەھەر ناھىيە شەھىرىدە قەشقەر مەمۇرىي باشلىق مەھكىمىسى تەسىس قىلىندى. ماشاۋۇ قەشقەر مەمۇرىي باشلىقى بولدى، ئامبال ھاكىمغا ئۆزگەردى.

سوۋېت ئىتتىپاقى ئوتتۇرا ئاسىيا فەرغانە ئەتراپىدا

توپىلاڭ يۈز بېرىپ، جانىبەك قازى، خېسىن خوجا، قادىرمەھىيتەم باراق باشچىلىقىدىكى توپىلاڭچىلار قالدۇقى چېكىسىرىدىن ئۆتۈپ قەشقەرگە كەلگەن.

1928 - يىلى (جۇمھۇرىيەتنىڭ 17 - يىلى)

7 - ئاينىڭ 7 - كۈنى ياڭ زېڭشىنىڭ ئۈرۈمچىدە ئۆلتۈرۈلدى، ئۆزاق ئۆتمەي جىنڭشۇرېن شىنجاڭدا ھاكىمىيەت يۈرگۈزدى.

شۇ يىلى، ئۇلۇغچات تەۋەسىدىكى قىرغىز، ياش ئىسماقبەك، ماتى، شابدا قاتارلىقلار سوۋېتتە بېرىپ ھەربىي ئىشلارنى ئۆگەندى.

1929 - يىلى (جۇمھۇرىيەتنىڭ 18 - يىلى)

يىل ئاخىرىدا، ييڭگىشەرنىڭ ھاكىمى فەن زۇخۇەن ئەنگلىيىنىڭ قەشقەردىكى باش كونسۇلى بىلەن ئۇچرىشىپ، جىنڭشۇرېن ئۈچۈن ھىندىستاندىن يىڭى مىلتىق (10 ئاتار)-دىن ئۈچ مىڭنى، 2 مىليون پاي ئوقنى 900 مىڭ يۈەنگە سېتىۋالدى.

شۇ يىلى، سوۋېت مۇھاجىرى ئېرىكى، تاشقى موڭغۇلدىن قەشقەرگە كەلگەن تامان ئەپەندى قاتارلىقلار بىرلىشىپ قەشقەردە بىرنەچچى بولۇپ ياۋروپاچە دوختۇرخانا ئاچتى، ئورنى كونىشەھەر ئىچىدىكى ئۆمەرباينىڭ خۇسۇسىي قورۇسىدا بولغان، نامى «ھىلال ئەھمەر» دەپ ئاتالغان. قەشقەردىكى ھەر ساھە ۋە سوۋېتنىڭ قەشقەردە تۇرۇشلۇق كونسۇلخانىسى، قوللىغانىدى.

ئۇيغۇر كىتاب تورى
www.uyghurkitap.com

1931 - يىلى (جۇمھۇرىيەتنىڭ 20 - يىلى)

8 - ئايدا، چۇمىنىي بىلەن قادىر باشچىلىق قىلغان جۇڭگو - فرانسىيە ئىلمىي تەكشۈرۈش ئۆمىكى شىنجاڭغا كېلىپ قەشقەردە ئۇچراشقان.

10 - ئاينىڭ 1 - كۈنى، جىڭ شۇرېن سوۋېت - شىنجاڭ سودا ئالماشتۇرۇش كېلىشىمىنى تەستىقلاپ، سوۋېت سودىگەرلىرىنىڭ قەشقەر ۋىلايىتىدە ئەركىن سودا قىلىشىغا يول قويغان؛ ئۇنىڭ ھۆججىتىدە يەنە، سوۋېتنىڭ قەشقەردە مالىيە ئورگىنى قۇرۇپ ئىككى تەرەپنىڭ سودا ئالماشتۇرۇشىغا قولايلىق يارىتىش قاتارلىقلارغا قوشۇلغان.

شۇ يىلى، ما جۇڭيىڭ بىرىنچى قېتىم شىنجاڭغا كىرگەن. جىڭ شۇرېن تېلېگرامما بېرىپ قەشقەر قورۇقلۇق ئارمىيە دىۋىزىيەسىنىڭ باشلىقى ئىبى يەڭنى تېز مېڭىپ ئۈرۈمچىگە ئۆلگۈرۈپ كېلىشنى، ئۆزىنىڭ ئىنىسى جىڭ شۇجېنى قەشقەردىكى قورۇقلۇق ئارمىيە دىۋىزىيەسىنىڭ باشلىقى بولۇشنى بۇيرىغان.

قەشقەر سەمەن رايونىنىڭ خىلىۋاپ كەنتىدە چۇما تارقىلىپ، ئاھىيە شەھىرىگە تەھدىت سالغان، تۇرۇشلۇق قىسىملار كېسەل رايونىنى قامال قىلىپ، ھىلال ئەھمەر دوختۇرخانىسى بىلەن سوۋېت - شىنجاڭ تۇرك ئامبولاتورىيىسى پۈتۈن كۈچ بىلەن قۇتقۇزۇشقا ئاتلىنىپ كېسەل ئەھۋالىنى كونترول قىلغان.

1932 - يىلى (جۇمھۇرىيەتنىڭ 21 - يىلى)

5 - ئايدا، سېتىمىن 4 - قېتىم شىنجاڭغا كېلىپ تەكشۈرۈش ئېلىپ بېرىپ، ئېكسپېدىتسىيە ئەترىتىدىكى يەنە بىر گۇرۇپپا ئەزالىرى بىلەن قەشقەردە ئۇچراشقان، ئاي ئاخىـ

ردا قەشقەردىن ئايرىلىپ تاشقورغانغا بارغان، ئۇنىڭ خوتەندىن قېچىپ تاپقان قەدىمكى ھىندى سانسكرىت يېزىقى ۋە خەنزۇچە يېزىقتىكى بامبۇك تارشا پۈتۈكلىرى بىز تەرەپتىن تۇتۇپ قېلىنغان.

1933 - يىلى (جۇمھۇرىيەتنىڭ 22 - يىلى)

2 - ئاينىڭ 5 - كۈنى، ماجۇڭيىڭ قىسىملىرىدىكى ماشىمىڭ ئىككىنچى قېتىم شىنجاڭغا كىرگەن، كۇچارلىق تۆمۈر ۋە ماشىمىڭ قىسىملىرى ماجەنساڭ قاتارلىقلار بىلەن «جىڭ شۇرىنغا قارشى ئاۋام ئارمىيىسى» تەشكىللەپ ئاقسۇغا ھۇجۇم قىلغان. ئاقسۇنىڭ مەمۇرىي باشلىقى قەشقەردىكى دىۋىزىيە باشلىقى جىڭ سۇجۇغا جىددىي مەلۇم قىلغان.

2 - ئاينىڭ 15 - كۈنى، مەھەممەت ئىمىن خوتەندە قوزغىلاڭ قىلىپ خان بولۇۋالغان، جىڭ شۇجىنىڭ يۈرىكى دەككە - دۈككىدە پۇچۇلىنىپ زەھەر ئىچىپ ئۆلۈۋالغان. جىڭ شۇرىن قەشقەر مەمۇرىي باشلىقى ماشاۋۋۇنى جەنۇبىي شىنجاڭ پاندىت تازىلاش سىلىڭى قىلىپ تەيىنلىگەن. ماجەنساڭ تۆمۈرلەر بىلەن ئەسكىرى كۈچىنى بىرلەشتۈرۈپ قەشقەرگە ھۇجۇم قىلغان. ماشاۋۋۇ قىرغىز باتالىيون باشلىقى ئوسمان بىلەن جاڭ بېكنى چاقىرتىپ 800 ئەسكەر بىلەن قەشقەرنى ساقلاتتى.

4 - ئاينىڭ 10 - كۈنى، «خوتەن خانى» مەھەممەت ئىمىننىڭ ھەمتاۋىقى سابىت داموللا ئەسكەر باشلاپ شىمال تەرەپكە يول ئېلىپ، ماجەنساڭ، تۆمۈرلەر بىلەن بىرلىشىپ قەشقەرگە ھۇجۇم قىلغان.

4 - ئاينىڭ 12 - كۈنى، جىڭ شۇرىن ئۈرۈمچىدە سىيا-

ئۇيغۇر كىتاب تورى www.uyghurkitap.com

سىنى ئۆزگىرىش تۈپەيلىدىن تەختتىن چۈشتى. شىڭ شىسەينىڭ شىنجاڭغا بولغان ئەمەلىي ھاكىمىيىتى باشلاندى.

5- ئاينىڭ 2- كۈنى، ئوسمان نەيزىنى ئارقىغا قارىتىپ، تۆمۈر، ماجەنساڭ، مەھەممەت ئىمىن قىسىملىرى بىلەن بىرلىشىپ قەشقەر كونىشەھەر، قەشقەر يېڭىشەھەرگە ھۇجۇم قىلدى. ماجەنساڭ ماشاۋۇنىڭ يېڭىشەھەرنى بېسىپ يېتىشىنى قوغدىدى، تۆمۈر بىلەن ئوسمان، مەھەممەت ئىمىن ئۈچ تەرەپ كونىشەھەردە ياتتى.

6- ئايدىن 7- ئايغىچە، خوتەن خانى مەھەممەت ئىمىننىڭ ھەمتاۋىقى سابىت داموللا قەشقەردە ئۆز ئالدىغا بۆلۈنمە ھاكىمىيەت تىكلىمەكچى بولغانىدا تۆمۈر تەرىپىدىن تۇتۇلۇپ نەزەربەنت قىلىپ قويۇلدى. تۆمۈر ئۆزىنى دىۋىزىيە باشلىقى، قوشۇمچە چېگرا مۇداپىئە باش قوماندانى ئاتاپ، تۇرپانلىق يۇنۇسنى قەشقەرنىڭ مەمۇرىي باشلىقى بولۇشقا بۇيرۇق چىقاردى. ئوسمان، ماجەنساڭلار بۇنىڭغا تولىمۇ قايىل بولمىدى.

8- ئاينىڭ بېشىدا، تۆمۈر ماجەنساڭ بىلەن بىرلىشىپ ئوسمانغا ھۇجۇم قىلدى. ئوسمان قىسىملىرىنى باشلاپ تاغقا قېچىپ كەتتى.

8- ئاينىڭ 9- كۈنى، تۆمۈر ئوسماننى قوغلاپ يېڭەلمەي قايتىپ كېلىۋاتقانىدا، يولدا ماجەنساڭنىڭ مۆكتۈرمىسى تەرىپىدىن ئۆلتۈرۈلدى. ماجەنساڭ قەشقەر كونىشەھەرگە ھۇجۇم قىلدى، ماشاۋۇ يەنە مەمۇرىي باشلىق بولدى.

8- ئاينىڭ 16- كۈنى، ئوسمان تۆمۈرنىڭ قالدۇق قىسىملىرى بىلەن ئورتاق ھالدا ماجەنساڭغا ھۇجۇم قىلىپ كونىشەھەرنى قايتۇرۇۋېلىپ قاماقتىكى سابىت داموللا قا-

تارلىقلارنى قويۇپ بەردى، ئوسمان ئۆزىنى دۇدىيە باش-
لىقى، قوشۇمچە قوماندان دەپ ئاتىدى. ماجەنساك يېڭىشە-
ھەرگە قايتىپ كېتىپ ساقلاپ ياتتى. 8- ئاينىڭ 18- كۈنى
خوتەن خانى مەھەممەت ئىمىن شەخسەن ئۆزى قوشۇن تار-
تىپ قەشقەرگە كەلدى، تۆمۈر قىسىملىرىنىڭ پولك باش-
لىقى سىيىت ۋادىرجان بىلەن بىرلىشىپ ئوسماننى ئالداپ تۇ-
تۇۋالدى، ئۇنىڭ قىرغىزلاردىن بولغان قىسىملىرىنىڭ قو-
راللىنق كۈچىنى تارقىتىۋەتتى.

8- ئاينىڭ 19- كۈنىدىن 31- كۈنىگىچە، خوتەن خانى
مەھەممەت ئىمىن سابىت داموللىنى چىقىرىپ مۇستەقىل ھۆ-
كۈمەت تەشكىللەتتى. سابىت داموللا «خوتەن ھۆكۈمىتىنىڭ
قەشقەر باشقۇرۇش ئىدارىسى» نى
قۇردى، ئۆزى ئىدارە باشلىقى بولدى.

ئەنگلىيە ھىندىستان ئارقىلىق زور بىر تۈركۈم جا-
سۇسلارنى قەشقەرگە ئەۋەتىپ 5 يۈز 10 مىڭ رۇپىيە تەشۋىقات
راسخوتى چىقىرىپ، كۈچ تەشكىللەپ «پان تۈركىزم» نى
ۋە «ئىسلامى بۈيۈك» ئىدىيىسىنى كۈچەپ ماختىدى.

9- ئايدا، سابىت داموللا قەشقەردە «شەرقىي تۈركىس-
تان مۇستەقىل ئۇيۇشمىسى» قۇرۇپ، ئۆزى رەئىس بولدى
ھەمدە بۇ ئۇيۇشمىنىڭ مەقسىتى «شەرقىي تۈركىستان مۇس-
تەقىل ئىسلام جۇمھۇرىيىتى» قۇرۇش، دەپ تەرغىپ قىلدى.

11- ئاينىڭ 12- كۈنى (ھىجرىيىنىڭ 1352- يىلى 7-
ئاينىڭ 24- كۈنى) كېچىدە، «شەرقىي تۈركىستان مۇستە-
قىل ئۇيۇشمىسى» قەشقەر كونىشەھەردە يىغىن چاقىرىپ
«شەرقىي تۈركىستان ئىسلام جۇمھۇرىيىتى» نىڭ قۇرۇل-
غانلىقىنى رەسمىي جاكارلىدى، «تەشكىلىي پروگراممىسى»

قاتارلىق ھۆججەتلەرنى ماقۇللىدى.

11- ئاينىڭ 13- كۈنى، چۈشتىن بۇرۇن «شەرقىي تۈركىستان» ھاكىمىيىتى قەشقەر كونىشەھەر تۇمەن بويى يارباغ كۆۋرۈكنىڭ يېنىدا 20 مىڭ كىشىلىك چوڭ يىغىن ئېچىپ «بايراق تىكلەش مۇراسىمى» ئۆتكۈزۈپ، «شەرقىي تۈركىستان» ھۆكۈمىتى ئەزالىرىنىڭ ئىسىملىكىنى ئېلان قىلدى. سابىت داموللا ئۆزى «دۆلەت ئىشلىرى باش مىنىستىرى»، ئاقسۇدىن تېخى كېلەلمەي يىغىنغا قاتناشمىغان خوجىنىياز ھاجى «زۇڭتۇڭ» بولدى.

سابىت داموللا ئۇزۇن نۇتۇق سۆزلىدى، يىغىن ئاخىرلىشىپ شەھەر ئىچىدە نامايىش قىلىندى.

11- ئاينىڭ 15- كۈنى، سابىت داموللا قۇتلۇق ھاجىنى باش مۇھەررىر قىلىپ ئىشلىتىپ، شۋېتسىيە كاتولىك دىن تەشكىلاتىنىڭ قەشقەردىكى ئىش بېجىرىش ئورنىنىڭ مەتبەئەسىدىن پايدىلىنىپ «شەرقىي تۈركىستان ھەپتىلىك گېزىتى» (بىر دېيىلىشتە «ئەركىن ھايات» دېگەن گەپمۇ بار) نى چىقارغۇزغان؛ يېرىم ئايدىن كېيىن يەنە «ئىستىقلال» ئايلىق ژۇرنىلىنى تارقىتىپ، «شەرقىي تۈركىستان» رەھبەرلىرىنىڭ ئىسىملىكى ۋە مۇھىم ھۆججەتلىرىنى بېسىپ، كەڭ كۆلەمدە جامائەت پىكرى تەييارلىغان.

12- ئايدا، ئەنگلىيە قەشقەردىكى كونسۇلخانىسى ئارقىلىق سابىت داموللىغا 10 مىڭ تال مىلتىق، 200 ئەسكەر ياردەم بەرگەن.

«شەرقىي تۈركىستان» ھاكىمىيىتى قەشقەردە قەغەز پۇل، لاتا پۇل، «شەرقىي تۈركىستان» خەتلىرى ئويۇلغان قۇيما داچەن پۇل قاتارلىقلارنى چىقىرىپ، شىنجاڭ

ئۆلكىسى بۇرۇن تارقاتقان پۇللار بىلەن تەڭ باھادا ئالـ
ماشتۇرۇپ، يېڭى پۇل ئىشلىتىشنى ئېلان قىلغان. يىلى ئا-
خىرىدا، قۇمۇل دېھقانلار قوزغىلىڭىنىڭ داھىسى خوجىنىياز
ھاجى ئاقسۇدا ئەسكەر تۇتۇپ يېتىپ، سابىت داموللىنىڭ
«شەرقىي تۈركىستان زۇڭتۇڭى» بولۇش ھەققىدىكى تە-
لىپىگە سوغۇق قارىدى. سوۋېت ئىتتىپاقىنىڭ قەشقەردىكى
كونسۇلخانىسىنىڭ ھەربىي ياردىمىگە ئېگە بولغاندىن كېـ
يىن، قەشقەرگە يۈرۈش قىلدى.

1934- يىلى (جۇمھۇرىيەتنىڭ 23- يىلى)

1- ئاينىڭ 7- كۈنى، خوجىنىياز قىسىملىرى ئاتۇش
يازىرىغا ئورۇنلىشىپ، قەشقەردىن سابىت داموللا ئەۋە-
تكەن ۋەكىللەر بىلەن سۆھبەت ئۆتكۈزدى ھەمدە بىر نەچچە
كۈن رەتلەش ئېلىپ باردى.

1- ئاينىڭ 13- كۈنى، خوجىنىياز ئۆزىگە تەۋە 3-4 مىڭ
ئادەمنى باشلاپ قەشقەر كونىشەھەرگە كىردى (بۇ دەل روـ
زى ھېيت كۈنى ئىدى).

1- ئاينىڭ 15- كۈنى، خوجىنىياز ئەسكەر چىقىرىپ يېڭى-
شەھەردىكى ماجەنساڭغا ھۇجۇم قىلدى، ئون نەچچە كۈن
جىددىي جەڭ قىلغان بولسىمۇ غەلىبە قىلالمىدى.

2- ئاينىڭ 6- كۈنى، ماجۇڭيىڭ قىسىملىرىدىن ماشىـ
مىڭ، ماخۇيۋەنلەر ماجەنساڭ، ماشاۋۇلار بىلەن بىرلىشىپ
قايتۇرما ھۇجۇم قىلىپ غەلىبە قىلدى، خوجىنىياز ئاتۇشقا
چېكىندى، مەھەممەت ئىمىن خوتەنگە قايتتى. سابىت داموللـ
نىڭ «شەرقىي تۈركىستان» ى پارچىلىنىپ يېڭىسارغا چېـ
كىندى. مافۇيۈەن بىلەن ماجەنساڭ قەشقەر كونىشەھەرنى

www.uyghurkitap.com

ئىگىلىدى، ئەچچە كۈنگىچە شەھەردە ئۆلتۈرۈلگەن ئادەم 4500 دىن ئېشىپ قەشقەر تارىخىدا نامى قالغان «فېۋرال پاجىئەسى» يۈز بەردى.

3 ـ ئاينىڭ ئاخىرى، ماجۇڭيىڭ شىڭ شىسەينىڭ ئۆلكىلىك ئارمىيە تەرىپىدىن جەنۇبتىكى قەشقەرغىچە چېكىندۈرۈۋېتىلدى. يېڭىسارنى ساقلاپ ياتقان سابىت داموللا سەرۋاز يۈسۈپجاننى ماجۇڭيىڭغا ھۇجۇم قىلىشقا ئەۋەتىپ مەغلۇپ بولدى. ماجۇڭيىڭ ئەسكەر چىقىرىپ ئاتۇش ئارغۇدا خوجىنىيازغا ھۇجۇم قىلدى، خوجىنىياز ئۇلۇغچاتقا قېچىپ، ئىسھاقبېك قوشۇنىنىڭ قوغدىشىغا ئېرىشتى.

4 ـ ئايدا، سوۋېت ئىتتىپاقىنىڭ قەشقەردىكى كونسۇلى ئۇلۇغچاتقا ئادەم ئەۋەتىپ ئىسھاقبېك بىلەن بىللە خوجىنىيازھاجىنى ئۆلكە ئارمىيىسىگە ياردەملىشىپ جەنۇبىي شىنجاڭنى تىنچلاندۇرۇشقا كۆندۈردى.

4 ـ ئاينىڭ 11 ـ كۈنى، ئۆلكە ئارمىيىسىدىن 10 نەچچە مىڭ كىشى قەشقەرگە يۈرۈش قىلدى؛ سوۋېت قىرغىز ئاتلىق پولكى ئەركەشتامدىن ئۆتۈپ چېگرا ئىچىگە كىرىپ، ئۇلۇغچاتتىكى ئىسھاقبېك ئاتلىق پولكى بىلەن بىرلەشمە ھەرىكەت قىلىپ، ماجۇڭيىڭنىڭ ئاساسىي كۈچىنى تارمار قىلدى، ماجۇڭيىڭ قىسمى جەنۇبقا قاراپ يەكەنگە قاچتى.

4 ـ ئاينىڭ 13 ـ كۈنى، خوجىنىياز مەھمۇت دىۋىزىيىسىدىكى تۈەنجاڭ غوپۇرنى ئەسكەر باشلىتىپ يېڭىسارغا ئەۋەتىپ سابىت دامولla قاتارلىق بىر نەچچە ئاساسلىق جىنايەتچىلەرنى تۇتۇپ ئاقسۇغا يالاپ ئاپىرىپ، ئۆلكە ئارمىيىسىنىڭ نەزەربەنتىگە تاپشۇردى. «شەرقىي تۈركىستان»

هاكىمىيىتى ئەلتۆكۆس بەربات بولغانلىقى جاكارلاندى.

5 ـ ئاينىڭ بېشىدا، خوجىنىياز قىسمىدىكى دىۋىزـ
يە باشلىقى مەھمۇت ئاقسۇدىن قايتىپ كېلىپ يەكەندىن
قېچىپ كەلگەن ئوسمان قاتارلىق كىشىلەرنى قولغا ئېلىپ،
ئۈرۈمچىگە يالاپ ئاپىرىپ ئۆلكە ئارمىيىسىگە تاپشۇردى،
سابىت داموللا قاتارلىقلار بىلەن بىرگە تۈرمىگە قامالدى.

7 ـ ئاينىڭ 10 ـ كۈنى، ماجۇڭيىڭ زور مىقداردا مال-
دۇنيا ۋە بىر بۆلۈك يىگىتلىرىنى ئېلىپ ئەركەشتام قارا-
ۋۇلخانىسىدا قورال تاپشۇرۇپ سوۋېتكە ئۆتۈپ كەتتى. تار-
مار بولغان 36 ـ دىۋىزىيىنىڭ قالدۇقى ماجۇڭيىڭنىڭ قېيىـ
نى ئاغىسى ماخۇسەننىڭ باشلىشى بىلەن خوتەنگە كەتتى،
خوجىنىياز شىنجاڭ ئۆلكىلىك ھۆكۈمەتنىڭ مۇئاۋىن
رەئىسى بولۇپ تەيىنلىنىپ ئۈرۈمچىگە كەتتى.
ئۇنىڭ قول ئاستىدىكى قىسىملىرىنى مەھمۇت باشلاپ قەشقەر-
دە قالدى.

8 ـ ئاينىڭ 1 ـ كۈنى، جەنۇبىي شىنجاڭدىكى ئۇرۇش
مالىمانچىلىقى ئاخىرلاشتى، شىڭشىسەي بۇ كۈننى «شىن-
جاڭنىڭ تىنچ بىرلىككە كەلگەن خاتىرە كۈنى» قىلىپ بېكىتتى.

شىڭشىسەي لىيۇبىنگنى قەشقەر گارنىزون قوماندانى،
مەھمۇتنى قەشقەر 6 ـ دىۋىزىيە باشلىقى، ماشاۋۇنى دا-
ۋاملىق مەمۇرىي باشلىقلىققا تەيىنلىدى.

8 ـ ئاينىڭ ئاخىرى، دىۋىزىيە باشلىقى مەھمۇت
يەنە بىر قېتىم قۇتلۇق ھاجىنى باش مۇھەررىرلىككە قو-
يۇپ «يېڭى ھايات» گېزىتىنى چىقاردى ھەمدە شىڭشىسەي-
نىڭ بۇيرۇقىغا ئەمەل قىلىپ شۋېتسىيە كاتولىك دىندار-
لىرىنىڭ قەشقەر ۋاكالەتخانىسىنى پېچەتلىدى، ئۇلارنىڭ

بىر يۈرۈش مەتبەئە ئەسلىھەلىرىنى مۇسادىرە قىلىپ، ئۆزى چىقارغان گېزىتنى باستى. 9 - ئاينىڭ 8 - كۈنى، سوۋېت ئىتتىپاقى ئەۋەتكەن مەشقاۋۇل زۇبالكىن قەشقەرگە كېلىپ مەھمۇتنىڭ 6 - دىۋىزىيىسىنىڭ مەشىق قىلىشىغا ياردەملەشتى. ئۇنىڭدىن كېيىن، مەھمۇت مۇقول ئاستىدىكىلەردىن قۇربان سېيىت قاتارلىقلارنى سوۋېت ئىتتىپاقى تاشكەنتكە بېرىپ ھەربىي ئىشلارنى ئۆگىنىشكە ئەۋەتتى.

شۇ يىلى، مەھمۇت شىنجاڭ قوماندانى ليۇ بىڭ بىلەن قەشقەر كونىشەھەردىكى كېرەمباغدا ھەربىي دوختۇرخانا ئاچتى (بۈگۈنكى قەشقەر ۋىلايەتلىك خەلق دوختۇرخانىسىنىڭ ئەكتى)، ھەسەن ھاجى دوختۇرخانا مۇدىرى بولدى، ئابدۇللا ئاخۇن مۇئاۋىن مۇدىر بولدى.

شىنجاڭ ئۆلكىسى تاشقى سودا قانۇنىنى ئېلان قىلدى. قانۇندا: قەشقەرنىڭ سوۋېتكە چىقىرىدىغان تاۋار ماللىرىنىڭ تۈرى، سانى، باھاسى قاتارلىقلارنى يۈشىن سودا يەرلىك مال شىركىتىنىڭ قەشقەر شۆبە سودا شىركىتى بېكىتىدۇ، ئاندىن قەشقەر رايونلۇق باج ئىشلىرى ئىدارىسى ئارىلىشىپ پىلان تۈزىدۇ، چىقىرىلىدىغان ماللارنى بىرمۇبىرلەپ تىزىملاپ باج نورمىسىنى بېكىتكەندىن كېيىن قەشقەر شۆبە شىركەتنىڭ يەتكۈزۈپ بېرىش پونكىتىغا تاپشۇرۇپ، ئۇلاغ ئارقىلىق ئەركەشتام قاراۋۇلخانىسىغا يەتكۈزۈپ چىقىرىدۇ، دەپ بەلگىلەنگەن.

شىڭ شىسەي بۇيرۇق چۈشۈرۈپ تاشقورغاندىن لاداققا ئۆتىدىغان ئېغىزلى قامال قىلىپ ئەنگلىيەتەۋەلىكىدىكى ئادەم ۋە مالنىڭ چېگرىدىن كىرىشىنى توستى.

ئەنگلىيىنىڭ بېيجىڭدىكى ئەلچىخانىسىنىڭ سەنزەنى

(ئەلچى مەسلىھەتچىسى) دېگەن ئورۇمچىگە يالۋۇرۇپ كەل-
دى. شىڭ شىسەي رەت قىلغاندىن كېيىن، ۋاپتا بۇيرۇق
چۈشۈرۈپ ئەنگلىيە، ھىندىستانلىق ئادەم ۋە ماللارنىڭ
چېگرىدىن كىرىپ- چىقىشىنى قاتتىق كونترول قىلدى، ئەنگ-
لىيىنىڭ قەشقەردىكى كونسۇلخانىسىدىكى سىمسىز تېلېگراف
ئاپپاراتىنى ئېلىپ تاشلىدى، تاشقورغان بىلەن قەشقەر
ئوتتۇرىسىدىكى ئەنگلىيە پوچتا ئىۋەتىشىنى ئەمەلدىن
قالدۇرۇپ، شىنجاڭ بىلەن ھىندىستان ئوتتۇرىسىدىكى پوچ-
تا خەت- چەكلىرىنى چېگرىدا ئالماشتۇرۇش بەلگىلەندى.

1935- يىلى (جۇمھۇرىيەتنىڭ 24- يىلى)

1- ئايدا، شىنجاڭ ئۆلكىلىك ئامانلىق ساقلاش باش
ئىدارىسى قەشقەر شۆبە ئىدارىسى قۇرۇلۇپ، ئاساسلىقى
تۈرلۈك ئاخباراتلارنى توپلايدىغان بولدى.

3- ئايدا، شىڭ شىسەي ئادەم ئەۋەتىپ
مەھمۇت شىجاڭ قەشقەر كونىشەھەردە
چىقارغان «يېڭى ھايات» گېزىتىنى ئۆتكۈزۈۋالدى.

4- ئاينىڭ 27- كۈنى كونىشەھەر ناھىيىلىك ئۇي-
غۇر مەدەنىي ئاقارتىش ئۇيۇشمىسى (يەنى ئۇيغۇر ئۇيۇش-
مىسى) قۇرۇلدى. ماھمۇت شىجاڭ قەشقەردىكى دىنىي مۆتى-
ۋەر غوپۇر داموللىنى ئۇيغۇر ئۇيۇشما رەئىسلىك سالاھىيىتى
بىلەن ئورۇمچىدە ئۆتكۈزۈلگەن «پۈتۈن شىنجاڭ 2- قېتىم-
لىق ئاۋام كونفېرېنسىيىسى» گە ئەۋەتتى. قەشقەرگە قاي-
تىپ كەلگەندىن كېيىن شىڭ شىسەينىڭ «ئالتە چوڭ سىياسەت-
تى» نى كۆچەيتىپ تەشۋىق قىلدى. مەھمۇتنىڭ خەلق ئارىسى-
دىن يىغىدىغان دەپسە ئىشلىرى ئىناۋىتىنى ئەمەلدىن قال-

دۇردى. مەھمۇتنىڭ دىنىي تەشكىلاتلارنى تەشكىللەپ ۋەخپە مۇلۇكلەرنى يىغىۋېلىشىنى توستى؛ يەنە ئىلمىي ئۇسۇلدا پاختا، زىغىر تېرىشنى، قەشقەرنىڭ توقۇمىچىلىق كەسپىنى راۋاجلاندۇرۇشنى تەشەببۇس قىلدى.

9- ئاينىڭ 20- كۈنى، قەشقەردە يەر تەۋرەپ، ئىششىك - دېرىزىلەر ئېگىلىپ كەتكەن.

شۇ يىلى، مەھمۇت يېقىنلىرىدىن ئىمىن ۋايىت، مۆمىن ئاخۇن ئىككەيلەننى ۋەكىل قىلىپ نەنجىڭگە ئەۋەتىپ، شىنجاڭ سىياسىي ساھەسىنىڭ يۇقىرى قاتلام ئۆكتىچىلىرى مەسئۇت، ئەيسا ھەمدە گومىنداڭ ھۆكۈمىتىنىڭ كاتتىباشلىرى بىلەن كۆرۈشۈپ شىڭ شىسەينى ئۆرۈۋېتىشنى تەلەپ قىلغان.

شىڭ شىسەي شىنجاڭدا ھەر قايسى جايلاردا ھەربىي رايون تەسىس قىلغان، قەشقەر 10- ھەربىي رايون بولغانىدى. قەشقەر ھەربىي رايونى گارنىزون شىتابى تەسىس قىلىپ ھەربىي رايونغا قاراشلىق بارلىق قىسىملارنى بىردەك ئۆزىگە قاراتتى. مەھمۇتنى قورۇقلۇق ئارمىيە 7- دىۋىزىيىسىنىڭ باشلىقى قىلدى. قەشقەر مەمۇرىي باشلىقى ماشاۋۇ مافۇشىڭ قالدۇق گورۇھىنىڭ ئېتىقى بىلەن يارلىنىپ شىڭ شىسەيدىن سوۋېت ئىتتىپاقىغا بېرىپ داۋالىنىش ھەققىدە رۇخسەت سورىدى. ۋاڭ باۋچيەن قەشقەرنىڭ مەمۇرىي باشلىقى بولدى.

2- قەشقەر دارىلمۇئەللىمىن (ئىپتىدائىي دارىلمۇئەللىمىن) قەشقەر كونىشەھەر ئوردا ئىشىكى يولىدا قۇرۇلغان. تۈركىيىدە ئوقۇپ كەلگەن ھېسامىددىن جەنۇبىي شىنجاڭ بويىچە تۇنجى قۇرۇلغان ئوتتۇرا دەرىجىلىك مائارىپ مەكتىپىنىڭ تۇنجى ئۆۋەتلىك مۇدىرى بولغان. كېرەمباغدىكى

ھەربىي دوختۇرخانا بىلەن ھىلال ئەھمەر دوختۇرخانىسى
بىرلىشىپ، دامان ئەپەندى باشلىق بولغان.

قەشقەر 7- دىۋىزىيىسىنىڭ باشلىقى مەھمۇت ئادەم ئە-
ۋەتىپ ھېيتگاھ جامەسى رېمونت قىلدۇرغان.

1936 - يىلى (جۇمھۇرىيەتنىڭ 25 - يىلى)

6- ئايدا، شىڭ شىسەي قەشقەر مەمۇرىي باشلىقى ۋالى
باۋچىيەن (سوۋېت ئىتتىپاقى بولشېۋىك ئەزاسى) غا تېلېگ-
راممىا ئەۋەتىپ، قەشقەر ئۇيغۇر ئۇيۇشمىسىنىڭ مۇدىرى غو-
پۇر داموللىنى ئۇرۇمچىگە تەكلىپ قىلىپ، سودا - سانا-
ئەتچىلەر تەكشۈرۈش ئۆمىكى تەشكىللەپ سوۋېت ئىتتىپا-
قىغا ئېكسكۇرسىيە ۋە زىيارەت قىلىشقا ئەۋەتمەك بولغا-
نىدى. مەھمۇت شىجاڭ ئۇنى توسۇپ قويۇپ ماڭدۇرمىغان.

6- ئاينىڭ 12 - كۈنى، كېچە، مەھمۇت ئادەم ئەۋە-
تىپ غوپۇر داموللىنى قەشقەر كونىشەھەر ئۆتەك بازىرى-
دا يوشۇرۇن ئۆلتۈرۈۋەتكەن. ئەتىسى، مەھمۇت ئادەم ئە-
ۋەتىپ ماتەم تۇتقان.

12- ئايدا، مەھمۇت شىڭ شىسەي تەرىپىدىن سىقىلىپ،
قەشقەردە شىڭغا قوراللىق قارشى تۇرۇشنى مەخپىي پىلانلى-
غان. يىغىنغا قاتناشقان يېقىن سەرداشلىرى تېخى پۇرسەت
يېتىشمىدى، دەپ يالتايغان. شىڭ شىسەينىڭ يوشۇرۇنچە 7-
دىۋىزىيە 1- پولكىغا ئورۇنلاشتۇرۇپ قويغان تۇەنجاڭى خە-
فىت جۇلچۇينىڭ قوماندانى ليۇ بىنگا ھەمدە سوۋېت ئىتتىپا-
قىنىڭ قەشقەردىكى كونسۇلخانىسىغا مەخپىي دوكلات
قىلىپ قويغان.

شۇ يىلى ئابدۇكېرىمخان مەخسۇم كونىشەھەر ناھىـ
يىسىنىڭ ھاكىمى بولغان.

قەشقەر مەمۇرىي باشلىق مەھكىمىسى، ماتارغىپ ئىداـ
رىسى قۇرۇلغان. قەشقەر شۆبە ئامانلىق ساقلاش ئىدارىسى
قەشقەر رايونلۇق جامائەت خەۋپسىزلىكى ئىدارىسىغا ئۆزـ
گەرتىلىپ، ھەرقايسى ناھىيىلىك جامائەت خەۋپسىزلىكى
ئىدارىسىنى ئۆزىگە قاراتتى. چارۋىچىلىق تەرەققىياتىنـ
نى ئىلگىرى سۈرۈش ئۈچۈن ھۆكۈمەت تەرەپ ئاچقان چارۋا
ماللار دوختۇرخانىسى تۇنجى قېتىم قەشقەر كونىشەھەردە
قۇرۇلدى. شىنجاڭ جەنۇبىي رايونلار ئىشلىرى باشقارمىسى
قەشقەر ئىش بېجىرىش ئورنى قۇرۇلۇپ، 3ـ ئىنتېرناتسىـ
ئونال ئاخبارات بيۇروسى شىنجاڭغا ئەۋەتكەن ھەربىي ئاخـ
بارات ئورگىنى ئۈچۈن شىنجاڭ گېزىتى تەرجىمانلىرى تۆلكە ۋە
جۇڭگودا قوشنا دۆلەتلەرنىڭ ئاخباراتىنى مەخسۇس توپـ
لاپ بەردى.

قەشقەر كونىشەھەردىكى «مەسچىت ـ مەدرىسەلەر ئىسلاـ
ھىي ھەيئىتى» يەنە بىر قېتىم مەبلەغ توپلاپ ھېيتگاھ جاـ
مەسىنى كېڭەيتتى ۋە بېزىدى.

كېزەمباغ دوختۇرخانىسى قەشقەر يېڭىشەھەر يالڭ
جەمەت بېغىدا شۆبە دوختۇرخانا تەسىس قىلدى.

1937 - يىلى (جۇمھۇرىيەتنىڭ 26 - يىلى)

2ـ ئايدا، قەشقەر 7ـ دىۋىزىيىنىڭ باشلىقى مەھمۇت ئىنگـ
كىنچى قېتىم شىڭغا قارشى ھەربىي ئۆزگىرىش مەخپىي يىغىنى چاقـ
ىردى. مەزكۇر دىۋىزىيىنىڭ شتاب باشلىقى (سىنۇجاڭ) قۇرـ
بان سېيىت قارشى تۇردى، تۇۋەنجاڭ كىچىك ئاخۇن قەشقەردىن

رايون قوماندانى لىۋ بىڭغا مەخپىي دوكلات قىلىپ قويدى.
3) ، ئايدا ، شىمالىي شەنشى پۈتۈن ئۆلكىلىك 3- نۆ-
ۋەتلىك ئاۋام ۋەكىللىرى يىغىنىنى چاقىرىش باھانىسى بىلەن
مەھمۇتنى ئورۇمچىگە تەكلىپ قىلغاندا ، مەھمۇت ئامال قى-
لىپ بېرىشنى رەت قىلدى.
4- ئاينىڭ 2- كۈنى، مەھمۇت ئاقتۇغا ئوۋغا چى-
قىمەن دېگەن نام بىلەن يېقىن ئوفىتسېرلىرىدىن بىر نەچ-
چەيلەننى ئەگەشتۈرۈپ ، قەشقەر كونىشەھەردىن يېڭىسارغا
كېتىپ ھەربىي ئۆزگىرىش قىلغانلىقىنى جاكارلىدى. مەھ-
مۇتنىڭ قول ئاستىدىكى ئابدۇنىياز ئوتتۇرىغا چىقىپ ، 7-
دىۋىزىيىگە قوماندانلىق قىلىپ ئۆلكە ئارمىيىسىنىڭ قەش-
قەردىكى قىسىملىرىغا ھۇجۇم قىلدى. قەشقەر كونىشەھەر،
يېڭىشەھەرلەرگە تېگىش قىلىپ ئالالماي، ئۆرۈلۈپلا يەكەن،
پوسكام، مەكىت قاتارلىق ناھىيىلەرگە تېگىش قىلدى.
4- ئاينىڭ 4- كۈنى ، شىمالىي شەنشىي خوتەندە تۇ-
رۇشلۇق ماخۇسەن (ماجۇڭيىڭنىڭ قېيىن ئاغىسى) گە تېلېگ-
رامما بېرىپ، ئۆلكە ئارمىيىسى بىلەن بىرلىشىپ قەشقەر-
دىكى ئۆزگىرىش قىلغان قوشۇنلارغا شىمال ۋە جەنۇب تە-
رەپتىن قىسىپ زەربە بېرىشنى بۇيرىدى. 6- چېسلا ماخۇ-
سەن جاۋاب تېلېگرامما بېرىپ ئەسكەر چىقىرىشقا رۇخسەت
سورىغان قىياپەتكە كىرىۋالدى:
4- ئاينىڭ 11- كۈنى، ماخۇسەن ئاشكارا ئاسىيلىق
قىلىپ، ئەسكەر چىقىرىپ ئابدۇنىيازغا ياردەملىشىپ قەش-
قەرگە ھۇجۇم قىلدى. كونىشەھەرنى ئىگىلەپ بارلىق يەر-
لىك ئەمەلدار، ئارمىيە ــ ساقچى ئوفىتسېرلىرىنى قامىدى.
ئەتىسى ماخۇسەن قىسمى يېڭىشەھەرنى قورشىدى ھەمدە شۇ-

نىڭ بىلەن بىر چاغدا شىڭ شىسەيگە قارشى تۇرۇش خىتابى-نامىسىنى ئېلان قىلدى.

4 - ئاينىڭ ئاخىرى، ئابدۇنىياز قىسىملىرى پەيزاۋات، مارالبېشى، مەكىت، ئۇچتۇرپان قاتارلىق جايلارنى ئارقا - ئارقىدىن ئىشغال قىلدى؛ 5 - ئاينىڭ باشلىرىغا بارغاندا ئاقسۇغا قىستاپ باردى ھەمدە يېقىن يول بىلەن كۇچارنى قورشىدى، شايار، كورلىلارنى بۇلاڭ-تالاڭ قىلدى. ماخۇسەنمۇ قىسىملىرىغا بۇيرۇق قىلىپ ماسىڭگۈينى يېڭىشەرگە قاۋاپ قويدى؛ يېڭىسار، كۇچارنى ئىشغال قىلىپ، ئۆزى يەكەندە تۇرۇپ ھەر قايسى قىسىملىرىغا قوماندانلىق قىلدى.

5 - ئاينىڭ ئاخىرى، شىڭ شىسەي ئۆلكە ئارمىيىسىدىن 5000 ئادەمنى يۆتكەپ قەشقەرگە يۈرۈش قىلدى.

5 - ئاينىڭ 25 - كۈنى، ئۆلكىلىك ھەيئەتنىڭ 248 - قېتىملىق يىغىنى تاشقى ئىشلار مەھكىمىسىنىڭ باشلىقى، قوشۇمچە «شىنجاڭ گېزىتى» نىڭ باشلىقى ۋە نشيەنتىڭنى ۋاڭ باۋچيەننىڭ ئورنىغا قەشقەر مەمۇرىي رايونىنىڭ باشلىقلىقىغا؛ قەشقەر كارنىزون شتابىنىڭ شتاب باشلىقى جياڭ يۈفېننى ليۇ بىڭنىڭ ئورنىغا قەشقەر كارنىزون قىسىملىرىنىڭ مۇۋەققەت قوماندانلىقىغا تەيىنلىدى. قەشقەرنى كۆزدىن كۆچۈرۈۋاتقان ئۆلكىلىك مالىيە نازارىتىنىڭ نازىرى خۇشۇكاڭنى تىنچلىق ھەيئىتىنىڭ قوشۇمچە ھەيئەتلىكىگە، قۇربان سېيىتنى قەشقەر 7-دىۋىزىيىنىڭ باشلىقلىقىغا بەلگىلەپ، ئۇلارنىڭ ئورتاق ھالدا قەشقەر ھەربىي ئۆزگىرىشىدىن كېيىنكى ئىشلارنى بىر تەرەپ قىلىشىغا بۇيرۇدى.

6 ـ ئاينىڭ 8 ـ كۈنى، ئۈلكە ئارمىيىسى مارالبېشى، ئاقسۇلارنى ئارقىمۇ ئارقا يەڭدى.

9 ـ ئاينىڭ بېشىدا، كونستانتىنوپ باش قوماندانلىقىدىكى، شاكىر تۆرە نىجاتلىقىدىكى سوۋېت قىزىل ئارمىيىسىنىڭ بىر تارماق قوشۇنى شىڭ شىسەينىڭ تەكلىپىگە بىنائەن تورغارت ئېغىزىدىن چېگرا ئىچىگە كىرىپ، مەۋلانوپنىڭ سوۋېت ئىتتىپاقى ئاتلىق پولكى، ئۇلۇغچاتلىق ئىمھاقىبېكنىڭ قىرغىز ئاتلىق پولكى بىلەن بىرلىشىپ، ئۈلكە ئارمىيىسىگە ماسلىشىپ قەشقەرنىڭ ھەر قايسى جايلىرىغا ھۇجۇم قىلدى، ئاينىڭ ئاخىرىدا قەشقەر كونىشەھەر ۋە يېڭىشەھەرنى تارتىۋالدى.

10 ـ ئاينىڭ بېشى، سوۋېت قىزىل ئارمىيىسى يەكەنتنى ئىشغال قىلدى، ماسىڭگۈي قىسىملىرى يېڭىشەھەردە تېلېگرامما يوللاپ تەسلىم بولغانلىقىنى ئېلان قىلدى. ماخۇسەن خوتەنگە قاچقاندىن كېيىن، مال ـ دۇنيالىرىنى ئېلىپ ھىندىستانغا قاچتى. قەشقەردىكى ھەربىي ئۆزگىرىش تىنچىتىلغانلىقى ئېلان قىلىندى. سوۋېت ئارمىيىسىنىڭ قىرغىز (مەۋلانوپ قوماندانلىقىدىكى) ئاتلىق پولكىنىڭ بىر قىسمى بىلەن مايور ئىمسا قېبېكنىڭ ئاتلىق پولكى قەشقەر كونىشەھەرنى ساقلىدى، سوۋېت ئارمىيىسىنىڭ شاكىر تۆرەنى خوتەندە مۇداپىئەدە تۇردى. سوۋېت ئىتتىپاقى بىلەن شىڭ شىسەي دائىرىلىرى مايور ئىمسا قېبېككە ئىككى ئالتۇن ئوردېن تارقاتتى.

10 ـ ئايدىن 12 ـ ئايغىچە شىڭ شىسەي: ئومۇمەن بۇرۇن تۆمۈر، ئوسمان، سابىت داموللا، ماخۇسەن، مەھمۇتلار بىلەن بىرگە قالايمىقانچىلىق قىلغانلار، ئەنگلىيە

ۋە ھىندىستاننىڭ سودىگەرلىرى ھەم ئادەملىرى قاتارلىقلار بىردەك قولغا ئېلىنىپ تازىلىنىدۇ، دەپ جاكارلاندى. قەشقەر جامائەت خەۋپسىزلىكى ئىدارىسى بۇيرۇققا بىنائەن قەشقەر مەمۇرىي باشلىقى ۋەنشيەننىڭ، قەشقەرگارنىزون شتابى ھەربىي لازىمەتلىكلەر ئورنىنىڭ جۇيجاڭى ۋاڭ رۇشىن، قەشقەر يەرلىك سوت مەھكىمىسىنىڭ سوراقچىسى شۇ خۇگيۇ قاتارلىق زور تۈركۈمدىكى يەرلىك ئورگانلارنىڭ ئەمەلدارلىرىنى ۋە ھۆكۈمەت خادىملىرى، ئوقۇتقۇچى، زىيالىيلارنى قولغا ئالدى. سوۋېت قىزىل ئارمىيىسىدىن شاكىر ئۆۋەنجاڭ (بۇ چاغدا قەشقەرگە يۆتكىلىپ كېلىپ بولغانىدى) ھەربىي قانۇن مەسلىھەتچىسى بولۇپ سوراقنى باشقۇردى. قەشقەر رايونىدىن جەمئىي 5 مىڭدىن كۆپرەك ئادەم تۇتۇلدى.

12 - ئاينىڭ 17 - كۈنى، قەشقەر رايونىدا خائىنلار مۇلكىنى ئېنىقلاش ھەيئىتى قۇرۇلدى.

12 - ئاينىڭ 23 - كۈنى، خائىنلار مۇلكىنى ئېنىقلاش ھەيئىتى ئىسمىلىكى ئېلان قىلىندى، قەشقەر گارنىزون شتابىنىڭ قوماندانى جياڭ يۇفېن ھەيئەت باشلىقى، قەشقەرنىڭ مۇۋەققەت مەمۇرىي باشلىقى ئابدۇكېرىمخان مەخسۇم بىلەن كونىشەھەر ناھىيىسىنىڭ ھاكىمى ئابدۇۋاجى قاتارلىق 9 كىشى مۇئاۋىن ھەيئەت باشلىقى بولدى، 12 ھەيئەت تەسىس قىلىندى، ھەيئەتنىڭ ئورنى كونىشەھەر ناھىيىلىك سودىگەرلەر ئۇيۇشمىسىنىڭ ئىش ئورنىغا قويۇلدى.

شۇ يىلى، قەشقەردىكى سابىق «يېڭى ھايات» گېزىتخانىسى ئاساسىدا «شىنجاڭ گېزىتى» نىڭ قەشقەر شۆبىسى

قورۇلدى، ئۆلكە تەرەپتىن ئەۋەتىلگەن لى تەيىۋ باشلىق،
قوتلۇق ھاجى باش مۇھەررىر، سوۋېتتە ئوقۇپ كەلگەن خەلـ
پەت سوزۇك ھاجىم قاتارلىق كىشىلەر تەھرىر بولۇپ، «قەشـ
قەر شىنجاڭ گېزىتى» نى چىقاردى. گېزىتنىڭ ئۇيغۇرچىسى
قوغۇشۇن مەتبەئەدە، خەنزۇچىسى شاپىگرافتا بېسىلدى. راسـ
خوتىنى قەشقەر ئۇيغۇر ئۇيۇشمىسى تەمىنلەپ بەردى.

1938 - يىلى (جۇمھۇرىيەتنىڭ 27 - يىلى)

1 - ئاينىڭ 29 - كۈنىدىن 2 - ئاينىڭ 26 - كۈنىگـ
چە قەشقەر رايونى بويىچە 1 - قېتىملىق ۋە 2 - قېتىملىق
ھەيئەتلەر يىغىنى ئېچىپ شىنجاڭ خەلقى ياپونغا قارشى تۇ-
رۇپ ۋەتەن قوغداش ئارقىسەپ ياردەم ئۇيۇشمىسىنى رەسـ
مىي قۇرۇش قارار قىلىندى، ئورنى قەشقەر كونىشەھەر
خەلق ئۇيۇشمىسىدا بولدى. سابىت ئۇرا ھەم ھەيئەت باشلىقى،
ۋۇچىجۇن، ھەپىزىخان مۇئاۋىن ھەيئەت باشلىقى بولدى.
شۇ يىلى ئىئانە قىلىنغان پۇل، مال - مۈلۈك قەشقەر، پو-
لىغا سوندۇزۇلغاندا 22 مىليون 268 مىڭ 744 سەركە، ئاقچا
91 مىڭ 996 يۈەنگە يېتىپ، ياپونغا قارشى ئالدىنقى سەپكە
ئەۋەتىپ بېرىلگەن.

5 - ئاينىڭ 12 - كۈنى، قەشقەردە تۇرۇشلۇق ئاتـ
لىق 35 - پولكنىڭ ئىككى لىيەنى ئەنگلىيە جاسۇسلىرىنىڭ
قۇترىتىشى بىلەن توپىلاڭ كۆتۈرۈپ سىرتقا قاچقاندا، ئۆلـ
كىلىك ئارمىيىنىڭ تاشقورغان، چېگرا مۇداپىئە دادۇيى تە-
رىپىدىن توسۇۋېلىنغان.

6 - ئاينىڭ 30 - كۈنى، نەققارى كونىشەھەر ناھىيە-
سىنىڭ ھاكىمى بولغان.

شۇ ئايدا، ئامېرىكا ماشىنىلىرىنى قوللىنىپ ھۆكۈ-

مەت تەرەپ باشقۇرغان قەشقەر مەتبەئەخانا قۇرۇلغان.

7 - ئايدا، ئەنگلىيىنىڭ قەشقەردە تۇرۇشلۇق باش كونسۇلى بىگمان ئەنگلىيە تەۋەلىكىدىكى سودىگەر رىسكە بايىنى قەشقەر كونىشەھەردە جاسۇسلۇق قىلىشقا قۇتراتتى. قەشقەر يەرلىك ھۆكۈمەت تەرەپ ئەنگلىيە كونسۇلخانىغا ئۇنى تاپشۇرۇپ، جىنايەتچىنى تاپشۇرۇپ بېرىشنى ھەمدە جۇڭگو تەرەپ سوت كوللېگىيىسى ئاشكارا سوراق قىلىشنى تەلەپ قىلدى. بىگمان رىكە بايىنى ئاقلاپ تۇرىۋالغاچقا ھەم كونسۇلخانىغا يوشۇرۇپ قويغاچقا سوراق قىلىشقا ئامال بولمىغان.

9 - ئاينىڭ 10 - كۈنى، قەشقەر كونىشەھەردە سوۋېت ئىتتىپاقىنىڭ قەشقەردىكى كونسۇلخانىسى بىلەن ئەنگلىيىنىڭ قەشقەردىكى كونسۇلخانىسىغا چېتىلىدىغان ئاتالمىش «قەشقەردە تۇرۇشلۇق ئاتلىق 31 - تۈمەن قوزغىلاڭ كۆتۈرۈشنى قەستلىگەن» دېگەن خەلقئارالىق سىياسىي ناھەق ئەنزە يۈز بەرگەن. 31 - تۈمەننىڭ تۈمەنجاڭى ئابدۇقادىر قاتارلىق ئون نەچچە ئۇيغۇر، خەنزۇ ئوفىتسېرلار قولغا ئېلىنغان. ئۆلكە شېڭشىسەينىڭ جامائەت خەۋپسىزلىكى ئىدارىسى باشقۇرۇش باشقارمىسىنىڭ مۇئاۋىن جۇنجاڭى قۇربان نىياز قاتارلىق كىشىلەرمۇ بۇ ئەنزىگە قول تىققان، شېڭشىسەي ئىلگىرى-كېيىن ئىككى قېتىم گۇرۇپپا ئەۋەتىپ تەكشۈرگەن.

10 - ئاينىڭ 1 - كۈنى، كونىشەھەر ناھىيىسىدە 1 - ئىشچىلار كوپېراتىپى قۇرۇلدى.

شۇ يىلى، قەشقەردىكى ئاتاقلىق ۋەتەنپەرۋەر زات، ھۆۋەققەت مەمۇرىي باشلىق ئابدۇكېرىمخان مەخسۇم سو-

ۋېت ئىستىپاقىنى زىيارەت قىلىپ، ستالىننىڭ قوبۇل قى-
لىشىغا ۋە ئاخاتىنىزە سۆھبەتكە چۈشۈشكە مۇيەسسەر بولغان.

1939 - يىلى (جۇمھۇرىيەتنىڭ 28- يىلى)

1 - ئايدا، جۇڭگو كومپارتىيىسىنىڭ ئەزاسى گاۋ
دېڭباڭ قەشقەر رايونلۇق باج ئىشلىرى ئىدارىسىنىڭ مۇ-
ئاۋىن باشلىقى، جۇڭگو كومپارتىيىسىنىڭ ئەزاسى لى يۈنياڭ
(لى جۈلياڭ) قەشقەر رايونلۇق مائارىپ ئىدارىسىنىڭ مۇ-
ئاۋىن باشلىقى بولغان.

3 - ئايدا، كونىشەھەردە توك كۈچى 250 كىلوۋاتلىق
قەشقەر توك بىلەن يورۇتۇش زاۋۇتى قۇرۇلغان.

4 - ئاينىڭ 8 - كۈنى، كونىشەھەر ناھىيىلىك جا-
مائەت خەۋپسىزلىكى ئىدارىسى توپىلاڭ كۆتۈرۈشكە قۇت-
راتقۇلۇق قىلىۋاتقان ئەنگلىيە جاسۇسى نۇر ئاخۇننى كو-
چىدىلا قولغا ئالغان.

5 - ئايدا، ئۆلكىلىك تاشيول يېغىنى ئېچىلىپ ئىنا-
سۇدىن قەشقەرگىچە، قەشقەردىن خوتەنگىچە تاشيول يا-
سashnى باشلاش قارار قىلىندى. شۇ ئايدا، كونىشەھەر نا-
ھىيىسىدە يەنە ئاشلىق جۇغلاپ قەھەتچىلىككە تەييارلىق
كۆرۈش كومىتېتى قۇرۇلغان.

6 - ئايدا، سودىگەرلەر مەبلەغ سېلىپ ئاچقان ياغ
زاۋۇتى قۇرۇلغان.

شۇ يىلى، قەشقەر كونىشەھەردىكى كېرەمباغ دوختۇر-
خانا ئۆلكىنىڭ بىۋاسىتە باشقۇرۇشىغا قاراپ، شىنجاڭ ئۆل-
كىسىگە قاراشلىق 3- دوختۇرخانا دېگەن نام بېرىلدى، خۇيزۇ
بەي ۋېيىنىڭ يۈەنجاڭ بولدى. شۇ يىلدا، بۇ دوختۇرخانىدا

21 مىڭ 302 بىمارنىڭ كېسىلىنى كۆرگەن.

شىنجاڭ سودا بانكىسىنىڭ قەشقەر كونىشەھەر شۆبە بانكىسى قۇرۇلغان.

قەشقەر رايونلۇق چارۋىچىلىق شۆبە ئىدارە تەسىس قىلىنغان. قەشقەر مال دوختۇرلۇق شۆبە باشقارمىسى بىلەن مال دوختۇرلۇق لابوراتورىيە، پونكىتى چارۋا ماللار دوختۇرخانىسىنىڭ ئىچىدە قۇرۇلغان.

1940 - يىلى (جۇمھۇرىيەتنىڭ 29 - يىلى)

1- ئايدا، كونىشەھەر ناھىيىسىدە قورال - ياراق ئىنقىلاش ھەيئىتى قۇرۇلۇپ، خۇسۇسىي قورال - ياراق، ئوق-دورا ساقلىغانلار بىردەك جامائەت خەۋپسىزلىكى ئىدارىسىگە تاپشۇردى، بەلگىلىمە بويىچە باھا قويۇلدى.

2 - ئاينىڭ 19 - كۈنى، ئىبلى داۋۇت كونىشەھەر ناھىيىسىگە ھاكىم بولغان.

3 - ئاينىڭ 8 - كۈنى، «قەشقەر رايونلۇق خوتۇن-قىزلار جەمئىيىتى» كونىشەھەر ناھىيىسىنىڭ شەھەر ئىچىدە قۇرۇلغانلىقىنى جاكارلىدى، گارنىزون قوماندانى جىياڭ يوفىنىڭ خانىمى مۇدىر بولدى. مائارىپ ئىدارىسىنىڭ باشلىقى سابىت ئۆرايىمنىڭ ئايالى، جۇڭگو كومپارتىيىسىنىڭ ئەزاسى ۋۇنەيىمىن (لى يۈنياڭنىڭ ئايالى) مۇئاۋىن مۇدىر بولدى.

5 - ئايدا، ئۆلكىلىك 3 - (قەشقەر) دوختۇرخانىسى بىر يىللىق مۇددەت بىلەن تېبىبىي خادىملارنى يېتىشتۈرۈش كۇرسى ئاچتى، 62 ئادەم قاتناشتى، بۇنىڭدىن 22 ئادەم قەشقەر كونىشەھەر ئىچىدىن، ئوقۇش پۈتتۈرگەن كۇرسانتلار جەنۇبىي شىنجاڭنىڭ ھەر قايسى جايلىرىغا تەقسىم قىلىنىپ

ياۋروپاچە دوختۇرخانىلارنىڭ تايانچلىرىدىن بولۇپ قالغان (ئازادلىقتىن كېيىن قەشقەر 1 - خەلق دوختۇرخانىسىغا 1 - نۆۋەت مۇئاۋىن مۇدىر بولغان ئابدۇرېشىت قارى دەل مۇشۇ يەرنى پۈتتۈرگەن).

6 - ئاينىڭ 22 - كۈنى، ئۇدا ئۈچ كۈن قاتتىق يامغۇر يېغىپ كەلكۈن ئاپىتىگە ئايلاندى، كونىشەھەرنىڭ يارباغ دەرۋازىسىنى، تۆشۈك دەرۋازا كۆۋرۈكىنى كەلكۈن سۇ ۋەيران قىلدى، نۇرغۇن ئۆيلەر ئۆرۈلۈپ چۈشتى.

10 - ئاينىڭ 6 - كۈنى، شى جىڭكاڭ ئېلى داۋۇتنىڭ ئورنىغا كونىشەھەر ناھىيىسىگە ھاكىم بولدى.

شۇ يىلى، جۇڭگو كومپارتىيىسىنىڭ ئەزاسى ۋاڭ مۇۋاڭ باۋچىيەن باشچىلىقىدىكى جەنۇبىي شىنجاڭنى كۆزدىن كەچۈرۈش ئۆمىكىگە ئەگىشىپ قەشقەرگە كەلدى، باھار ئايرىمىدىن كېيىن، ۋاڭ مۇ ئۆلكە تەرەپنىڭ بۇيرۇقىغا بىنائەن قەشقەردە قېلىپ «شىنجاڭ گېزىتى» قەشقەر شۆبىسىنىڭ تەھرىر باشلىقى بولدى؛ 9 - ئايدا لى تەيۈنىڭ ئورنىغا قەشقەر شۆبە گېزىتخانىسىنىڭ مۇئاۋىن باشلىقى بولۇپ ۋاكالىتەن باشلىقلىق ۋەزىپىسىنى ئىجرىپ تۇردى.

قەشقەر تېلېفون ئىدارىسى قۇرۇلۇپ 80 ئاپپارات ۋە بىر كوموتاتور قۇراشتۇرۇلۇپ قەشقەر كونىشەھەر ئىچىدىكى تېلېفونلارنى باشقۇردى. تېلېفون ئىدارىسى قەشقەر ۋالىي مەھكىمىسىنىڭ ئىچىگە قۇرۇلۇپ 1 - دەرىجىلىك ئىدارە قىلىپ بېكىتىلدى.

قەشقەر ھاۋا رايى ئۆلچەش پونكىتى قۇرۇلۇپ شۇ يىلىلا ئىش يۈرۈشتۈرۈش راسخوتى ئۈچۈن 150 يۈەن، خىزمەت

راسخوتى ئۈچۈن 100 يۈەن ئاجرىتىپ بېرىلدى.

1941 ـ يىلى (جۇمھۇرىيەتنىڭ 30 ـ يىلى)

5 ـ ئاينىڭ 1 ـ كۈنى، جۇڭگو كومپارتىيىسىنىڭ ئەزاسى ۋاڭ مۇ (گېزىتخانا باشلىقى) بىلەن گاۋدېڭباڭ (قەشقەر ۋىلايەتلىك مالىيە ئىدارىسىنىڭ باشلىقى) قەشقەر كونىشەھەردە باشلامچىلىق بىلەن «قەشقەر ۋىلايەتلىك ئىجتىمائىي پەنلەر تەتقىقات گۇرۇپپىسى»نى قۇرۇپ، ماركسىزم ـ لېنىنىزم ۋە كومپارتىيىنىڭ ياپونغا قارشى تۇرۇپ ۋەتەننى قۇتقۇزۇش تەشەببۇسلىرىنى ئاكتىپ تەشۋىق قىلغان.

12 ـ ئاينىڭ 11 ـ كۈنى، كونىشەھەر ناھىيىسى سوۋېت ئىتتىپاقىدىن تۆرت لۈك يېڭى دېھقانچىلىق سايمانلىرىدىن 129 نى ئىمپورت قىلىپ كونىشەھەر ئەتراپىدىكى دېھقانلارغا 116 نى سېتىپ بەردى.

شۇ يىلى، شىنجاڭ ئۆلكىلىك 3 ـ (قەشقەر) دوختۇرخانا دورىگەر يېتىشتۈرۈش كۇرسى ئاچتى، كۇرسقا 20 دىن ئارتۇق ئادەم قاتناشتى، كۇرستىن كېيىن بىر بۆلۈكلىرىنى تاللاپ قەشقەر كونىشەھەردە ھۆكۈمەت ئاپتېكىسى قۇرۇلغان (كېيىن ئۇزاق ئۆتمەيلا قەشقەر ۋىلايەتلىك دورا شىركىتى بولۇپ ئۆزگەرگەن)؛ قالغان ئادەملەرنى ھەر قايسى ناھىيە سەھىيە ئورۇنلىرىغا تەقسىم قىلىپ ئەۋەتكەن.

1942 ـ يىلى (جۇمھۇرىيەتنىڭ 31 ـ يىلى)

1 ـ ئايدا، شىنجاڭ كونىشەھەر ناھىيىسىنىڭ مۇۋەققەت ھاكىمى، قۇيچۇن مۇئاۋىن ھاكىم بولدى. شەھەر ئىچىدە مەدرىس مۈلۈك بېجى ئېلىنىش يولغا قويۇلدى.

2 ـ ئايدا، ۋاڭ مۇ شىنجاڭ گېزىتخانىسىغا باش تەھـ
رىر بۆلۈمىگە تەھرىر بولۇپ يۆتكەلدى، ئاقسۇدىن جۇڭگو
كومپارتىيىسىنىڭ ئەزاسى چېن يۈەنچىڭ قەشقەر شۆبە گېزىتخانا
باشلىقى بولۇپ يۆتكىلىپ كەلدى.

4 ـ ئايدا، جۇڭگو كومپارتىيىسىنىڭ ئەزاسى ۋۇ نەيېن
قەشقەر ۋىلايەتلىك ئاياللار ۋەكىلى سالاھىيىتى بىلەن ئۈرۈمـ
چىگە بېرىپ ئۆلكىلىك 1 ـ نۆۋەتلىك ئاياللار قۇرۇلتىيىغا
قاتناشتى.

4 ـ ئاينىڭ 8 ـ كۈنى، لى شىجۇ گاڭ ۋەزىپىسىدىن ئايـ
رىلىپ، ۋۇ يىچۈن مۇۋەققەت ھاكىم بولدى.

8 ـ ئاينىڭ 13 ـ كۈنى، چيۇ گوجېن كونىشەھەر ناھـ
يىسىنىڭ مۇۋەققەت ھاكىمى بولۇشقا بۇيرۇق كەلدى (ئىكـ
كىنچى يىلى 3 ـ ئاينىڭ 14 ـ كۈنى كېلىپ ۋەزىپىگە ئولـ
تۇرغان). مۇشۇ يىلى ناھىيىلىك ھۆكۈمەت ئورگىنىدىكى
ئەمەلدار، خىزمەتچىلەر جەمئىي 40 قا يەتكەن. ۋاڭ زو
مۇئاۋىن ھاكىم بولغان.

9 ـ ئاينىڭ 21 ـ كۈنى، كونىشەھەر ناھىيىسى سوداـ
سانائەتچىلەر جەمئىيىتى، مەھەللە باشلىقلىرى، باشقارما
مۇدىرلىرى قاتارلىقلار قاتناشقان يىغىن چاقىرىپ، شەھەر
سېپىلىنى تولۇق ياساشنى، سېپىل ئۈستىدىكى پوتەيلەرـ
نى تۈزەشتۈرۈشنى قارار قىلدى.

شۇ يىلى، ئۇيغۇر ئۇيۇشمىسى ئاچقان قەشقەر ئىپتىـ
دائىي دارىلمۇئەللىمىن ھۆكۈمەت باشقۇرۇشىغا ئۆزگەرتىـ
لىپ، ئوقۇتۇش سۈپىتى ياخشىلاندى.

ئۆلكىلىك ھۆكۈمەت مەخسۇس پۇل ئاجرىتىپ ئۆلـ
كىلىك 3 ـ (قەشقەر) دوختۇرخانىسىنىڭ ئىچكى بۆلۈم كېسەلـ

خانىسىنى كېچە يېتىپ ياسىدى، دوختۇرخانا مۇدىرى بەيە-ۋېيتىڭ ۋەزىپىسىدىن ئېلىپ تاشلاندى، ئورنىغا شۆلىن مۇدىر بولدى، دوختۇرخانىدىكى سوۋېتلىك دوختۇرلارنىڭ ھەممىسى ئۆز ئېلىگە قايتۇرۇپ كېتىلدى.

شىڭ شىسەي سوۋېتكە، كوممۇنىزمغا قارشى تۇرۇشقا باشلاپ، يوشۇن سودا شىركىتى قەشقەر شۆبىسىنىڭ 12 بالا شىركىتى ئارقا - ئارقىدىن تاقالغان، قەشقەردە مال باھاسى ئۇچقاندەك ئۆرلەپ تۈرلۈك ماللار تولىمۇ كەم بولغان.

قەشقەر كونىشەھەردىن ئۇلۇغچاتقىچە تاشيول ياسىلىشقا باشلىغان.

قەشقەر تېلېگراف ئىستانسىسى 7 - ئىستانسىغا ئۆزگەرتىلىپ، 2 - دەرىجىلىك ئىستانسا قىلىپ بېكىتىلگەنىدى.

1943 - يىلى (جۇمھۇرىيەتنىڭ 32 - يىلى)

2 - ئاينىڭ 15 - كۈنى، ئۈلكە شەھىرى ئۈرۈمچىدە شىنجاڭ تامۇژنىسى قۇرۇلغان، قەشقەر، كونىشەھەرنىڭ تاش بازىرىدا قەشقەر شۆبە تامۇژنا قۇرۇلۇپ، تۆۋەندە ئەركەشتام، تاشقورغان، يەكەن ئۈچ ئورۇندا تارماق تامۇژنا قۇرۇلغان.

3 - ئاينىڭ 16 - كۈنى، قەشقەر مەمۇرىي رايون ۋالىي مەھكىمىسى بۇيرۇق يەتكۈزۈپ، كونىشەھەر ناھىيىسىدىن ئۆزلۈكىدىن نورغۇن پۇل ئىئانە قىلىپ يول، كۆۋرۈك ياسىغان سودىگەر ياسىن ئاخۇن بىلەن كۆۋرۈك ياساشقا تەشكىللىگەن جېجاڭ (مەھەللە باشلىقى) روزىنى تارتۇقلىغان.

5 - ئايدا، قەشقەردە خىزمەت قىلىۋاتقان سوۋېتلىك مەسلىھەتچىلەر، مۇتەخەسسىسلەر، مەشقاۋۇللار، دوختۇرلار ئازقا - ئارقىدىن ئۆز ۋەتىنىگە قايتقان.

6 - ئاينىڭ 1 - كۈنى، كونىشەھەر ناھىيىلىك ھۆكۈمەت ئومۇمىي بۇيرۇق چىقىرىپ ناھىيىدىكى ئىدارە ئورۇنلار ئايمۇ ئاي «پۇقرالار ئايلىق يىغىلىشى»نى ئۆتكۈزۈشنى ئورۇنلاشتۇرغان.

6 - ئايدا، مايور ئىسھاقبېك تاشقورغاندا «ئازادلىق تەشكىلاتى»، ۋە ئىنقىلابىي پارتىزان ئەترىتى ئۇيۇشتۇرۇپ، ئۈچ ۋىلايەت ئىنقىلابىنىڭ تۇنجى ئاۋازىنى ياڭراتقانىدى.

7 - ئايدا، قەشقەر مەمۇرىي باشلىق مەھكىمىسى شىنجاڭ ئۆلكە 3 - (قەشقەر) مەمۇرىي مۇپەتتىش ۋالىي مەھكىمىسىگە ئۆزگەرتىلىپ، مەھكىمە قەشقەر كونىشەھەرگە تەسىس قىلىنغان.

9 - ئاينىڭ 15 - كۈنى، «ھاۋا ئارمىيە بايرىمى»غا ئايروپىلان تەقدىم قىلىش ھەرىكىتىنى تەبرىكلەش ئۈچۈن، كونىشەھەر پۈتۈن ناھىيە بويىچە 80 مىڭ يۈەنلىك كۈمۈش تەڭگە ئىئانە قىلىنغان.

11 - ئاينىڭ 1 - كۈنىدىن 12 - ئاينىڭ 30 - كۈنىگىچە، پۈتۈن شىنجاڭ بويىچە ئون مەمۇرىي مۇپەتتىش ۋالىي مەھكىمە تۇرۇشلۇق ئون چوڭ شەھەردە يېزا، بازار، قورۇق، توپ بىرىكچە نوپۇس تەكشۈرۈش خىزمىتى ئېلىپ بېرىلغان، بۇنىڭ ئىچىدە قەشقەر كونىشەھەر ناھىيە شەھىرىدە (بۈگۈنكى قەشقەر شەھىرىدە) يېزا تەسىس قىلىنمىغاي، 13 بازار، 115 قورۇق، 1259 توپ، 10 مىڭ 948 ئائىلە

بولغان. كونىشەھەر ناھىيىسى شىنجاڭ ئۆلكىسى بويىچە 1-دەرىجىلىك ناھىيە قاتارىغا ئېلىنىپ، تۆۋەندە ئاۋام ئىشلىرى، مالىيە، ئىسلاھات، مائارىپتىن ئىبارەت تۆت بۆلۈم قۇرۇلغان. جۇڭگو گومىنداڭ پىرقىسىنىڭ كونىشەھەر ناھىيىلىك شتابى قۇرۇلۇپ شىن لىجۇڭ تۇنجى باش كاتىپلىقىنى ئۆتىگەن.

شۇ يىلى، قەشقەر ۋىلايەتلىك ھەيئەت مال باھاسىنى تەكشىلەش ئۈچۈن كونىشەھەر ناھىيىسىنىڭ بۇغداي، كۆممىقوناق قاتارلىق توققۇز خىل ئاشلىقىغا چەكلىمە باھا قويغان.

قەشقەر ئېپتىدائىي دارىلمۇئەللىمىن قەشقەر تولۇقسىز ئوتتۇرا مەكتەپ ئىچىگە تەسىس قىلىنىپ، ئۇنىڭ مۇدىرلىقىنى تولۇقسىز ئوتتۇرا مەكتەپنىڭ مۇدىرى شى بىڭيى قوشۇمچە ئۆتىگەن.

قەشقەر كونىشەھەردە ئېپتىدائىي كەسپىي مەكتەپتىن بىرسى قۇرۇلۇپ، ئىككىنچى يىلى توقۇمىچىلىق، دېھقانچىلىق، ئاكشىيورلۇق سىنىپلىرىنى ئاچقان.

1944 - يىلى (جۇمھۇرىيەتنىڭ 33 - يىلى)

1 - ئايدا، قەشقەر كونىشەھەردە جەنۇبىي شىنجاڭ بويىچە تۇنجى مەركىزىي كۆدەكلەر باغچىسى قۇرۇلۇپ 125 نەپەر كۆدەك بالا قوبۇل قىلىنغان. قەشقەر ۋىلايىتى ساۋاتسىزلىقنى تۈگىتىش كۇرسى ئېچىشنى تەشەببۇس قىلغان. كونىشەھەر ناھىيىسىدىن مىڭدىن ئارتۇق كىشى ساۋاتسىزلىقتىن قۇتۇلغان.

2‐ ئاينىڭ 1‐ كۈنى، پۈتۈن شىنجاڭ بويىچە «ئىتتىپاققا لىبىيەت زايومى» سېتىش يولغا قويۇلغاندا، قەشقەر ۋىلايەتلىك زايوم سېتىش ھەيئىتى قۇرۇلغان، 10 ئەرلەر تەشۋىقات دۈيى، ئۈچ ئايال لار تەشۋىقات دۈيى تەشكىللەپ ئۆيمۇ ئۆي تەشۋىق قىلغاندىن سىرت، ئەرلەر تەشۋىقات دۈيى كوچىلارغا چىقىپ تەشۋىق قىلغان، ھەر قايسى ئىدارە، ئورگانلار بىردەك تەقسىم قىلىپ سېتىۋالغان؛ بۇنىڭدىن كونىشەھەر ناھىيىسى جەمئىي 462 مىڭ 900 يۈەنلىك (يېڭى ئۆلكە پۇلى ھېسابىدا) سېتىۋېلىپ، ئۆلكىلىك ھۆكۈمەت تەشەببۇس قىلغان «ياپونغا قارشى تۇرۇش جەزمەن غەلىبە قىلىدۇ، يېڭى شىنجاڭ قۇرۇش چوقۇم ۋۇجۇدقا چىقىدۇ» دېگەن چاقىرىقىغا ئاۋاز قوشقان.

2‐ ئاينىڭ 23‐ كۈنى، خەن يۇنچىڭنىڭ كونىشەھەر ناھىيىسىگە ھاكىم، جيا خۇنجاڭنىڭ مۇئاۋىن ھاكىم بولۇشى ھەققىدە بۇيرۇق كەلگەن. ناھىيىلىك ھۆكۈمەتتە ئەمەلدارلار، خىزمەتچىلەر، ئىشچىلار بولۇپ جەمئىي 45 كىشى بار ئىدى.

3‐ ئاينىڭ 4‐ كۈنى، قەشقەردە پىلە - ئۈجمىچىلىك ئىسلاھات ھەيئىتى تەشكىللىنىپ، نامى «شىنجاڭ ئۆلكىلىك پىلە - ئۈجمىچىلىك ئىسلاھات ھەيئىتى 3‐ رايون شۆبە ھەيئىتى» دەپ ئاتالغان ھەمدە 16‐ كۈنى كونىشەھەردە 2‐ قېتىملىق ئومۇمىي ھەيئەتلەر چوڭ يىغىنى ئاچقان.

3‐ ئاينىڭ 19‐ كۈنى، ئۆلكىلىك ھۆكۈمەت «[illegible] قىلىش ھەققىدە ئاممىغا ئۇقتۇرۇش» چىقىرىپ، ياپونغا قارشى تۇرۇش ئۈچۈن ھەربىي ئىئانە قىلىشقا چاقىرغان. قەشقەر ۋىلايىتى ئات

تەقدىم قىلىش ھەيئىتى تەشكىللەپ، مەزكۇر ۋىلايەتكە 1500 ھەربىي ئات تەقدىم قىلىش ۋەزىپىسىنى قويغان، بۇ يېڭى پۇلغا سۇندۇرۇلسا 1 مىليون 50 مىڭ يۈەن بولاتتى. بۇنىڭدىن كونىشەھەر ناھىيىسىگە 322 مىڭ يۈەن قىممىتىدىكى 460 ئات تەقسىم بولغان؛ شەھەر رايونى ئىچىدىكى ھەر ساھە خەلقى تەقدىم قىلغان ئات 180 دانە، 126 مىڭ يۈەن قىممىتىدە بولۇپ، شۇ يىلى 6 - ئاينىڭ ئوتتۇرىسىدىلا ئەينەن يۇقىرىغا تاپشۇرۇلغان.

3 - ئايدا، قەشقەردە ئاشلىقنىڭ باھاسى ئۈچقاندەك ئۆرلەپ كەتكەنىدى. قەشقەر سودا - سانائەتچىلەر ئۇيۇشمىسى، ئۇيغۇر ئۇيۇشمىسى جوۋا تەشكىللەپ بازارغا زور مىقداردا ئاش سېلىپ خەلقنىڭ دەردىگە دەرمان بولغان. شۇنىڭ بىلەن ئاشلىق باھاسى تۆۋەنلەپ، بىر كۈرە بۇغداي 30 يۈەندىن 26 يۈەنگە، بىر كۈرە كۆممىقوناق 20 يۈەندىن 19 يۈەنگە، بىر كۈرە ئاق قوناق 20 يۈەندىن 18 يۈەنگە، بىر چارەك (16 جىڭ) ئاق ئۇن 15 يۈەندىن 14 يۈەنگە چۈشكەن.

4 - ئاينىڭ 13 - كۈنى، كېچىدە بېگىمانىڭ ئورنىغا ئەنگلىيىنىڭ قەشقەردە تۇرۇشلۇق باش كونسۇلى بولدى. ئۇ ئالتە يىل يوشۇرۇپ كەلگەن جاسۇس رىكە باينى قوغلاپ بەردى. شۇنىڭ بىلەن ياپون شىنجاڭنى ئىگىلەۋالىدىكەن، دېگەن ئىغۋالار كونىشەھەر كوچىلىرىدا تار قىلىپ يۈردى.

5 - ئاينىڭ 19 - كۈنى، ئازادلىق ھەرىكىتىنى كېڭەيتىپ يۈرگۈزۈش ئۈچۈن، كونىشەھەر ناھىيىلىك ھۆكۈمەت ئاھالىلەرنى تەشكىللەپ چوڭ ئازادلىق ھەرىكىتى ئېلىپ بار-

دى. ھەمدە 11 - ئاينىڭ 3 - كۈنىنى كۈزلۈك تازىلىق ھەرى-
كىتى كۈنى قىلىشنى ھەمدە چوڭ تەكشۈرۈش ئېلىپ بې-
رىشنى بېكىتتى.

6 - ئاينىڭ 1 - كۈنى، سوڭ دېجۈنى يۆتكەپ كېلىپ
خەن يۇنچىڭنىڭ ئورنىغا كونىشەھەر ناھىيىسىنىڭ مۇۋەق-
قەت ھاكىملىقىغا قويدى.

شۇ ئاينىڭ ئوتتۇرىسىدا، ئېسھاقبەگ تاشقورغاندا
قوراللىق قوزغىلاڭ قوزغىدى.

6 - ئاينىڭ 18 - كۈنى، ئۆلكىلىك ھۆكۈمەتنىڭ
«ياپونغا قارشى ئۇرۇشتا يارىلانغانلارنىڭ دوستى بولۇش
ھەرىكىتى» گە ئاۋاز قوشۇش ئۈچۈن، قەشقەر ۋىلايىتىدىكى
كونىشەھەر ناھىيە قاتارلىق توققۇز ناھىيە جەمئىي 8309.5
يۈەنلىك كۆمۈش تەڭگە ئىئانە قىلغان.

8 - ئاينىڭ 1 - كۈنى، قەشقەر كونىشەھەر ئۇيغۇر
ئۇيۇشما كۇلۇبى (بۈگۈنكى قەشقەر شەھەرلىك ھېيتگاھ
كىنو - تىياتىرخانىسى) دا قەشقەر خەلق مائارىپى يۇرتى
قۇرۇلۇپ، تەشكىلات، مائارىپ، سەنئەتتىن ئىبارەت ئۈچ
بۆلۈمگە ئايرىلغان ھەمدە قارمىقىدا خەلق مەكتىپى، كۇ-
تۇپخانا، كۆڭۈل ئېچىش ئۆيى، تىياتىر، ناخشا، مۇزىكا
قاتارلىق بۆلۈملەر قۇرۇلغان، شۇ كۈنى سىرتقا ئېچىلغان.

8 - ئاينىڭ 11 - كۈنى، كونىشەھەر ناھىيىسى
يىغىن ئېچىپ «خەلق مائارىپى بويىچە مەجبۇرىي
مەكتەپكە كىرگۈزۈش ھەيئىتى» نى تەشكىللىگەن ھەمدە نا-
ھىيە، شەھىرىدە بەش ئورۇندا بازارلىق ھەيئەت تەشكىل-
لەپ مەكتەپكە كىرگەن بالىلارنى، ئوقۇشتىن قالغانلاردىن
ئوقۇشقا كىرىدىغان قىزلارنى ئايرىم - ئايرىم تىزىمى-

ئۇيغۇر كىتاب تورى
www.uyghurkitap.com
ئۇيغۇرچە كىتابلارنىڭ بىردىن بىر ئادرېسى

لاپ، ئاندىن ئۇ قوشقا كىرىش ئىشلىرىنى بېجىرگەن.

8 – ئاينىڭ 14 – كۈنى، ئۆلكىلىك ھۆكۈمەتنىڭ «بىر ناھىيە بىر ئايروپىلان ئىئانە قىلىپ، ياپونغا قارشى ئۇرۇشقا ياردەم بېرىش» ئىئانە ھەيئىتى ھەرقايسى ۋىلايەت، ناھىيىلەرگە ئايروپىلان ئىئانە قىلىشنى چاقىرىق قىلغانىدى. قەشقەر ۋىلايىتى 12 ئايروپىلان ئىئانە قىلغان، ئۇنىڭ قىممىتى 183 مىڭ 258.75 يۈەن بولغان، كونىشەھەر ناھىيىسىلا تۆت ئايروپىلان ئىئانە قىلغان بولۇپ نامىنى «كونىشەھەر 1–4» دەپ ئاتىغان.

9 – ئاينىڭ 2 – كۈنى ئۈرۈمچىدىن قەشقەرگە پاساژىر نۆۋەتچى ماشىنا قاتناش باشلانغان، ھەر ئايدا بىر نۆۋەت، ھەر نۆۋەتتە ئىككى ماشىنا ماڭاتتى.

9 – ئاينىڭ 28 – كۈنى، قەشقەردە يەر تەۋرىگەن، كونىشەھەردە بەش بالا يەتكەن.

شۇ يىلى، قەشقەردە گومىنداڭنىڭ «جەنۇبىي شىنجاڭ كارىزون شىتابى» قۇرۇلغان (يېڭىشەھەردە تۇراتتى). ئۇنىڭغا قاراشلىق ئاتلىق 9 – بىرىگادا قەشقەر كونىشەھەر ئىچىدە (بۈگۈنكى قەشقەر ۋىلايەتلىك جامائەت خەۋپسىزلىكى باشقارمىسى ئورنى) تۇرغان.

ئۆلكىلىك 3 – (قەشقەر) دوختۇرخانىنىڭ ئىچكى كېسەللىكلەر كېسەلخانىسىنىڭ كېڭەيتىش قۇرۇلۇشى پۈتتۈپ، يېڭىشەھەردىكى شۆبە دوختۇرخانا كۆچۈپ كەلگەن. ئۆلكىلىك ھۆكۈمەت مەزكۇر دوختۇرخانىنىڭ شتاتىنى 27 كىشىگە مۇقىملاشتۇرغان. بۇنىڭدىن ئىچكى، تاشقى بۆلۈمدە مەسئۇل دوختۇر ئىككىدىن؛ ئاياللار، تېرە كېسەللىكلەر، بەش ئەزا بۆلۈملىرىدە مەسئۇل دوختۇر، ۋە مەسئۇل دور-

گەرلەر بېرىدىن؛ تەكشۈرگۈچى، ئاكشىيوركا، ئۆگەنچ دوپ-
گەرلەر بېرىدىن؛ شېشتېرا 16 نەپەر، داۋالاش ئۈسكۈنىسى ئۈ-
چۈن ئاجرىتىپ بەرگەن راسخوت 15 مىڭ يۈەن بولغان.

قەشقەر كونىشەھەردە قول بىلەن مەشغۇلات قىلىدىب-
غان قەغەز زاۋۇتىدىن بىرى قۇرۇلغان، كېتەرلىك راسخوت-
نى قەشقەر ئۇيغۇر ئۇيۇشمىسى ئۈستىگە ئالغان.

قەشقەر ۋىلايىتى ئېلېكتىرلىك ئوقۇتۇش (كىنو، كۆ-
لەڭگۈ چۈشۈرۈش چىرىغى، رادىئوغا تارتىش) ئەترىتىنى ۋە
سەييارە ئوقۇتۇش ئەترىتى تەشكىللەپ، گومىنداڭ مەركى-
زىي ھۆكۈمىتى تارقاتقان تاللانما نومۇرلارنى قويغان
ھەمدە «ئېلېكتىرلىك ئوقۇتۇش ۋە ئىجتىمائىي تەربىيە
سەييارە خىزمىتى ئەترەتلىرىنىڭ تەشكىلىي مىزانى» نى
ئېلان قىلغان. قەشقەر ۋىلايىتىگە كېرەكلىك كىنو ئاپپارا-
تى، فىلىم، كۆلەڭگۈ پلاستىنكىسىنى ئۆلكىلىك مائارىپ
نازارىتى تەكشۈرۈپ تارقىتىپ بېرەتتى.

1945 - يىلى (جۇمھۇرىيەتنىڭ 34 - يىلى)

3- ئاينىڭ 6- كۈنى، شىنلىجۇڭ كونىشەھەر ناھىيە-
سىنىڭ ھاكىملىقىغا تەيىنلەنگەن، 4- ئاينىڭ 7- كۈنى
سۇلۇ دىجۇ بىلەن تاپشۇرۇۋېلىشىپ ۋەزىپىدە ئولتۇرغان.

3- ئاينىڭ 16- كۈنى، شىنجاڭ ئۆلكىلىك 3- (قەش-
قەر) رايون مۇپەتتىش ۋالىي مەھكىمىسىگە يېڭى ئەمەلدار
تەيىنلەنگەن، گوك پېيلى باش ۋالىي، جاڭ ئەيسۇڭ مۇئا-
ۋىن ۋالىي بولغان.

4- ئايدا، ئاتۇش تەرەپتىن كەلگەن كېلىپ، كونى-
شەھەر ناھىيە بەشكېرەم يېزا 8- قورۇققا تەۋەكەلچىلەردىن

12 ئورۇن، 82 مو بىنام يەر، 284 مو تېرىلغۇ يەر، 189 مو زېمىن، 122 مو بېدە، ئورۇق سېلىنمىغان 66 مو يەر، 48 مىڭ 425 تۈپ مېۋىلىك ـ مېۋىسىز دەرەخ، 18 ئېغىز ئۆي قاتارلىقلارنى ئېلىۋېتىپ كەتكەن.

5 ـ ئاينىڭ 22 ـ كۈنى، كونىشەھەر ناھىيىسىنىڭ شەھەر ئىچىدىكى خام بازىرىدا ناھىيىلىك ئىشچىلار ئۇيۇشمىسى قۇرۇلۇپ، ئۇربەگ مەسئۇل بولغان.

8 ـ ئايدا، تاشقورغاندىكى ئېسھاقبېكنىڭ قوزغىلاڭچى قوشۇنى قەشقەردىكى گومىنداڭ ئارمىيىسىگە ھۇجۇم قوزغىغان. قەشقەردىكى گومىنداڭ ھۆكۈمىتى ئالدى بىلەن قەشقەر تۈرمىسىدە قامالغان 396 نەپەر سىياسىي مەھبۇسنى ئۆلتۈرۈشنى قارار قىلغان، قەشقەردىكى ئاتاقلىق ۋەتەنپەرۋەر زات ئابدۇكېرىمخان مەخسۇم ئوتتۇرىغا چىقىپ يېڭىشەھەردە تۇرۇشلۇق 42 ـ كورپۇسنىڭ جۇنجاڭى ياڭ دېلياڭدىن قىرغىننى توسۇپ قېلىشنى تەلەپ قىلغان؛ يەنە سوۋېتنىڭ قەشقەردىكى كونسۇلى باتنوۋ بىلەن ئالاقىلىشىپ، ئۇنىڭمۇ ئوتتۇرىغا چىقىپ ئارىلىشىشىنى تەلەپ قىلغان، كېيىن بۇ قېتىملىق قىرغىنچىلىق ئىجرا قىلىنمىغان.

8 ـ ئاينىڭ 21 ـ كۈنى، قەشقەر كونىشەھەر، يېڭىشەھەردىن ئىبارەت ئىككى شەھەردىكى نەچچە تۈمەن خەلق قىزىل دەريا بويىدىكى مەيدانغا توپلىشىپ ياپونغا قارشى ئۇرۇشنىڭ غەلىبىسىنى تەنتەنە قىلغان. كونىشەھەر ناھىيىسىنىڭ ھاكىمى، قوشۇمچە گومىنداڭ پىرقىسى كونىشەھەر شتابىنىڭ باش كاتىپى شىمىن لىجۈڭ يىغىندا ياپونغا قارشى تۇرۇشقا ئاكتىپ ئىئانە بەرگەن ئورۇن ۋە شەخسلەرنى تەقدىرلىگەن. چوڭ يىغىن يېپىلغان.

سائەت سەككىزدىن تارتىپ چۈشتىن كېيىن سائەت يەتتە بىلەن ئاندىن تارقىغان.

10 ـ ئاينىڭ 1 ـ كۈنى، قەشقەر يەرلىك تىنچلاندۇرۇش ھەيئىتى قۇرۇلۇپ، كونىشەھەر ناھىيىسىنىڭ ھاكىمى شىن لىجوڭ مۇئاۋىن مۇدىر بولغان.

10 ـ ئاينىڭ 27 ـ كۈنى، كونىشەھەر ناھىيىلىك مەسلىھەت كېڭىشى قۇرۇلۇپ، ئىبراھىم ھاجى كېڭەش باشلىقى بولغان، كېڭەش ئەزاسى 31 نەپەر ئىدى.

12 ـ ئاينىڭ 9 ـ كۈنى، رىن يىسەن شىن لىجوڭنىڭ ئورنىغا كونىشەھەر ناھىيىسىنىڭ ھاكىمى، ياسىن سەتەڭ مۇئاۋىن ھاكىم بولغان.

شۇ يىلى، قەشقەر پوچتىخانىسى بىرىنچى دەرىجىلىك ئىدارىگە ئەسلىگە كەلدى، قەشقەر تېلېگراف ئىدارىسى قۇرۇلدى.

رەھمىتۇللا ئۆلكىلىك 3 ـ (قەشقەر) دوختۇرخانىسىنىڭ مۇدىرى بولغان.

يىل ئاخىرىدا، ئەنگلىيە ئۆزىنىڭ قەشقەردىكى كونسۇلخانىسىنى ئەمەلدىن قالدۇرغانلىقىنى، مەزكۇر كونسۇلخانىنى ئەنگلىيىگە تەۋە ھىندىستان ۋە پاكىستانغا ئۆتكۈزۈپ بېرىپ، ھىندىستان پاكىستاننىڭ قەشقەردىكى كونسۇلخانىسى قىلىپ ئۆزگەرتىپ قۇرىدىغانلىقىنى جاكارلىغان.

1946 ـ يىلى (جۇمھۇرىيەتنىڭ 35 ـ يىلى)

3 ـ ئايدا، كونىشەھەر ناھىيىسى يېزا ـ بازار خەلق ۋەكىللەر قۇرۇلتىيىنى چاقىرىپ، يېزا باشلىقى، بازار باشلىقىنى ئۆزگەرتىپ سايلىغان.

5 ـ ئايدا، شىنجاڭ گارنىزون مۇئاۋىن باش قومان ـ

دانى جاۋشگۇاڭ جەنۇبقا يۆتكىلىپ يول بويى خىزمەتلەر-
نى كۆزدىن كەچۈرۈپ قەشقەرگە كەلگەن.

7 - ئاينىڭ 8 - كۈنى، كونىشەھەر ناھىيىسى شەھەر ئىچىدىكى ھەر قايسى كوچىلارنىڭ نامىنى ئۆزگەرتكەن.

9 - ئاينىڭ 4 - كۈنى، قەشقەر ۋالىي مەھكىمىسى «شىنجاڭ سابىق باش ۋالىي (شىڭ شىسەي) مەھكىمە خەلق مال-مۈلكىنى مۇسادىرە قىلىش ھەيئىتى» چىقارغان «سابىق باش ۋالىي مەھكىمە مۇسادىرە قىلغان خەلق مال- مۈلكىنى ئىب-تىقلاش توغرىسىدىكى يەتتە تۈرلۈك چارە» نى تارقاتقان-دى ھەمدە ھەر قايسى ناھىيىلەرنىڭ ئاپپارات قۇرۇپ ئىب-تىقلاپ ئەسلى ئىگىسىگە قايتۇرۇشنى تاپىلىغان.

9- ئايدا، شىنجاڭ ئۆلكىلىك بىرلەشمە ھۆكۈمەتنىڭ مۇئاۋىن رەئىسى ئەخمەتجان ئابدۇكېرىمخان مەخسۇمنى قەشقەر مەمۇرىي مۇپەتتىش مەھكىمىسىنىڭ ۋالىيلىقىغا كۆرسەتكەندە، رەئىس جاڭ جىجۇڭ قوشۇلغان. قەشقەردە تۈ-رۈشلۈك 42- كورپۇسنىڭ جۇنجاڭى ياڭ دېلياڭ خەلقنى قۇت-رىتىپ توسقۇنلۇق قىلىپ، باشقا ۋالىي ئەۋەتىشنى تەلەپ قىلىپ تۇرۇۋالغان. جاڭ جىجۇڭ شىنجاڭ گارنىزونىنىڭ باش قوماندانى سۇڭ شىلىيەننى قەشقەرگە ئەۋەتىپ خىزمەتلەرنى كۆزدىن كەچۈرتكۈزگەن ھەم تۈرۈشلۈك قىسىملارنى كۆن-دۈرگۈزگەن.

10- ئاينىڭ 5- كۈنى، شىنجاڭنىڭ ھەر قايسى جايلى-رىدا دېموكراتىك سايلام ئېلىپ بېرىلىپ ھاكىمىيەت ئەمەل-دارلىرىنى ۋە ئۆلكە، ناھىيە ئىككى دەرىجىلىك مەسلىھەت كېڭەش ئەزالىرىنى سايلاش بولغاندا، ئۆلكىلىك بىرلەشمە ھۆكۈمەتنىڭ مائارىپ نازىرى سەيپىدىننى قەشقەر ۋىلايىتى-

ئۇيغۇر كىتاب تورى www.uyghurkitap.com

ـنىڭ سايلام نازارەت گۇرۇپپىسىغا مەسئۇل بولۇشقا، ئۆلـ
كىلىك ھۆكۈمەتنىڭ مۇئاۋىن رەئىسى بۇرھان ۋە ئىسلاـ
ھات نازارىتىنىڭ نازىرى ئەمىن ئىمككەيلەننى يەكەن ۋە
خوتەن ۋىلايەتلىرىدىكى سايلامغا مەسئۇل قىلىپ ئەۋەتكەن،
ئۇچەيلەن قەشقەر كونىشەھەرگە يېتىپ كەلگەن. ئۇچەيـ
لەن ئابدۇكېرىمخان مەخسۇمنىڭ قەشقەرگە ۋالىي بولۇشى
ۋە ئۆلكىلىك ھۆكۈمەتنىڭ شۇ ۋاقىتتىكى سىياسەت مەسىلىـ
لىرى ھەققىدە ئىلگىرى-ئاخىر بولۇپ كونىشەھەردە كۆپ
قېتىم سۆزلىگەن ھەمدە گېزىتلەرگىمۇ بېسىلغانىدى. بەيـ
پىدىن قەشقەردە سايلام ھەيئىتى قۇرۇش، دېموكراتىك سايـ
لامدىن كېيىن ھاكىم بولۇش، ناھىيىلىك مەسلىھەت كېڭەـ
شى ۋە ئۆلكىلىك مەسلىھەت ئەزالىرىنىڭ نىسبىتىنى 70% بوـ
لىدىغانلىقى قاتارلىق مەسىلىلەرنى سۆزلىگەن. گومىنداڭ
كۈچلىرى سايلامغا بۇزغۇنچىلىق قىلىپ دېموكراتىك سايـ
لامنى ۋۇجۇدقا چىقارغۇزمىدى. ھەمدە سايلاپ چىقىلغان ھاـ
كىم ۋە كېڭەش ئەزالىرىنى بەتنام چاپلاپ قولغا ئالدى ياـ
كى نازارەت قىلدى.

11- ئاينىڭ 3- كۈنى، شىنجاڭ گارنىزونىنىڭ باش قوـ
ماندانى سۇڭ شىلىيەن جاۋ شىڭگۇاڭنى جەنۇبىي شىنجاڭ گارـ
نىزونىنىڭ قوماندانى، قوشۇمچە قەشقەردە تۇرۇشلۇق 42- كورـ
پۇسنىڭ جۇنجاڭلىقىغا ئەۋەتىپ، يېڭىشەھەردە تۇرغۇزدى؛
مەزكۇر كورپۇسنىڭ ئاتلىق 9- بىرىگادىسى يەنىلا كونىـ
شەھەردە تۇرۇۋەردى، بىرىگادا باشلىقى ما پىڭلىن ئىدى.

12- ئاينىڭ 8- كۈنى تۇرسۇن ئېلى كونىشەھەر ناـ
ھىيىسىنىڭ ھاكىمى بولدى.

شۇ يىلى، قەشقەردىكى ھەر قايسى ساھەلەر تۆمۈر يول

ھەيئىتى تەشكىللىنىپ، تۆمۈر يول ياساشقا تەييارلىق كۆردى (ئاساسلىقى كەنسۇ، شىنجاڭ تۆمۈر يولىنى ياساشقا)؛ شىنجاڭ گېزىتىسى كەينى — كەينىدىن ماقالە ئېلان قىلىپ مۇزاكىرىگە ئۇيۇشتۇرۇپ، قوللىغانىدى.

شىنجاڭ گېزىتىنىڭ قەشقەر شۆبىسى ئۆزگەرتىپ تەشكىللىنىپ گېزىت نامىنى «ئاڭ گېزىتى» گە ئۆزگەرتكەنىدى، باش مۇھەررىرلىكنى ئىلگىرى-ئاخىر بولۇپ ئەمەت زىيا، ئالىم ئاخۇنلار ئۈستىگە ئالغانىدى.

1947- يىلى (جۇمھۇرىيەتنىڭ 36- يىلى)

1- ئايدا، كونىشەھەر ناھىيىلىك ھۆكۈمەتنىڭ ئەمەلدار، خىزمەتچى، ئىشچىلار ئومۇمىي سانى 82 دىن 45 كە قىسقارتىلغان.

3- ئاينىڭ 9- كۈنى، ئۈرۈمچىدىكى «25- فېۋرال قانلىق ۋەقەسى» قەشقەردىكى ھەر ساھەنىڭ ھەققانىي نەپرىتىنى قوزغىدى، سودىگەرلەر، ئوقۇغۇچىلار بولۇپ مىڭدىن ئارتۇق كىشى كوچىغا چىقىپ نامايىش قىلدى. 24- كۈنى 1000 دىن ئارتۇق كىشى يەنە كوچىغا چىقىپ نامايىش قىلىپ «گومىنداڭ ئارمىيىسى شىنجاڭدىن چىقىپ كەتسۇن»، «فابى (قانۇنلۇق پۇل مەنبەسى، 1935- يىلدىن كېيىن گومىنداڭ تارقاتقان قەغەز پۇل — تەرجىماننىڭ ئىزاھاتى) نى چەكلەيلى» قاتارلىق شوئارلارنى توۋلاپ، «ئىنتېرناتسىئونال»نى جاراڭلىق ئوقۇغان؛ بەزىلەر كونىشەھەردىكى بانكا ئۆزگەرتىشكە چىقىپ، تۇرۇشلۇق قىسىملارنىڭ مۇداپىئە ئەسلىھەلىرىنى چېقىپ ئەسكەرلەر بىلەن توقۇنۇشۇپمۇ قالغان.

4 ـ ئاپرېلنىڭ 4 ـ كۈنى، قەشقەر تامۇژنىسى بۇيرۇققا بىنائەن ئالتە ماددىلىق «ئەپيۇننى مەنئى قىلىشتىكى جازا ـ مۇكاپات چارىسى»نى ئېلان قىلىپ، زەھەرلىك چېكىملىك ئەتكەسچىلىكىنى قەتئىي مەنئى قىلغان. چېگرىدىن كىرگەن زەھەرلىك بۇيۇملار ئەتكەسچىلىرىنى تەكشۈرۈپ تۇتقان.

4 ـ ئاپرېلنىڭ 21 ـ كۈنى، شىنجاڭ ئۆلكىلىك بىرلەشمە ھۆكۈمەتنىڭ باشلىقلىرىدىن جاڭ جىجوڭ، ئەخمەتجان، مەسئۇت، ۋاڭ زېڭشەن، ئەيسا، چۇۋۇ، لىيۇزېرۇڭ قاتارلىق ئون ئەچچە كىشى قەشقەرگە كېلىپ كۆزدىن كەچۈرگەن.

4 ـ ئاپرېلنىڭ 22 ـ كۈنى، جاڭ جىجوڭ قاتارلىقلار قەشقەر كونىشەھەردىكى ئاممىۋى يىغىنغا قاتناشتى، جاڭ جىجوڭنىڭ سۆزى كەسكىن قاتتىق بولۇپ، سورۇن كەيپىياتى كىشىنى زېرىكتۈرەتتى.

4 ـ ئايدا، ئۆلكىلىك بىرلەشمە ھۆكۈمەت، ئۆلكىلىك مەسلىھەت كېڭىشى قۇرۇلغان، ھەر قايسى ۋىلايەتلەردىكى ئۆلكىلىك كېڭەشنىڭ ئەزالىرىنى ئۈرۈمچىگە بېرىشقا چاقىرىپ، ئۆلكە رەئىسىنى دېموكراتىك سايلاشقا قاتناشتۇرغان؛ قەشقەر ۋىلايىتىدىن ئۆلكىلىك كېڭەشنىڭ ئەزالىقىغا سايلانغانلار 20 دىن ئاشاتتى، كونىشەھەر، تاشمىلىق ناھىيەسىدىن سايلانغانلار ئوسمان داموللا، يۈسۈپ قارى ھاجى، ئەمەت قازى ئاخۇن، سوزۇك ھاجىيوپ، سىدىق مۇشا يوپتىن ئىبارەت بەش كىشى ئىدى. ھەر قايسى ناھىيەلەرنىڭ ۋەكىللىرى 4 ـ ئاينىڭ ئاخىرى قەشقەر كونىشەھەرگە يىغىلىپ، ۋالىي ئابدۇكېرىمخان مەخسۇم بەلگىلىگەن سوزۇك ھاجىيوپ باشلىغۇچى، ئابدۇزاخ

ئۇيغۇر كىتاب تورى
www.uyghurkitap.com

مان روزى ھاجى ئارقا سەپ تەمىناتقا مەسئۇل بولۇپ يولغا چىقىشقا تەييارلانغان.

5 - ئاينىڭ 5 - كۈنى، جاڭ جىرجۇڭ قاتارلىقلار خوتەننى كۆزدىن كەچۈرۈپ قەشقەر كونىشەھەرگە كەلگەن، ۋالىي مەھكىمىدە ناھىيە ۋە ئۆلكىلىك مەسلىھەت كېڭىشىگە ئەزا بولۇپ سايلانغانلارنى، ھەر ساھەنىڭ ۋەكىللىرىنى چاقىرىپ سۆھبەت يىغىنى ئاچقان؛ يىغىندا جاڭ جىرجۇڭ «كۆپچىلىك ھەر خىل زىددىيەتلەرنى چىقىرىپ تاشلىغىنىدىلا، ئاندىن تىنچلىقنى مۇستەھكەملىگىلى ۋە قۇرۇلۇشنى باشلىغىلى بولىدۇ» دېگەن تېمىدا ئۇزۇن سۆز قىلغان، سۆزدە خاتالىق كۆپ بولغاچقا خەلقنىڭ ئاچچىقىنى كەلتۈرگەن.

5 - ئاينىڭ 7 - كۈنى، قەشقەر كونىشەھەردىكى 5 - 6 مىڭ ئامما كېچىدە جاڭ جىرجۇڭ چۈشكەن ۋالىي مەھكىمىنى قورشىۋالغان. يېڭىشەھەردە تۇرۇشلۇق 42 - كورپۇسنىڭ جۇنجاڭى جاۋشىڭۇاڭ ھەربىي ماشىنا ئەۋەتىپ، جاڭ جىرجۇڭنى قۇتۇلدۇرۇپ كورپۇس شتابىغا ئېلىپ كەتكەن. ئەتىسى سەھەردە جاڭ جىرجۇڭ قاتارلىقلار يېڭىشەھەرنىڭ جەنۇبىدىكى ئايرودرومدا ئايروپىلانغا ئولتۇرۇپ ئۈرۈمچىگە كەتكەن.

5 - ئايدا، قەشقەردە تۇرۇشلۇق 42 - كورپۇس رەتلەنگەن 42 - دىۋىزىيىگە ئۆزگەردى، جاۋشىڭۇاڭ دىۋىزىيە باشلىقلىقىنى قوشۇمچە ئۆتىگەندى.

شۇ يىلى، قەشقەر «ئاق گېزىتى» نىڭ «قەشقەر - شىنجاڭ گېزىتى» دېگەن نامى ئەسلىگە كەلدى؛ ئەھمەت زىيا باشلىق، ھامۇت سىدىق مۇئاۋىن باشلىق بولدى، نۇرمەممەت بىلەن

قۇربان ئىمىنلار تەھرىر بولدى.

1948 - يىلى (جۇمھۇرىيەتنىڭ 37 - يىلى)

1 - ئايدا، ئەيسا ھاجى كونىشەھەر ناھىيىسىنىڭ مۇئاۋىن ھاكىملىقىغا تەيىنلەندى.

9 - ئاينىڭ 3 - كۈنى، قەشقەردە ئۇزۇن يوللۇق سىملىق تېلېفون يولى ئېچىلىپ، ئۈرۈمچى، قۇمۇل، قاراشەھەرلەرنى بىۋاسىتە ئالغىلى بولىدىغان بولدى. تېلېفون سىمىنىڭ قارشىلىقى كىچىك بولغاچقا، سۆزلىشىش تولىمۇ قىيىن بولاتتى.

شۇ يىلى، قەشقەر كونىشەھەرنىڭ كونا قۇمدەرۋازا يولىنى كېڭەيتكەنلىكتىن، ھېيتگاھ جامەنىڭ جەنۇبىي تېمى تېشىدىكى 40 ئېغىز دۇكان چېقىۋېتىلگەن.

1949 - يىلى (جۇمھۇرىيەتنىڭ 38- يىلى، جۇڭخۇا خەلق جۇمھۇرىيىتى قۇرۇلغان يىل)

1 - ئايدا، قەشقەر كونىشەھەردىكى چەت ئەل مۇھاجىرلىرى ئىستاتىستىكا قىلىنغان: پاكىستانلىق 20 ئائىلە، 36 نوپۇس؛ ئافغانىستانلىق تۆت ئائىلە، ئالتە نوپۇس؛ ھىندىستانلىق ئون ئائىلە، 22 نوپۇس؛ سوۋېتلىك 146 ئائىلە، 597 نوپۇس چىققان.

4- ئاينىڭ بېشىدا، جەنۇبىي شىنجاڭ كارنىزونىنىڭ قوماندانى، قوشۇمچە قەشقەردە تۇرۇشلۇق 42- دىۋىزىيىنىڭ باشلىقى جاۋشىگۇاڭ ئۈرۈمچىگە بېرىپ، شىنجاڭ كارنىزونىنىڭ باش قوماندانى تاۋشىيۈ غەربىي بىنادا ئاچقان ھەر-

بىنى ئىشلار يىغىنىدا قاتناشقان. ئاي ئوتتۇرىسىدا جاۋشىڭۋاڭ قەشقەرگە قايتىپ كونىشەھەردە تۇرۇشلۇق ئاتلىق توققۇزىنچى بىرىگادىنىڭ باشلىقى ماپىڭلىنغا دۇبۇزىيە شتابىدا يىغىن بار، دەپ ئۇقتۇرۇش قىلىپ ئىنچلىق بىلەن ھەقىقەتكە قايتىش مۇددىئاسىنى ئاشكارىلىغان.

6- ئاينىڭ 8- كۈنى، قەشقەردە قاتتىق يامغۇر يېغىپ كەلكۈن كەلگەن، كەلكۈن ئۆي، زىرائەتلەرنى كۆپ ئېقىتىپ كەتكەن.

7- ئاينىڭ 20- كۈنى، كونىشەھەر ناھىيە خەلقى كۆتچىنغا چىقىپ نامايىش قىلغان، ھاكىم تۇرسۇن ئېلى قاتارلىقلار ئوق چىقىرىپ باستۇرۇپ، ئاممىنىڭ غەزىپىنى قوزغىغان.

7- ئاينىڭ 24- كۈنى، قەشقەر ۋالىي مەھكىمىسى تۇرسۇن ئېلىنىڭ ۋەزىپىسىنى ئېلىۋېتىپ، ئورنىغا گومىنداڭ پىرقىسىنىڭ كونىشەھەر ناھىيىلىك شتابىنىڭ باش كاتىپى ئابدۇقادىر ھەسامىددىننى مۇۋەققەت ھاكىم قىلىپ تەيىنلىگەن.

8- ئاينىڭ 19- كۈنى، جاۋشىڭۋاڭ قەشقەردىن قاراشەھەرگە بېرىپ تاۋسىيۇ بىلەن ئۇچرىشىپ، شىنجاڭدىكى گومىنداڭ ئارمىيىسىنىڭ ئىنچلىق بىلەن ھەقىقەتكە قايتىش پىلانىنى مەخپىي مەسلىھەتلەشكەن.

9- ئاينىڭ 20- كۈنى، يەكەندە تۇرۇشلۇق ئاتلىق بىرىگادىنىڭ تاڭ جىڭزېن قىسىمدىكى 7- پولكىنىڭ مۇئاۋىنى خوڭ يادۇڭ قىسىملىرىنى باشلاپ ھەقىقەتكە قايتقان.

9 ـ ئاينىڭ 21 ـ كۈنى، تاۋ سىيۇ جاۋ شىنگۇاڭغا مەخپىي تېلېگرامما بېرىپ، تىنچلىق بىلەن ھەقىقەتكە قايتىشنىڭ ئۆكتىچىلىرى ماچىڭشياڭ (ئاتلىق 1 ـ دىۋىزىيىسىنىڭ باشلىقى ئىدى)، لولۇردىن (179 ـ بىرىگادىنىڭ باشلىقى ئىدى) ۋە يى چىڭلار ھەربىي ھوقۇقىنى تاپشۇرۇپ بېرىشكە ماقۇل بولۇپ، جەنۇبىي شىنجاڭ بىلەن ھىندىستانغا چىقىپ كېتىشىنى تەلەپ قىلىۋاتىدۇ، ھەقىقەتكە قايتىشتەك چوڭ ۋەزىيەتكە ئېتىبار بېرىش يۈزىسىدىن جاۋ شىنگۇاڭنىڭمۇ قويۇۋېتىشىنى ئۈتۈنىمەن، دېگەن.

9 ـ ئاينىڭ 25 ـ كۈنى، تاۋ سىيۇ پۈتۈن مەملىكەتكە ئوچۇق تېلېگرامما تارقىتىپ شىنجاڭدىكى گومىنداڭ ئارمىيىسىنىڭ تىنچلىق بىلەن ھەقىقەتكە قايتقانلىقىنى ئېلان قىلدى. قەشقەر كونىشەھەردە تۇرۇشلۇق ئاتلىق 9 ـ بىرىگادىنىڭ بىر لىيەنى توپىلاڭ كۆتۈرۈپ قاچقان. بىرىگادا باشلىقى ما پىڭلىن ئوفىتسېر جاڭ شياۋنى ئەسكەر باشلاپ قوغلاپ تۇتۇشقا ئەۋەتكەندە ھەممىنى تۇتۇپ تۈرمىگە قامىغان.

9 ـ ئاينىڭ 28 ـ كۈنى، جاۋ شىنگۇاڭ رەئىس ماۋزېدۇڭ، باش قوماندان جۇدېنىڭ تاۋ سىيۇنىڭ تىنچلىق بىلەن ھەقىقەتكە قايتىش تېلېگراممىسىغا بەرگەن جاۋاب تېلېگراممىسىنى ئالغاندىن كېيىن، دەرھال تېلېگرامما كۆپىيىسى تەييارلاپ جۇڭگو كومپارتىيىسى مەركىزي كومىتېتىغا يوللاپ، جەنۇبىي شىنجاڭدىكى 2 مىليون ھەربىي ۋە خەلقنى باشلاپ جۇڭگو كومپارتىيىسىنىڭ رەھبەرلىكىنى قوبۇل قىلىدىغانلىقىنى بىلدۈرگەن. ئەتىسى بەھەردە

ئۇيغۇر كىتاب تورى
www.uyghurkitap.com

تېلېگرامما جاۋشىگۇاڭنىڭ كانتۇنىي ۋاڭفاك ئارقىلىق سوۋېت ئىتتىپاقىنىڭ قەشقەردىكى كونسۇلخانىسى ئارقىلىق ئالدى بىلەن موسكۋادىن شىنخۇاشې شۆبىسىگە ئەۋەتىلىپ ئاندىن بېيجىڭگە يوللىنىپ رەئىس ماۋزېدۇڭ بىلەن باش قوماندان جۇدېلەرگە يەتكۈزۈلگەن .

10 ـ ئاينىڭ 5 ـ كۈنى ، ماچېڭشىياڭ ، لونۇرىن ، يىي چىڭ 3 كىشى قەشقەرگە كەلگەن ، 7 ـ كۈنى جاۋشىگۇاڭ ئادەم قوشۇپ ئۇچەيلەننى ۋە ئۇلارنىڭ يېقىنلىرىنى ھىندىستانغا كېتىشكە ئۆزىتىپ قويغان .

11 ـ ئاينىڭ 26 ـ كۈنى ، گېنېرال جاۋشىگۇاڭ قەشقەردىكى ھەقىقەتكە قايتقان بارلىق ئوفېتسېر ۋە ئەسكەرلەرنى باشلاپ ئالدىنئالا قەشقەرگە كەلگەن. ئۈچ ۋىلايەت ئىنقىلابىنىڭ مەسئۇلى ئىمىنوپ باشچىلىقىدىكى 13 ـ دىۋىزىيىنىڭ بارلىق ئوفېتسېر ـ جەڭچىلىرى، قەشقەردىكى ھەقىقەتكە قايتقان يەرلىك ئەمەلدارلار ۋە دىنىي زاتلار بىلەن بىرلىكتە قەشقەر كونىشەھەرنىڭ يارباغ دەرۋازا سىرتىدىكى قوغان كەنتىدە سەپتە تۇرۇپ جۇڭگو خەلق ئازادلىق ئارمىيىسىنىڭ غەربىي شىمال 1 ـ دالا ئارمىيىسى 1 ـ بىڭتۇەنى 2 ـ كورپۇسىنىڭ قەشقەرگە كىرىشىنى قارشى ئالغان. 2 ـ كورپۇسنىڭ سىياسىي كومىسسارى ۋاڭ ئېنماۋ، جۇنجاڭى گوپىڭ، مۇئاۋىن جۇنجاڭى دۇنشىگيون، مۇئاۋىن سىياسىي كومىسسار زۇچى ھەمدە ئالدىن يۈرەر قوشۇن 4 ـ دىۋىزىيىنىڭ باشلىقى ياڭ شيوسەن، سىياسىي كومىسسارى زىڭ گۇاڭمىن قاتارلىقلار قەشقەردىكى 50 مىڭدىن ئارتۇق ھەر ساھەنىڭ قارشى ئېلىشى بىلەن

قەشقەر كونىشەھەر ۋە يېڭىشەھەرگە كىرگەن.

12 - ئاينىڭ 1 - كۈنى 2 - كورپۇسنىڭ كورپۇس شتابى ۋە بىۋاسىتە قاراشلىق قىسىملىرى تۇرپاندىن يولغا چىقىپ 26 كۈن يول مېڭىپ، 2390 چاقىرىملىق ئۇزۇن مۇساپىنى بېسىپ، قەشقەرگە يېتىپ كەلگەن. كوپىلىك، ئۇلاك ئېنىماۋ باشچىلىقىدىكى 2 - كورپۇس قەشقەر ھەربىي باشقۇرۇش ھەيئىتىنى قۇردى، ئابدۇكېرىمخان مەخسۇمنى ئازادلىقتىن كېيىنكى قەشقەرنىڭ تۇنجى ۋالىيسى قىلىپ تەيىنلىدى.

(ئابدۇرىشىت ھاجى تەرجىمىسى)

www.uyghurkitap.com

مۇقاۋىنى لايىھەلىگۈچى: ئابدۇغېنى ھۆسەيىن

قەشقەر شەھەرلىك سىياسىي كېڭەش تارىخىي
ماتېرىياللار تەتقىقات كومىتېتى باستۇردى

«قەشقەر گېزىتى» مەتبەئەسىدە بېسىلدى
گېزىت-ژۇرناللارنى بېسىشقا رۇخسەت قىلىنغان
كېنىشكە نومۇرى: 399

باھاسى: 3.19 يۈەن